

JELLENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

ORAVECZ IMRE: Kaliforniai fürj (*két regényrészlet*) 1185

BÁTHORI CSABA: Római suttogás (*Történetek*) 1198

EDITH TEMPLETON: Egyenlőség-sütemény (*Sóvágó Katalin fordítása*) 1204

KIRÁLY ODETT versei 1221

LACKFI JÁNOS versei 1223

FÜRJES GABRIELLA versei 1225

SIMON MÁRTON versei 1227

SZABÓ MARCELL verse 1229

ORCSIK ROLAND versei 1231

PAYER IMRE verse 1232

GYUGYI LÁSZLÓ: Pittsburghból Pécsre (*Ébli Gábor beszélgetése*) 1233

BAJKAY ÉVA: A jénai csata (*Egy színházi est sorsa a pécsi bauhäuslerek kezében?*) 1239

*

CSORDÁS GÁBOR: A harminckettedik év (*II. rész*) 1243

SZIRTES GÁBOR: Lovász Pál, az irodalomszervező (*A Janus Pannonius Társaság és a Sorsunk*) 1258

*

GÖRFÖL BALÁZS: Szívkoszorú (*Varró Dániel: Szívdesszert*) 1273

HALMAI TAMÁS: Fordított magasság (*Schein Gábor: Bolondok tornya*) 1277

M. NAGY MIKLÓS: Trenden innen, trenden túl (*Szabó Ádám: Hegyi mesék*) 1280

TARJÁN TAMÁS: A benső érdek párbeszéde (*Fodor András és Tüskés Tibor levelezése I. 1959–1966*) 1285

ÁGOSTON ZOLTÁN: „Kedves Pistám” („Bizakodásra vagyunk ítélve”. Pákolitz István levelesládájából 1947–1994) 1293

2008

NOVEMBER

IVASIVKA MÁTYÁS: A magunk sorsa (Sz. Koncz István beszélgetése)
1296

A Jelenkor postájából

FORGÁCS ZSUZSA BRURIA: Válasz Sári B. Lászlónak 1302
SÁRI B. LÁSZLÓ: Válasz Forgács Zsuzsa Bruriának 1304

KÉPEK

A színes műmellékleten

Zsolnay kerámiák Gyugyi László gyűjteményéből (A felvételeket
Gyugyi László készítette.)

FORBÁT ALFRÉD: Absztrakt kompozíció (1921)

WEININGER ANDOR: Mechanikus színpad – Absztrakt revü
(1923 után)

BREUER MARCEL: Plakátterv (1923)

KURT SCHMIDT–GEORG TELTSCHER: Mechanikus balett (1923)

*Folyóiratunk az Oktatási és Kulturális Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat
és a Magyar Szak- és Szépirodalmi Szerzők és Kiadók Reprográfiai Egyesülete
támogatásával jelenik meg.*

OKM

OKTATÁSI
ÉS KULTURÁLIS
MINISZTERIUM

maszre

nka

Nemzeti Kulturális Alap

A *Jelenkor* a LAPKER újságospavilonjain kívül a
következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1. – Városi Képtár Antal-Lusztig Gyűjtemény, Rákóczi út 11.

VIDÉKEN: **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt – Fókusz Könyvesbolt, Hunyadi u. 8–10. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi

u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19–21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – JATE bölcsészkar könyvtár.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magiszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – Írók Boltja, VI., Andrassy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7.

www.jelenkor.net

650,– Ft

JELENKOR

9 770447 642002

0 8011

JELENKOR

LI. ÉVFOLYAM

11. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
NAGY BOGLÁRKA, SZOLLÁTH DÁVID

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
BEFTÁN KATALIN

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHA ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7-8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
e-mail: jelenkor@t-online.hu

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig
a Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Nem kért kéziratokat
elektronikus formában (e-mail) nem áll módunkban fogadni. Minden felbélyegzett
válaszborítékkal ellátott küldeményt megválaszolunk.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7-8. Telefon: 72/310-673),
az Oktatási és Kulturális Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és
a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.
Előfizetési díj az I. félévre 3900,- Ft, a II. félévre 3250,- Ft,
egy évre belföldre: 7150,- Ft;

a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

Csiki László (1944–2008)

2008. október 3-án elhunyt Csiki László, József Attila-díjas író, költő, műfordító. Sepsiszentgyörgyön született, újságíróként, szerkesztőként kezdte pályáját, 1980–1982 között a Kolozsvárott megjelenő *Utunk* rovatvezetője volt, 1984-től, amikor áttelepült Magyarországra, 1989-ig a Magvető Kiadó szerkesztőjeként dolgozott, majd 1991-ig a *Magyar Napló* versrovatát vezette, azt követően szabadúszó író lett. Számos műfajban alkotott, több mint huszonöt önálló könyve látott napvilágot, legutóbbi kötete, az *Ajakír* című regénye, halála előtt néhány nappal jelent meg.

Október 21-én, Budapesten, az Új Köztemetőben helyezték örök nyugalomra.

Fodor Géza (1943–2008)

2008. október 7-én elhunyt Fodor Géza, Széchenyi-díjas esztéta, dramaturg. 1967-ben magyar-filozófia szakon végzett az ELTE-n. 1974-ig az MTA Filozófiai Intézetének tudományos munkatársa volt, majd 1996-ig az ELTE Esztétika Tanszékén tanított. Előbb az Operaház, majd a Nemzeti Színház, 1982 óta a Katona József Színház dramaturgja volt. Munkásságát 1988-ban Erkel Ferenc-díjjal, 2007-ben Széchenyi-díjjal jutalmazták.

A JELENKOR FOLYÓIRAT ötvenéves jubileuma alkalmából ünnepi estet tartottak Pécsen, a Művészetek és Irodalom Házában október 7-én.

A rendezvény első részében *Tüskés Tiborral* és *Csuhai Istvánnal*, a lap két korábbi főszerkesztőjével *Ágoston Zoltán* beszélgetett, majd ezt követően *Bertók László*, *Balla Zsófia*, *Garaczi László*, *Kukorelly Endre*, *Meliorisz Béla*, *Méhes Károly* és *Tóth Krisztina* olvastak fel műveikből.

*

A FODOR ANDRÁS ÉS TÜSKÉS TIBOR LEVELEZÉSEI. 1959–1966, valamint a *Derűs borulató*. *Kocsis Klára* interjúja *Tüskés Tiborral* című köteteket mutatták be szeptember 29-én Pécsen a Várkonyi Nándor Könyvtárban. A műveket ismertette és *Tüskés Tiborral* beszélgetett *Bartusz-Dobosi László*, az *Irodalmi Páholy* folyóirat főszerkesztője.

*

BAKA ISTVÁN, a szekszárdi származású költő-műfordító születésének 60. évfordulója alkalmából rendezett tanácskozást a szerző életművéről az Illyés Gyula Megyei Könyvtár október 10-én. A Baka-életmű irodalmi hatásáról tartott előadást *Ágoston Zoltán*, *Nagy Gábor*, *Nagy Márta*, *M. Nagy Miklós*, *Szőke Katalin* és *Szörényi László*.

*

LATOR LÁSZLÓ *Az egyetlen lehetőség* című válogatott verseket egybegyűjtő kötete nyerte el első ízben a 2008-ban alapított Rotary Irodalmi Díjat, melyet a szerző Budapesten, a New York kávéházban vett át október 9-én. A díj odaítéléséről háromtagú kuratórium döntött, melynek tagjai *Gömöri György*, *Ilia Mihály* és *Sumonyi Zoltán* voltak.

*

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZBAN október 10-én láthatta a közönség Arthur Miller *Istenítélet – salemi boszorkányok két részben* című darabját Mohácsi János rendezésében.

Szerzőink

Oravecz Imre (1943) – költő, író, műfordító, Szajlán él.
 Báthori Csaba (1956) – költő, műfordító, esszéista, Budapesten él.
 Edith Templeton (1916) – író, Olaszországban él.
 Sóvágó Katalin (1949) – műfordító, Budapesten él.
 Király Odett (1986) – költő, Pécsen és Nagydobszán él.
 Lackfi János (1971) – költő, író, műfordító, a *Nagyvilág* szerkesztője, Zsámbékon él.
 Fürjes Gabriella (1970) – tanár, műfordító, Budapesten él.
 Simon Márton (1984) – költő, Budapesten él.
 Szabó Marcell (1987) – költő, kritikus, Budapesten él.
 Orcsik Roland (1975) – költő, műfordító, Szegeden él.
 Payer Imre (1961) – költő, Budapesten él.
 Ébli Gábor (1970) – esztéta, a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem adjunktusa, Budapesten él.
 Gyugyi László (1933) – mérnök, műgyűjtő, Pittsburghben él.
 Bajkay Éva (1943) – művészettörténész, Budapesten él.
 Csordás Gábor (1950) – költő, műfordító, a pécsi Jelenkor Kiadó igazgatója, Pécsen él.
 Szirtes Gábor (1946) – szerkesztő, kritikus, a Pro Pannonia Kiadó igazgatója, Pécsen él.
 Görföl Balázs (1984) – kritikus, a PTE Phd-hallgatója, Pécsen él.
 Halmai Tamás (1975) – költő, kritikus, Pécs-Somogyon él.
 M. Nagy Miklós (1963) – műfordító, szerkesztő, esszéíró, Budapesten él.
 Tarján Tamás (1949) – irodalomtörténész, kritikus, Budapesten él.
 Ágoston Zoltán (1966) – kritikus, a *Jelenkor* főszerkesztője, Pécsen él.
 Ivasivka Mátyás (1933) – tanár, karnagy, Pécsen él.
 Sz. Koncz István (1961) – szerkesztő, Görcsönyben él.
 Forgács Zsuzsa Bruria – író, Budapesten él.
 Sári B. László (1972) – kritikus, irodalomtörténész, Pécsen él.

Kaliforniai fürj*

8

Az egyik kemencét Alice-nek hívták, a másikat Robertának. Egy lányit se mozdultak el a helyükről, de volt fedélzetük, és ha máshová nem is, egyik műszakból a másikba el lehetett velük jutni. A vezetés talán ezért követte a névadással azt a gyakorlatot, amely az angolban minden járművet, de legalábbis hajót, repülőgépet nőnemű lénynek tekint. Alice-t éppen csapolták. Roberta állt, nem üzemelt. Ezúttal emberek tartózkodtak a gyomrában, akik a falazatát, bélését ellenőrizték, javították. Felülről ereszkedtek bele, az adagolónyíláson át, egy csuklós vaslétra segítségével. Hárman voltak, Paja, István és egy bodonnyi ember, aki mindig katonasapkát viselt, ezért a főmunkavezető egyszer *soldier*nek nevezte, a honfitársai pedig ennek nyomán hibás kiejtéssel *szócser*-nek, amely aztán rajta ragadt. István nagybátyja és Soldier tették a dolgukat, de őt magát egyelőre csak azért vitték magukkal, hogy lásson, tanuljon. Mikor végeztek, lejjebb, a búvónyíláson át kimásztak a pódiumszintre. Kijöhettek volna legalul, a fenékajtón keresztül is, de odáig nem ért le a létra. Paja és István leverte magáról a hamut, samottörmelékét, és a zsebéből előhúzott, zsebkendőül is szolgáló, nagy, színes ronggyal megtörölte a homlokát. Roberta szinte már kihűlt, mégis verejtékeztek, pedig, mint rendesen, most is félmegtelenre vetkőztek. Soldier is izzadt, az arca kormos is lett, de nem törődött vele. Nem volt olyan piszok, szennyeződés, amelyet ne vett volna zokszó nélkül magára, és amelytől igyekezett volna megszabadulni.

Paja felkiáltott az adagolószintre, az ottaniak kihúzták a kemencéből a létrát, és lementek a pódiumszintre a többiekhez. A berakó foreman a pódiumkorláthoz lépett, leintett az anyagmozgatók foremanjának, és így szólt az embereihez:

– No, emberek!

* Regényrészlet. A *Kaliforniai fürj* előző részlete 2008. februári számunkban olvasható.

Nem mondta, ki hova álljon, mit csináljon, mindenki tudta, mi a teendője, be voltak járatva. És azok se kérdeztek semmit, szó nélkül munkához láttak. Felzárták a talajszinten a kemence fenékajtáját, a bűvónyíláson át visszamásztak az aknájába, és formázóhomokból elkészítették a fenékdöngöletet. Utána megkezdtek az alapkoksz berakását, amely nem csupán koksz volt magában, csak így hívták, hanem koksz és tűzifa együtt, mert legalulra fahasábokat helyeztek, és villával arra terítették az egyforma szemcse nagyságú préselt fűtőanyagot, egyenletesen elosztva, réteget rétegre. A pórekocsikon érkezett, csak le kellett róluk szedni, és a bűvónyíláson át benyújtani, beszórni azoknak, akik a kemencében dolgoztak. Pajának és Soldiernek, mert ezt a kényes műveletet megint ők végezték. Először az akna medencerésze telt meg, aztán a fűvő-, majd az olvasztóöv. Mikor elérték az olvasztóöv tetejét, Paják kimásztak a kemencéből, begyújtották a töltetet, és lezárták a bűvónyílást. Egy idő múlva az alapkoksz izzásba jött. Ezt a nézőkéken keresztül állapították meg. A berakók ezután felmentek az adagolósintre, és az adagolónyíláson át megkezdtek az adagkoksz berakását, amely megint nem kizárólag kokszból állt, hanem értelemszerűen magában foglalta már a nyersvasat is. Továbbá a mészkövet, amelyet mint adalékanyagot azért vegyítették közé, hogy elősegítse a salakképződést. Itt már nem csupán egyenletesen kellett teríteni, de váltogatni is kellett a rétegeket: egy sor koksz, egy sor vas, egy sor mészkö és így tovább. Nem volt szabad elvéteni a sorokat, ugyanaz nem kerülhetett ugyanarra. A nyersvas hosszúkás tömbökben érkezett, egyenként emelték le a pórekocsikról, és úgy lódtították be az adagolóajtón, majd kampós rúddal eligazították, ha bent nem jól feküdt. Az apró darabokra tört mészkövet, miként a kokszot, szintén villával hányták be, és szénvonóval tölték szét körkörös irányban. Az adagkoksz bejuttatása valamivel könnyebb volt, mint az alapkokszé, mert kint állva lehetett végezni, ám egyszersmind nehezebb is, hiszen lent, a kemence aknájában már égett a tűz, jött, áradt felfelé a meleg, és perzselte az ember bőrét. Az adagolónyíláson ki-kicsapott a keletkező gáz, a füst is, noha a zömét elszívta a kémény, mert a kemence legfelső része a tetőig és azon túl már az volt, csak béleletlen és kisebb átmérőjű. A külső térben is érezhetően emelkedett a hőmérséklet, és most már mindenkiről, az anyagmozgatókról is csorgott a verejték. Az emberek gyors tempóban dolgoztak, nem beszéltek, hallgattak. Csak a kemence erősödő zúgását lehetett hallani, és a villavasak zaját, amint a koksz, mészkö alá szaladtak, valamint néha egy-egy koppanást, amikor egyikből is, másiból is a vaspadlóra hullott egy-egy szem.

Robertát az adagolóajtó padkájának szintjéig rakták adagkoksszal. Mikor behintették az utolsó lapáttal is, becsukták az adagolóajtót, a pódiumszinten lezárták a levegőfűvőkák nézőkeit, és eltömítették a csapolónyílást és a salakolónyílást. Ezt követően a berakók foremanja leereszkedett a pincszintre a villanyfűvőgéphez – ahhoz rajta és az ügyeletes gépészen kívül senki nem nyúlhatott –, bekapcsolta, és ezzel záró aktusként megindult a szélgyűrűn keresztül a levegő fúvatása az égéstérbe. A kemence zúgásához mostantól monoton bűgás, olykor éles sziszegésféle is társult. A berakók a maradék kokszot – a kokszot nem mérték le előre, annyit hánytak be belőle, amennyi kívánódott –, hulladékot feltakarították a padlóról, az anyagmozgatók pedig levették az üres pórekocsikat a talajszintre.

Egy rendesen előkészített kupolókemencében a ráfúvatástól számított ötödik, hatodik percben megjelentek a fúvókák előtt az első gyöngyöző vascseppek. A berakók jó munkát végeztek. Mikor a foremanjuk lement a pódiumszintre, és zsebórájára pillantva belenézett az egyik nézőkébe, megállapította, hogy pontban a hatodik percben előírászerűen megindult az olvadás. A kemence ezután jó ideig nem kívánt további törődést. A következő lépés a csapolás volt. És az időzítés is jól sikerült, mert éppen ebédidő lett, és kint megszólalt a delet jelző duda. Az emberek mehetek ebédelni. Egyelőre Alice-t is magára lehetett hagyni, mert közben végzett a maga fordulójával.

Az ebédszünet mindig mindenkinek jól jött. Az emberek nem utálták ugyan a munkájukat, viszont örültek, ha egy időre abbahagyhatják, és megpihenhetnek, erőt gyűjthetnek. Ez volt az ebédszünetben a legbecsesebb, legvonzóbb, ettől a legkíváncsiabb. De az evés, az étel, a rendes, a kiadós is számított. Nem annyira az ízek, az élvezet, hanem inkább a tápértéke miatt, mert megfelelő, nagy fehérje- vagy kalóriatartalmú táplálék bevitele nélkül összerogytak volna, nem bírtak volna dolgozni, a szikkasztó, embertelen hőségben hosszú órákon át ilyen nehéz munkát végezni. Várták hát, nagyon várták az étkezési szünetet, délben, éjfélkor, nyáron, télen, hétköznap, vasárnap, de leginkább olyankor, mikor szalonna volt betervezve. És nem akármilyen formában, nem nyersen, vagy otthon felszeletelve és serpenyőben előre megüvegesítve, hanem helyben frissen sütvé, méghozzá nyárson. Vagyis ha szalonnasütésnek, nyársalásnak néztek elébe. Azt, a nyárson sült szalonnát, otthoni parasztlétük tartozékát nagyon szerették, és elbűvölte ugyan őket, mint veszi fel a vas a molda, az öntőforma alakját, és mi mindent lehet belőle önteni, az egész öntészetben mégis a nyársalást találták legszebbnek. És ma történetesen ilyen nap volt, ilyen nyársalással egybekötött ebédszünet. Előre megbeszélték, egyeztették az egész csarnokkal, beleértve az öntőket is, akik nélkül semmire sem mentek volna.

Ha az ember azt hallja: nyársalás, óhatatlanul a szabadban rakott, lobogó, majd parázsló tűz képe jelenik meg előtte nyárson forgatott, piruló szalonnával. És azt gondolná, hogy Istvánék, a berakók, az anyagmozgatók, az öntők most fogják magukat és kivonulnak az udvar valamely félreeső zugába, és annak rendje és módja szerint tüzet raknak, vagy valamelyik kollégájuk még műszakkezdés előtt diribdarab hulladékdeszkából, miegymásból már összeállította a piciny máglyát, és a szél, huzat felőli oldalon, ahol egy kis rést hagyott a kúp palástján, csak alá kell gyújtaniuk, miután felszalonnázták a nyársakat, és minden egyéb szükséges előkészületet megtettek. De nem ez történik. Már csak azért sem, mert ilyesmit aligha engedne meg a gyár. Az meg még kevésbé valószínű, hogy bent, a kemencék mellett vagy a tágasabb öntőterem padlóján tüzelnek. Más megoldással élnek, olyannal, amely kézenfekvőbb, és emberi találékony-ságról, hasznos elmeműködésről tanúskodik. Nem új, évek óta alkalmazzák. És nem maguk ötlötték ki, hanem mások. És nem is itt, hanem Magyarországon. Ott született, onnan hozta be a Clevelandből annak idején áttelepített magyarok egyike, egy igazi munkás, egy szakképzett öntőmester, aki előtte otthon Ganz Ábrahám pesti öntődjében dolgozott, a Királyhegy utcában.

A kemencéből kiömlő folyékony vas a nagy gyűjtőüstből először kisebb öntőedényekbe kerül, amelyekből aztán különféle öntőformákba csorgatják. A több

mint 1500 fokok forró masszát azonban nem lehet minden további nélkül szétporciózni. Az edényeket elő kell melegíteni, különben az izzó folyadék a nagy hőmérsékletkülönbség miatt szétrepesztené, szétvetné őket. Ezért használat előtt kokszt vagy faszenet égetnek bennük. Ebből kifolyólag Ganz emberei azt találták ki, hogy másképpen is hasznosítják a közben felszabaduló hőt, és miatt egy ilyen edény melegszik, ők szalonnát sütnek a tűzénél. Az edénynek nem árt, a tűznek még kevésbé, hiszen az el-elcsöppenő zsírtól csak jobban ég. A sült szalonna illata ellen se lehet kifogása senkinek, hiszen kellemes és csak elviselhetőbbé teszi a bűdös széndioxidiszagot. Minthogy nem lehetett bármikor nekiállni szalonnát sütogetni, a déltáji csapolást úgy rögzítették, hogy közvetlenül az étkezési szünet utánra essen, ami azzal járt, hogy az öntőedényeket a szünetben kellett a kívánt hőfokra hevíteni. Ezt a módszert ültette át amerikai környezetbe a pesti öntőmester, és honosította meg honfitársai kívánságára a Nemzeti Temperöntvénynél. Később visszament Magyarországra, és már csak a régiek emlékeztek rá, az újak pedig nem is tudták, kinek köszönhetik e jótéteményt.

A vezetés először idegenkedett ettől a munkahelyi pikniktől, de az emberek addig ostromolták, mígnem próbára bocsátotta a dolgot, és látván, hogy nem nyújtja meg a szünetet, nem okoz a vállalatnak kárt, ellenkezőleg, inkább hasznos hajt, mert növeli a munkakedvet és ezzel a termelékenységét, végül engedélyezte. Később pedig egyenesen támogatta azzal, hogy jeles ünnepek táján olykor maga gondoskodott szalonnáról. Az amerikaiak csak a töménytelen mennyiségű nyers hagymával barátkoztak meg nehezen, pedig annak szagát csak akkor lehetett érezni, ha közel mentek az emberekhez, vagy netán szemben álltak velük. Ez azonban ritkán fordult elő, és szinte csak a főmunkavezetővel, és olyankor, ha valamelyik foremannel megbeszélt valamit, mert a többiekkel a felvételi beszélgetéstől eltekintve jóformán nem érintkezett.

Az emberek elballagtak a dinnerpailjükért. A nyársalás színhelye értelemszerűen az öntőterem volt, hiszen ott használták az öntőedényeket. Mire visszajöttek, a kis fekete üstökben már szinte izzott a faszén. Erre a célra azt használták, nem kokszt. Az öntők időben beléjük rakták, és meggyújtották. Nem mindenki sütoött mindig szalonnát, de aki erre készült, és már hazulról is úgy jött el, az a közelükbe húzódott. Állt, guggolt vagy ült, de mindenképpen foglalt magának annyi helyet, hogy lerakhatta a vödrét, és kipakolhatta annak tartalmát. Már a nyársakat is magukhoz vették. Ezek e célra rendszeresített, betonvasból vágott pálcák voltak, amelyeknek egyik végére, hogy ne melegedjen át, durva fanyelet ütöttek, a másik végét, a hegyeset pedig ellapították, hogy sütés közben ne forogjon el rajta a szalonna. Senki nem bírt saját nyárssal, olyannal, amelyet kizárólag maga használt volna. Mindenkié volt mindegyik, és ki-ki azt vette magához, amelyik éppen neki jutott. A nyél alapján egyik kézre valóbbnak számított, a másik kevésbé. Akik előbb visszajöttek, azok a jobbkat kaparintották meg. Egy köteggben tárolták őket egy félreeső zugban, a falhoz támasztva. Onnan vették elő, és oda is állították őket vissza azután. Nem igényeltek semminemű karbantartást, a száraz levegőben nem is rozsdásodtak, de mindenkitől megkívánták, hogy törölje tisztára, mielőtt visszavinné a helyére.

István kiválasztott magának egy nyársat, lefordított egy üres formázóládát, lesöpörte a fenekéről a homokot, lekuporodott, ráterítette az abroszát, és min-

dent rápakolt a dinnerpailjéből. Kiürítette egészen, mert szükség volt rá. Kellett a sörnek, amelyet abban hozatott. Nemcsak ő, hanem a többi kemencés és az öntők is, mindenki. Szokásba jött ugyanis, hogy ebéd után sört ittak. Olcsó is volt, jól is esett a kiszáradt torkoknak. Egyikük ilyenkor összeszedte a rá való pénzt és az elemózsias vödörket, kivitte a gyárkapu elé, és ott átadta az erre váró gyerekeknek, akik vödörként egy centet számítva fel megtöltették a Front Street valamelyik közeli kocsmájában, a Virág-félében vagy a Kohányiéban. Beosztották, mikor ki megy ki a kapu elé, és kik mennek aztán neki segíteni, mert a tele vödörök behozatalához már több kéz kellett. A sörösök – maguk között csak így nevezték őket – ebédidejét ez némiképp megrövidítette, de mindenki vállalta a maga és a többiek érdekében. Csak akkor támadt morgolódás, ha a gyerekek nem álltak kint időben a kapunál, vagy késve tértek vissza az itallal, és várni kellett rájuk. Ilyenkor a kárvallottaknak méltányosságból jóváírtak egy sörösséget, kint pedig újabb gyerekcsapatot fogadtak fel.

István először a szalonnát készítette elő. Kicsomagolta a papírjából, és ráhúzta a nyársra. Ügyelt, hogy ne közvetlenül a bőr fölött fúrja át vele, mert az úgy könnyen leválhat róla. Aztán beirdalta, a tetejét sűrűbben, hosszában, keresztben is, a két oldalát és végét ritkábban és csak egy irányban. Kenyeret szeletelt, jó vastag karéjakat, hogy ne engedjék át magukon a zsírt, és egymás mellé tette őket. Meghámozta a vöröshagymát, a gyökere felől négyzethálósan bevagdalta, aztán a bevagdálásra merőlegesen darabokra metélte, rá egyenesen a kenyérkaréjokra. Így szerette, apró kockákra vágva, nem karikára. Egy karéj kenyeret üresen hagyott. Aztán sót szórt a hagymára. Majd jobb kezébe vette a nyársat, bal kezébe fogott egy hagymás karéjt, felállt, és az egyik kerekas öntőedényhez sietett. Paja bátyja már annál ügyködött, de nem miatta választotta ezt, hanem azért, mert öblösebb volt, mint a közönséges, és könnyebben is körüljárható, tekintve, hogy csak tolórúdja volt, míg a másik fajtának kétoldalt villás hordozópóznája, és könnyebben elbotolhatott benne az ember. Fél térdre ereszkedett, az edény fölé nyújtotta a szalonnáját, és lassan forgatni kezdte. A tűz tökéletes volt. Nemrégén piszkálták meg, de nem füstölt, hanem csak izzott a tüzelőanyag. Mikor megcsordult a szalonna, István gyorsan a karéj fölé vitte, és a nyárs nyeles végét kissé megemelve ráfuttatta a forró zsírt. Ahová csöppent, ott sisteregve kissé elszíneződött, és némi üveges csillogást kapott a hagyma. A karéj egyik végétől a másik vége felé haladt a csepegtetéssel. Mikor befedett egy falásnyi felületet, a szájához vitte a karéjt, beleharapott, és jóízűen megette. Utána Paja bátyjára pillantott, kéjesen megnyalta az ajkát, és csettintett a nyelvével. Az egyetértően visszabólintott. Folytatta a műveletet egészen addig, amíg el nem fogyott az első karéj kenyér. Még rágta az utolsó falatot, amikor elvonta a tűz fölül a szalonnát, felpattant, és újabb karéjt hozott. Gyorsan mozgott, nehogy közben jelentősen hűljön a szalonna, és egészen megszakadjon a sülés folyamata. Aztán másikkal érkezett, majd megint másikkal, és valamennyit eltüntette a szájában. A végén csak a szűz karéj maradt. Azt nem hozta el az abroszról. A szalonna közben, hála az egyenletes forgatásnak, szép rózsásbarnára sült, és már alig adott zsírt. István már nem tért vele vissza a tűzhöz, hanem leült a földre, a szűz karéjra fektette, lenyomta a késével, és egyetlen mozdulattal kihúzta belőle a nyársat, majd kéztörlőrongyával gondosan megtörölte a kezét.

Nagyjából eddig jutott el mindenki, mikor visszatért az irodaépületből a főmunkavezető, ahol elfogyasztotta ebédjét. A termen áthaladva egy vaslépcsőhöz ment, amely felvitt a kemencék felőli oldalon a válaszfalhoz ragasztott fülkéjéhez, ahonnan szemmel tarthatta az egész termet. Fellépdelt rajta, kinyitotta az ajtaját, de még mielőtt eltűnt volna benne, megállt és visszapillantva megcsóválta a fejét, és inkább magának, semmint az alatt lévőknek azt mondta:

– Hungarian turkey!*

Az öntöde vezetése tréfásan így nevezte el a magyarok nyárson sült szalonnáját. Eredetien belső használatra szánták e megjelölést, és csak egymás közt használták, de aztán a magyarok fülébe jutott, és heccből átvették. Nem állt meg a gyár kapujánál, kikerült azon túlra is, Birminghambe, a városba, a Maumee túlsópartjára. Majd az öntödén kívüli amerikaiak körében elmosódott, elfelejtődött, mit takar, és szentül hitték, hogy a magyarok valóban pulykát sütnék nyárson. Mi több, némelyikük úgy bedőlt a névnek, hogy még azt is tudni vélte, valami különleges magyar fajtáról van szó, amelyet csak így szabad elkészíteni, nagyon zsíros ugyan, de a magyarok állítólag éppen ezért szeretik annyira. E nézetet később olyan amerikaiak is vallották, akik idővel megenyhültek a magyarok iránt, és jó viszonyba, esetleg barátságba kerülván velük részt vettek piknikjeiken, családi összejöveteleiken, és egyszerűen nem lehetett őket meggyőzni, hogy tévednek, pedig maguk is ették, egyikének-másikának még ízlett is, igaz, csak hagyma nélkül.

Az öntőteremben óra is volt, de a főmunkavezető megjelenése mindennél megbízhatóbban jelezte, hogy közeledik az ebédszünet vége. István kissé megkaparta a késével a szalonnáját, és noha már szinte jóllakott, kis darabokat vágva belőle a maradék kenyérrel megette. A sült bőrt egészben tette a szájába, és addig rágta, amíg meg nem érkezett a söre. Le sem tette a vödret, miután átadták neki, egyből a szájára fordította, és egy húzomban üresre itta, sok folyadékot vesztett teste annyira kívánta a szalonna, a hagyma után. Aztán kitörölte a szalonna papírával, majd visszapakolt bele, felállt, mert közben kint megszólalt a duma, és ő bádog ételhordójával elindult az öltözőbe, amelyet csak úgy hívtak, hiszen nem váltottak ruhát, mindenki abban dolgozott, amiben bejött. A többiek is végeztek, és leeresztvén torkukon a sörüket, szintén arra vették az irányt.

Elsőként az öntők tértek vissza és láttak munkához. Várta őket a folyékony vas. Mire a kemencések is újból megjelentek, hogy átvonuljanak az öntőterem, addigra azok eltávolították az öntőedényekből a hamut, faszénüszköt, és készenlétebe helyezték őket. István az átjáróajtóból visszapillantott az ebéd színhegyére. Ahol az imént még nagyban szalonnáztak, ott most nagy sürgés-forgás támadt: megkezdődött a csapolás. A Robertából folyó vas elérte a csapolóvályú legvégét, és máris ömlött alá a nagy gyűjtőüstbe. Már nem izzott olyan vörösen, hanem inkább narancssárgásan, sárgásan, és őt, mint mindig, ha ott látta, furcsa módon a mézre emlékeztette. Annak ugyan nem ilyen színe volt, mikor az apja otthon pergetett, de ugyanígy nyúlt alá a pergető nyílásából, mialatt a lépekkel nyikorogva forgott a nagy henger. Lelki szemei előtt még akkor is a mézsugár lebegett, amikor odaát megállt Alice fenékajtaja előtt, hogy lenyissa, mert most ő, Alice következett, miután a délelőtti folyamán kiengedték hasznos tartalmát, és lehűlt annyira, hogy kezelésbe vegyék, és kezdjék előlről az egészet.

* Magyar pulyka!

A birminghamiek zöme munkásember volt, de élt a negyedben pár középosztálybeli család is, amelyek a helyi vállalkozókat, iparosokat, boltosokat, kocsmárosokat és hasonlókat adták. Vagy eleve ebbe a kategóriába tartoztak, amikor kijöttek Amerikába, vagy itt emelkedtek fel a társadalmi ranglétrán. Nem tagadták meg magyarságukat, de elsőként ők alkalmazkodtak igazán az amerikaiakhoz, vették át szokásaikat, szemléletüket, léptek nyomdokaikba, utánozták őket, vagy olykor még túl is tettek rajtuk. A gyárak, üzemek népének is elsősorban ők szolgáltak mintául, őket követték életmód, viselkedés, öltözködés, ízlés tekintetében. A kétkeziekben nem tudatosult, vagy ha igen, tagadták, de felnéztek rájuk, és olyanok szerettek volna lenni, mint azok, vagy legrosszabb esetben is hozzájuk hasonlítani. Úgy tekintettek mindenre, hogy csak ideiglenes, átmeneti, levetkezik, ha majd hazamentek, talán el is felejtik, és megint parasztok lesznek, tovább túrják a földet, részint mégis behódoltak nekik. Nem mindjárt az elején. Egy darabig, némelyek évekig tartották magukat, berzenkedtek, idegenkedtek tőlük, de aztán csak a hatásuk alá kerültek.

Először csak külsőségek tekintetében engedtek. Ilyen volt többek között a nyársalás is. Nem korlátozódott az öntödére, a szabadban, az udvarukban, a kertjükben is sütöttek így szalonnát. De eszükbe nem jutott volna, hogy a nyilvánosság elé lépjenek vele, közszemlére tegyék, és így is vállalják ezt az ősi, paraszti módszert. Aztán egyszer csak erre is rákaptak, mert a mérvadók azt tették. Bár azok magát a nyársalást eredetileg éppen tőlük vették át, hiszen előtte Magyarországon nem nagyon volt nyárs a kezükben, csupán a piknikezés intézménye származott az amerikaiaktól. Ha nincs ez az ösztönző példa, maguktól soha nem rándultak volna ki tavaszi, nyári vasárnapokon a parkokba vagy a városon kívüli zöldbe, hogy ott tüzet rakjanak, és csordítsanak, azért meg még kevésbé, hogy a fűre telepedve, kosaraikat kibontva magukkal hozott hideg sülteket fogyasszanak. Tőlük látták, kaptak kedvet, bátorítást, hogy kipróbálják, és aztán rendszeresítsék.

Ez alól meg a többi alól Istvánék se képeztek kivételt. Még kétszer sem fordult az év, a középosztályhoz való igazodásban is követték a többieket. Még olyan dolgokban is, amelyekről legvadabb rémálmaikban sem gondolták volna, hogy valaha is magukévá teszik. Átálltak például a szilveszterezésre, amelyet azelőtt úri hóbortnak, keresztényhez méltatlan, bűnös, szinte pogány időtöltésnek tartottak, hiszen hogy jön az ember ahhoz, hogy ilyenkor ünnepeljen, és az óévre visszatekintve érdemének tekintse azt, amit csak Istennek köszönhet, az új esztendőre meg mindenfélét kívánjon magának, holott további sorsa is az Ő kezében van. Arról nem is beszélve, hogy az időpont megválasztása teljességgel önkényes, hiszen minden percben, pillanatban véget ér egy év, és kezdődik egy másik, attól függően, honnan nézik. Ez utóbbi eszmét ugyan csupán István vallotta, Anna nem értett vele egyet, de igenis kifogásolta, hogy a kalendáriumi év nem esik egybe az egyházi évvel. Hallották otthon, meg olvastak is róla, hogy az urak, és a jobb módú városi iparosok ilyenkor nem fekszenek le, hanem esznek-isznak, virrasztanak, és nagy vigasság közepette búcsúztatják az óesztendőt, és köszöntik az újat, de ők Szajlán azon az éjszakán nemhogy mulattak volna, még csak fenn se maradtak, hogy megvárják az éjfél. Ugyanúgy töltötték az év utol-

só napját, mint a többi, munkával. Mikor aztán kint elvégeztek, elmentek a templomba a hálaadásra, majd hazajöven megvacsoráztak, és lefeküdtek. Másnap meg felkeltek, és minden további nélkül tudomásul vették, hogy új esztendő van. Bár magát az Újévet már ők is ünnepelték, mert az elrendelt, piros betűs ünnep volt. De nem mindjárt reggel, hanem később, a nap folyamán. Reggel csak arra ügyeltek, hogy férfi nőt, nő férfit lásson elsőként, mert az azonos neműek találkozása balszerencsét hoz, amiben hittek is, meg nem is. Az ünneplés az újévi misére menéssel kezdődött, az ünnepi ebéddel folytatódott, és délutáni ejtőzéssel, pihenéssel ért véget pontban háromkor, amikor megint etetni kellett az állatokat. Az öregasszonyoknak később, mert ők még a litániára is elmehettek.

Itt Toledóban meg mindjárt, már érkezésük évében koccintottak az utolsó nap éjszakáján a burdban a többi lakóval, miután Paja bátyjuk felverte őket, és hagyták magukat rábeszélni, hogy lemenjenek vele a földszintre, mialatt a gyerekek aludtak. És most, egy esztendővel később már ott tartanak, hogy még készülnek is rá. Anna lekváros költ kalácsot sütött, István pedig vett egy üveg bort, miután úgy döntöttek, hogy ha nem is hívnak vendéget, mindenképpen fennmaradnak. Nemcsak azért, mert mindenki így cselekszik köröttük, hanem azért is, mert úgy érezték, ezt a szilvesztert nem lehet kihagyni, ez nem akármi, ez nagyon különleges lesz. Nem csupán egy esztendő ér véget, hanem egyszerre száz, egy egész évszázad, és utána egy másik, egy új kezdődik, amely, úgy hallották, merőben más lesz, nem olyan, mint a régi, amely most végleg elmúlik azzal, hogy az évszámban a nyolcas helyére a kilences lép, állítólag jobb, érdekesebb, és ez mindjárt az első órában, de talán már az első percekben megmutatkozik, legalábbis azt beszélük. És ők ezt látni akarják, ennek tanúi akarnak lenni. Meg ettől függetlenül is, hiszen minden száz évben csak egyszer van ilyen, mert minden évszázadnak csak egy vége, egy kezdete van, és ezt nem minden nemzedék tapasztalja meg, hanem csak az, amelyik éppen akkor él, vagyis most, és ők elmondhatják magukról, hogy szerencsések, mert most élnek, és ezt megérik.

Nem csak ők voltak így az új évszázad eljövetelével, nem csak a birminghami magyarok. Mindenki így tekintett elébe, az egész ország, a Keleti-parttól a Nyugati-partig, a született, a honosított amerikai, a külföldi, az ír, a német, az olasz, az orosz, a szlovák, a görög, a román. Ez foglalkoztatott mindenkit már hetekkel előbb, cikkeztek róla az újságok, neves személyiségek, szakértők nyilatkoztak, és mindenféle derűlátó jóslatok láttak napvilágot arról, mi lesz, hogyan lesz és miért. A városokban, falvakban összejöttek az emberek, a klubokban, egyletekben bizottságok alakultak, rendezvényeket szerveztek a huszadik század méltó fogadására, ünneplésére. Mindenki értesült mindenről, mindenkihez eljutott minden, ahhoz is, aki nem tudott még angolul. Elmondta neki az, aki már tudott, vagy olyan, aki hallotta mástól. Legyőzhetetlen kíváncsiság, izgalom kerítette hatalmába mindenkit. A várva várt nagy esemény mintegy benne volt a levegőben, mint valami készülő szenzáció. Ez az állapot leginkább a csodaváráshoz hasonlított, amelyet a közelmúlt megannyi káprázatos, a mindennapi életet megkönnyítő találmánya, a villanykörte, a dinamó, a fonográf, a telefon, az írógép, a pénztárgép, a szedőgép, a mozi és a többi gerjesztett, az a naiv elképzelés, hogy ha ilyen rövid idő alatt ennyi hasznos, korábban elképzelhetetlen új dolog szüle-

tett, akkor az új század egyenesen a technika százada lesz, és még több olyan meglepetéssel szolgál majd, amely megkönnyíti, megszépíti az életet egészen addig, amíg olyan nagy nem lesz a számuk, hogy bízvást olybá lehet tekinteni, elérkezett az aranykor, megvalósult a földön a Paradicsom. Az elképesztően újszerű gépek, eszközök, szerkentyűk megjelenése mellett az amerikaiak körében megalapozatlan várakozásokat, hamis reményeket keltett az is, hogy az országban mérséklődtek a társadalmi igazságtalanságok, csökkent a kisemberek, köztük a munkások kiszolgáltatottsága. A távozó század utolsó két évében McKinley elnöksége alatt ugyanis az Egyesült Államok történetének az az időszaka kezdődött, amelyet progresszívnek szokás nevezni, és amelyben a politikusok kivételesen nemcsak beszéltek a haladásról, hanem a közvélemény nyomására egy sor olyan törvényt, intézkedést is hoztak, amelyekkel sikerült a kibontakozott és egyre gátlástalanabb monopolkapitalizmust valamelyest kordába szorítani. A haladó szellem úgy megerősödött, hogy még egy nagytőkést is megérintett. És éppen Toledóban, a város nyugati részében, név szerint Samuel M. Jonest, az olajfúró berendezéseket gyártó Acme Sucker Rod Company tulajdonosát, aki merő emberbaráti szeretetből megosztotta munkásaival a profitját, és pihenőparkot létesített nekik teniszpályákkal, a gyerekeiknek pedig játszótérrel. És később is, amikor a város polgármestere lett, mindig a köz érdekét tartotta szem előtt, és szíven viselte a szegények, elesettek sorsát.

Árvaieknál az óév utolsó napjának estéjén külsőre semmi nem jelezte, mi készül. A kalács és a bor a konyhaszekrényben várt sorára, ők pedig rutinszerűen végezték a napszaknak megfelelő teendőiket. István hat körül jött meg munkából, kissé később, mint azelőtt, mert újabban a Whittemore Streeten Paja bátyjával előbb mindig betért egy pohár sörre a Monoky-féle kocsmába. Havat takarított, lemosakodott, játszott a gyerekekkel, és közben, azok feje fölött megbeszélték Annával, mi volt a gyárban, mi történt itthon napközben. A szokott időben megvacsoráztak és lefektették a gyerekeket. Imruska hallhatott valamit a századfordulóról, mert nem akart mindjárt lefeküdni. Kapott Paja bátyjuktól egy régi, foszlott világtérképet, amelybe valósággal beleszeretett, és azzal az ürüggyel, hogy megmutatja, szerinte milyen útvonalon jött velük a hajó Amerikába, még a nappaliban maradt volna. Bözsike engedelmesen ágyba bújott, de sokáig nem bírt elaludni, mert jött egy foga, amikor pedig végre mégis elszenderült, hamarosan felébredt, és sírásával felverte a bátyját, akinek volt már ágya, az apja csinálta neki. Vele egy szobában hált az emeleten, mert közben megszűnt a földszinti hálószoba, Anna pedig betársult Istvánhoz.

Miután Anna elmosogatott és töltelékét göngyölt káposztalevélbe és rakott egy nagy fazékba, hogy másnap majd megfőzi – még nem tudták volna elképzelni, hogy újév napján ne töltött káposzta legyen –, leültek a nappaliban. A bort már az asztalra tették. A kalácsot nem kellett, ott maradt még vacsoráról. Anna csak feladta, mert rájött, hogy mégsem teheti meg a gyerekekkel, hogy ne kapjanak belőle ők is már aznap. A mennyezetről középtájt lelógó lámpa alá húztak két széket, és azokon helyet foglaltak. István kezében egynyelvű nyelvkönyvvél, amelynek *English for new Americans** volt a címe, angolul tanult. Anna ruhát

* Angol újdonsült amerikaiaknak.

foltozott. Csend volt a lakásban, csak a falióra tiktakolt, amelyet nemrég vettek használtan. Időről időre rápillantottak. Várták, hogy múljon az idő. Egyszer Anna nem tudta a tűbe fűzni a cérnát. István elvette tőle, és befűzte neki. Ő közelre látott jobban, a felesége távolra. Mielőtt ismét a könyvébe mélyedt volna, Anna megkérdezte tőle, hogy van a *cérna* angolul. István megmondta. Anna utánamondta, de hibásan, mire ő kijavította. Hallgattak egy sort. Majd Anna azt szerette volna tudni, hogy hívják az *évszázadot*. István ezt nem tudta. Azt mondta, megnézi a szótárban. Ez egy vaskos kis könyvecske volt, amelyet még Magyarországon vett, és ilyenkor mindig kéznél tartott. Megnézte. Anna ezt a szót is megismételte, ezt már helyesen, mert könnyebb volt kiejteni. Ő nem járt tanfolyamra, mint István, de nagyjából már meg tudta magát értetni, csak még kicsi volt a szókincse, és gondot okozott neki a kiejtés.

István becsukta a szótárt, felállt, az ablakhoz ment, elvonta a függönyt, és kinézett. Jelentette, hogy esik a hó, nem nagyon, de esik, már megint, pedig eleget lapátolta ma is, tegnap is, egész héten. Nem ült vissza mindjárt Annához. Előbb végigjárta, ellenőrizte a kályhákat. A gyerekek szobájabelit meg is rakta, mert már majdnem leégett benne az előző rakat. Közben a padlóra ejtette a pizskavasat, amely akkorát koppant, hogy Anna lent összerezzent. István utána megint angolozott. Tizenegy tájban felöltözött, és kiment az udvarra, mert eszébe jutott, hogy a nappaliban már fogytán volt a szén. Már nem havazott. Becsukta maga mögött a bejárati ajtót, letette a szeneskannát az előtető alatt a legfelső lépcsőfokra. Megragadta a falhoz támasztott nyírfasóprút, és utat söpört magának, le a lépcsőn, át az udvaron, egészen a tüzelős pajtaig. Aztán visszament a kannáért, és a helyére állította a sóprút. A pajtában koromsötét volt, de kis szeneslapátjával így, lámpa nélkül is megtalálta a szenet, a szénnel pedig a kanna száját.

Ahogy jött visszafelé, félúton önkéntelenül megállt, és a házra, majd az utca felé nézett. Sütőéknél vendégek lehettek, mert számosan mozgolódtak az ablakok mögött, és időnként harsány nevetés hallatszott ki tőlük. A környező házak ablakai is világítottak, jeléül annak, hogy az emberek talpon vannak, és iddögálnak, eszegetnek. Az utcán nem járt senki, de mindenfelől beszéd, zsidobongás hallatszott. Fojtottan, tompán, de zúgott a negyed, mint egy köpű. Csak az égen nem mutatkozott semmi. Csillagtalanul, holdtalanul, szürkén, vakon borult a Föld fölé, mint valami hályogos szem, amelyet homorúra nyomott egy hatalmas ujj. István nagyot szippantott a friss levegőből, és Magyarországra, az Árvaiszögre gondolt, ahol már órák óta új év van. A szüleire, testvéreire, akik nem is sejtik, milyen szép jövőnek néz elébe az emberiség, mert ha igaz, hogy annyi jót hoz a következő száz év, abból előbb-utóbb jut a hazájának is.

A házba visszatérve gyanús lett neki a nappali-kályha. Nem adta úgy a meleget, mint addig. Lenyitotta a felső ajtaját, és belenézett. Már alig volt benne parázs. Megrakta szénnel, visszahajtotta az ajtót, lent pedig a legnagyobbra tárta a szelelőnyílást, de csak nem gyulladt be. Erre megmozgatta a rostélyát is. Ettől belobbant, most már égett. Mikor felegyenesedett, Anna megrovóan nézett rá, mert közben bejött a széngáz. István szó nélkül kinyitotta az ablakokat, hogy kiszellőzzön a szoba, de előbb megvárta, amíg a felesége kendőt terít a vállára, hogy meg ne fázzon. Magát nem féltette, noha csak ingujjban volt.

– Várják a népek az új esztendőt – jegyezte meg Anna a kintről beszűrődő morajt hallva.

István bólintott, pár perc múlva becsukta az ablakokat, és visszatelepedett a helyére. De már nem tanult, egyre csak az órát nézte a falon, az óra kismutatóját, amely már szinte a tizenkettesen állt, de még inkább a nagymutatót, amely egyre közelebb araszolt a kismutatóhoz. Anna nem figyelte az órát, de ő is abbahagyta a varrást. Lehunyta a szemét, fáradságot színlelt, hogy palástolja fokozódó izgalmát. Fáradt volt ugyan, de fáradságánál is nagyobb volt benne a feszültség, amely a pillanat közeledtével őt is hatalmába kerítette.

Tizenkettő előtt öt perccel, akárha összebeszéltek volna, egymásra néztek, szó nélkül felálltak, és az asztalhoz léptek. István két pohárba bort töltött, az egyikbe, Annáéba csak egy ujjnyit, mert úgyse ivott többet. Anna felszeletelte a maradék vég kalácsot. Még le se tette a kést, amikor odaát Sütőéknél kiáltások harsantak, és kint valahol valaki éleset fütyült. Éjfél volt. Az órájukra néztek. Azon még csak két perc múlva lett volna tizenkettő. Késett. István ezzel kapcsolatban mondani akart valamit, de elhallgatott, mert Sütőéknél hirtelen felhangzott a *Himnusz*. Anna megigazította magán a ruhát, ő pedig egyből vigyázállásba merevedett, mint a katonaviselt férfiak szokták Szajlán a templomban, mikor mise után az előzi meg a *Pápai himnusz*t. Maguk is rázendítettek, Anna szép szopránhangján, ő kissé mély baritonján, és énekelték a szomszédékhöz igazodva, nagyjából azokkal egy ütemben. Mikor vége volt, összeborultak, és úgy maradtak egy darabig. Anna sírt, és Istvánnak is elszorult kissé a torka. Még ölelték egymást, amikor kint hirtelen megszólaltak a harangok, majd lövések dördültek, petárdák robbantak, hajókürtök búgtak, gyárdudák bőgtak, trombiták rivalltak, sípok harsantak, dobok döngtek, csengők csengtek, kolompok kongtak, kereplők csattogtak, mozsarak, fazekak zengtek. Olyan zenebona támadt, hogy alig értették egymás szavát. Csoda, hogy a gyerekek nem ébredtek fel. A hangzavarba emberi hangok is vegyültek. A birminghamiek, magyarok, nem-magyarok, férfiak, nők, fiatalok, középkorúak, felnőttek, kamaszok, szomszédok, ismerősök, rokonok, idegenek, barátok, ellenségek kitódultak a havas utcákra, terekre, és ünnepeltek. Kezet fogtak, gratuláltak egymásnak, letegeztek, megölelték, megcsókolták egymást, némelyek még táncra is perdültek, mintha valami nagy szerencse érte volna őket, és most annak örvendeznének. Féktelen jókedvük volt, kiabáltak, kurjongattak, énekelték, nevetgéltek, szinte nem bírtak magukkal. Mindenki egyetértett mindenkivel, mindenki szeretett mindenkit, mindenki odaadta volna mindenkinek az utolsó falat kenyerét is, olyan nagy volt a meghatottság, az ellágyulás.

Istvánék szétváltak, az ablakhoz siettek, kitárták és kitekintettek rajta. A petárdák, rakéták és egyéb tűzokádók fényétől szinte kivilágosodott az éjszaka, megfehéredett a sötétszürke ég. A Genessee Street benépesült, annyian lepték el, mint szüreti felvonuláskor, azzal a különbséggel, hogy a tömeg nem mozgott előre, hanem egyben állt, ide-oda hullámozott.

– Boldog új évszázadot! – rikkantott nekik egy hang. Sütő Lajosé, a szomszéd családfője volt, aki feleségével és vendégeivel éppen átvonult az udvaron. – Jöjjenek kendtek is! – tette még hozzá, mielőtt kíséretével kilépett volna az utcára.

– Kendteknek is! – kiáltotta vissza István a kezével is intve, és becsukta az ab-

lakot, nehogy Anna megfázzon, mert ezúttal nem terített a vállára semmit. Egy darabig még bámulták az üvegen át a szokatlan jelenséget, aztán visszamentek az asztalhoz.

– No, akkor ... – mondta István, és átnyújtotta Annának a poharát, és a magáét is felvette. Koccintottak, ittak, és megettek egy-egy szelet kalácsot.

Mikor az utolsó falatot is lenyelték, egymásra néztek, majd fürkészőn körülhordozták a tekintetüket a szobán, végigsiklatták a falakon, a falakon lógó szentképeken, a bútorokon, a lámpán, Anna varrásán, István nyelvkönyvén, a szótáron, borosüvegen, borospoharakon, a kalácson, még a padlóra is lepillantottak, a padlódeszkák réseire. Látni akarták, mi más, mi változott meg máris, keresték az új századot, a beígért fényes jövőt. Nem jobb lakást, frissen festett falakat, villanyvilágítást, divatos, új bútorokat, aranszegélyű porcelántálat, metszett üveg poharakat, tökéletesen illeszkedő padlódeszkákat vagy hasonlókat vártak. Nem arra számítottak, hogy esetleg eltűnt a tű, cérna, és nem kell ruhát foltozni, mert semmi sem kopik, szakad el többé, vagy hogy feleslegessé vált a nyelvkönyv, szótár, mert máris tudnak angolul. Nem, csupán utalásokat szerettek volna, beszédes, egyértelmű vagy megfejtendő, titkos jeleket, amelyek alátámasztják reményeiket, nem mindet, de egyelőre legalább azt az egyet, hogy előbb-utóbb csak sikerül összekaparni azt a pénzt, nem jöttek hiába, és rendben lesz minden. Ezért vizslattak, kutakodtak. Aztán egyszer csak összenéztek, és minden átmenet nélkül elnevelték magukat. És nevettek, és nevettek, magukon, a türelmetlenségükön, gyerekeségükön, a világon, az egész nagy vágyálmon. Addig nevettek, mígnem Anna elkapta István kezét, és maga után húzva őt elkezdett szaladni az emeletre vivő lépcső felé. Kéz a kézben, mint ifjú, bohó szerelmesek futottak a lépcsőhöz, aztán fel az emeletre, és csak a gyerekek szobája előtt parancsoltak álljt maguknak. Láttak, mert a folyosón is égett egy lámpa. Levetették a cipőjüket, óvatosan benyitották az ajtót, és lábujjhegyen az alvókhoz lopakodtak, először az egyikhez, aztán a másikhoz, és megcsókolták a homlokukat. A nyitva hagyott ajtón beáradt annyi fény, hogy lássák, milyen békésen alszanak.

Kijövetén már nem fogták egymás kezét, a lábbelijüket vitték a kezükben. Lent a nappaliban leültek, felhúzták a cipőjüket, egymásra mosolyogtak, és elégedetten néztek maguk elé. Aztán Anna ásított egyet, és bejelentette, hogy ő bizony lefekszik. Magához vette a kalácsos tányért, és eltűnt vele a konyhaajtó mögött. Később kihallatszott, hogy mosakszik bent. Istvánnak nem akarózott még lefeküdni. Töltött magának a borból, és azt szopogatva, elgondolkozva, elmélázva ücsörgött még ott sokáig azután is, hogy Anna hálóingben áthaladt a szobán, és jó éjszakát kívánt neki. Egyszer csak aztán önkéntelenül maga is szélesre tátotta a száját, és ásított, de úgy döntött, mielőtt követné felesége példáját, levegőzik egyet. Közben Sütőék is lepihenhettek, miután hazajöttek, mert nem hallatszott át tőlük többé semmi. Felállt, felöltötte a nagykabátját, a fejébe csapta a kalapját, és kiment a házból.

Kint csend fogadta. Az utca kiürült, eltűnt róla mindenki. Valahol máshol kisebb tömegben azért együtt maradtak az emberek, mert távolról halk báli muzsika, bőgőbrummogás hallatszott, és még messzebbről, talán a Maumeen túlról időnként egy-egy gyenge pukkanás. Lement a lépcsőn, lassan el a pajtáig, aztán vissza. Ezt megismételte párszor, majd utoljára nem fordult meg a tüzelő-

tárolónál, hanem továbbsétált a kertrészük felé, ahonnan körbe lehetett látni. Erre nem söpörte el a havat, mert erre télen nem jártak, de nem volt túl vastag a friss réteg, az alatta lévő meg már kemény, úgyhogy nem süppedt bele a lába. Először a környező házakra pillantott, majd annak látványát nyugtázta, ami a telken volt: a tulajdon lábnyomaiét, az ágyások helyéét, a ribizlibokrokét, a gyümölcsfákét, a két pajtáét, a magukéét, a Sütőékét, a tyúkólukét a kis baromfiudvarral, a szomszédéknak nem volt, ők nem tartottak szárnyast, az ölfarakásokét, a szőnyegporolóét, a közös nyomókútét, és utoljára a házét, amelyben laktak. Végül szokása szerint felnézett az égre. Közben kiderült, lehúzódott róla a felhőtakaró, és visszanyerte szurokfeke téjét. A hold lenyugodhatott, vagy fel se kelt, csak a csillagok ragyogtak, szikráztak rajta. Elsőnek a Nagy Göncölt kereste meg, utána a Sarkcsillagot a Nagy Göncöl két hátsó csillaga vonalának meghosszabbításában. Ott volt, ahol lennie kellett. Gyerekkorában is látni vélte Nagyhalom felett, de később rájött, hogy összetévesztette egy másikkal, mert rosszul húzta meg azt a képzeletbeli vonalat. Aztán jóval lejjebb, kelet felé az Oroszlánt azonosította, majd déli irányban, de kissé visszább az Ikrek és a Rák következett és a folyón túl, Nyugat-Toledo fölött a Bika. A Kost utoljára hagyta. Az is nyugati irányba esett, de feljebb, a Bikához képest kissé északra. Ennél időzött legtovább. Nem túl sokáig, de elég hosszan ahhoz, hogy közben topognia kelljen a lábával, és zsebre dugnia a kezét, mert már fázott, noha nem az ilyenkor szokásos januári zimankó volt, hanem egyszerűen csak hideg. Ez, a Kos volt a kedvenc csillagképe. Még gyerekkorában a szívébe zárta. Nem látott ugyan benne semmi kosszerűt, vagy más állatra emlékeztetőt, szerény méretű is volt, szinte jelentéktelen, mégis ezt szerette legjobban. Egy nagyobb, egy kisebb és egy még kisebb csillagból állt. Talán a legkisebb miatt ébredt benne vonzalom iránta, mikor még ő is kicsi volt, és sokat szenvedett egy nála nagyobbtól, az apjától. Mintha nem tartozott volna igazán a másik kettőhöz. Mintha azoknak terhükre lett volna, és meg akartak volna tőle szabadulni, de nem tudtak, mert nem hagyta magát. Ellenállt nekik, és csak azért is ott maradt, abban a csillagképben, csak kissé lejjebb, mint valami nyúlvány, és fénylett, fénylett, és nem is akárhogyan. Eddig nem gondolt rá, de most meglepődéssel nyugtázta magában, milyen jó, hogy forog a Föld, és ezeket, így a Kost is innen, Amerikából is láthatja.

Befejezte az égi szemlét, leengedte a fejét, a kényelmetlen tartástól már-már megfájdult a nyaka, és visszabandukolt a házba. Gyorsan lábat mosott, a konyhai tűzhely vízmelegítőjében még langyos volt a víz, elfújta a nappaliban a lámpát, felkapaszkodott az emeleti folyosóra, és az ottanit is eloltotta. Bebotorkált a hálószobájukba, bebújt Anna mellé az ágyba, és azzal aludt el, hogy ha nem is lesz olyan az új évszázad, mint ígérik, hiszen dolgozni csak kell, de hátha mégis jobb lesz.

Római suttogás

Történetek

Hadd kövessem!

Abból az autóból, amelyik előttem halad, női hajszalet dobna ki. Egy halvány női kézfej nyúl ki az ablak felső harmadában, a láthatatlan benti irányító összesodorja öt ujját, szétterpeszti a tenyerét a levegőben, vár két másodpercig, majd behúzza a kezét. A kézen sejteni öt gyöngyházra festett körmöt, olyan világos van az autó körül, és a jobbra eső mezőkön. De itt hátul, ahol én haladok a sötétebb sávban, itt is meggyullad hirtelen egy arc nagyságú felület, azt hinnék a járókelők, hogy szerelmet vall a lankás völgy a kacskaringós útnak, olyan hóhullám ömlik el a tájon. Senki nem tudja, bal kéz volt-e vagy jobb kéz, amelyik végrehajtotta ezt a megkönnyebbülést. Szőke hajszalet is lehetett, amelyik most már mögöttem szálldogál, vagy gyorsan, csak alulról láthatóan letelepedett a nedves úttest réseibe.

A visszapillantó tükörben egy gondtalan homlok jelenik meg, szem nem látszik, csak egy fél szőke szemöldök, majd a szemhéj csillanása, pihenése. Nem nekem címezték a hajszalet, hanem a szélnek, vagy a szélben vitt egyéb sóhajoknak útitársul. A véget is jelenthette ez a mozdulat, valaki tépi a haját egy válságos reggel, egy törekeny éjszaka után. Az én kormányomon nem láthat senki változást. Ugyanolyan bizonytalanul és örült mohósággal rohanok utána, csak őt szeretném látni, csak őt érinteni, nemcsak egész testét, hanem minden testét a nap minden szakában. De most ásítottam egyet, megfellekeztem róla, és másvalakire gondoltam.

Minden szerelem kettétörik, több darabra törik, és hulló hajszaletban végződik, vagy vérzik el. Érdemes volna megállni, megvizsgálni e vallomás igazi tartalmát. A hajszalet szeretnek egyedül sétálni, ha nem bírják ki többé eredeti helyükön. A férfi gallérjára tévedt hajszalet élnek, beszélnek, vallanak, üzennek, aztán némán megérkeznek a hajszalet temetőjébe, ahol senki se látja őket. Ez a pokol, ez a senki által nem látottság. És vannak visszaérkező hajszalet, amelyek újra erőt merítenek a senki földjén, visszahullanak az emberek közé, és újra meglibbennek valakinek a vállá fölött.

Meg is állhattam volna, hogy ledobjam szemem azért a hajszalet a sárba. De nem akartam elveszteni a szemem. Egyedül voltam, és az egyedüli utas könnyen áldozattá válik. A következő lámpánál újra megsodorta az ujjait a női tünemény, de most már nem hajszalet dobott ki, hanem egy kis papírgalacsint. Senkinek nem üzennek hiába női kezek, ha egyszer feltették magukban a hódoltatást. Uramisten, csak ezt ne! Egy nő szándékának a közepébe érkezni, ott megtelepedni, és hosszadalmas ostromban elszenvetni a szerelmet és a szakítást. Ha megfelelő

korban ölel át egy nő, a kettőt nem is szabad elválasztani egymástól. Ha megszeretsz valakit, már szakítasz is vele. Nem jó hosszan élni, többször szerelmesen, mert túlságosan egymásba oltódnak az ölekezés és a szakítás titkai.

Ha még egyszer kinyújt valamit és megáll, akkor közelebbről kell megvizsgálni az ügyet. Ő már nyilván megfogott engem, de én őt? Itt haladok a nyomában, és már nem tudom, utam erre vezet-e, vagy csak követem, akit nem ismerek. Hadd kövessem, hogy szeressem!

Barátok estéje

Bár az utolsó vagyok a sorban, társasági összejövetelekre szívesen járok, hogy észrevegyem az ismerőseimet, akiknek csak a vállát és a hátát ismerem. Nem cserél senki arcot, csak kissé máshogy türemkedik arcostól.

Ez a lányasszony tegnap az utcán még a nyakamba borult, könnyekkel kínálta meg nyakamat, és suttogással fejezte ki vonzalmát vonzalmam iránt. Most némileg megkövült, bevonta a vitorláit, és arca helyén vékony sztaniolt visel, ezüstöt, zizgőt, szakadékonyat. Nem tűnik fel, hogy emlékeznénk a tegnapi vallomás-kísérletre, vagy hogy azt folytathatnánk itt, ismert társas felállásban, egy meghitt szobasarokban. Kifényesített felületek várnak a lakásban, itt-ott egy kép lóg, tárgyaltan kép, harapós kép, elvontan szerető és szeretett kép. A többiek állnak, hangoskodnak, mindenki mosolyog, még az is, aki már kifogyott a mosolyból. Akadnak, akik szeretik a csendet, ők visszahúzódnak a padlás zajtalan légtérébe, és onnan figyelik a lehalkult nyüzsgést, a falakon túli tülekedést.

Ő, nem, senki nem tülekedik, csak máshogy mosolyog hirtelen, másról beszél, mint szokott, másról hallgat, mint szokott, és észrevétlenül nyílik némelyik szegletben egy-egy meghitt beszélgetésre mód. Tájékoztatás folyik, figyelem elterelése, megkaparintása, bujkálás és magamutogatás, minden lehetőleg feltűnés nélkül, az egérlyukak diszkrét magányára emlékeztető bizalmassággal.

A száj elé tartott tenyereknek így ötven felett egyre nagyobb szerep jut, a magánbeszédnek még nagyobb, a jellem szagztatásának hasonlóképpen. Egyik lábáról a másikra áll az ember, és csak azt figyeli, mit akar a másik, bárha nem szól egy szót sem. Miről is beszéljünk sokan? Nagy a barátkozás, de senki nem emlékszik semmire pár nap múlva. A testmeleg gyarapodása észrevehető a lakásban, a megvadult kékség is az ablaktáblák mögött, és a vörös kémények teste a vastag éjszakában. Fogy az ital, ritkulnak a sütemények, pogácsák. Többen enni akarnak, tolongás támad a konyhában, majd néhányan szégyenkezve visszavonulnak. Egy rövid hajú fekete nő tartja a fénybe a feje bubját, a hátát látni és a feneké ívét, a profilja tarkaságát, és hogy oldalról néz egy szőke férfira, aki viszont savós szemmel egy másik lányt vizsgál fáradhatatlan. Az egyik nagylány kipirult a szesztől, báránycát közelről mutatja, mintha egyenesen vizsgálatra kínálná. Egy bágyadt öreg író a székre rogyva fogadja a látszat-kérdéseket, jobb karját átveti a széktámlán, alulról pillog felfelé, senki nem tudja, meg tudna-e még állni a lábán ebben a pillanatban.

Ülve mindenki tud még látszatot kelteni. Egy sértett, halovány festő komor bikaként jár-kei a nagyteremben, szeme forog, mint egy nedves csapágygolyó,

látom a cseppeket a nyomában, olyan fürge mind, mintha kigurulna az ajtón. Pedig nem lejt a padló.

Szorosan állunk egymás mellett, fecseggve és hallgatagon, horogra akadva és szabadon, és csak akkor ürítjük ki a lakást, amikor már élt nem bír el az éjszaka. Egyikünk tolja a másikat, megtelik hússal a lépcsőház, a lift a földre szakad, és megpróbálunk szétszéledni.

De nehéz az, mert a sötétség rajba préseli azokat, akik félnek egymástól.

Ki mit mond a jóistennek?

Jutta, Jutka, Jukka egy férjjel jött ide látogatóba, mégpedig először, hogy szabad szemmel lássa a hidakat, a görbe utcákat, a piacokat és az embereket reggel öt és hat között. A fekete kabátos nincstelen éppen egy papundeklin aludt, vagy nem aludt, meztelenül, tett-vett az ágyéka körül, a vak is láthatta töpörödött nemi szervét, amint a göncök közt elbújt, kifeketéllett, kikelt, elszáradt. Jukka nem a társadalom szegény állapotát jött tanulmányozni, de hát nem hunyhatott szemet az előtt, amit látnia adatott.

A járdán sok a csikk, a húgycsík, a szemét, az átnedvesedett újságpapír, a maszát generálisan, megkülönböztetés nélkül, mindenki szemére valóan. A padok tele emberrel, horkolással, borosta alulnézetből, erre Jutkának alig futotta erejéből. Az álló emberek mozgásban dülöngéltek, a régi épületek helyén házhíjak, téglatörmelék, porhalmok, gödrök, megkarmolt tűzfalak, a tűzfalakon mintás tapéták, emlékek, tagmondatok, élettöredékek, minden levegő, levegő. Ahol az ember az egyik utcasarokról átér a másikra, vér szalad a torkára. Nem lehet egyszerűen élni, a gerendák, téglák, tartópillérek, oszlopok, talpfák, sarokvasak elmozdulnak, elmozdultak, és mindenki talpa a földig ér, vagy az égig ér, tehát a földig sem ér. Szivacsban járunk Juttával a fővárosi romok között, háború jött el megint, nagy halom pénzt pumpáltak egyik bankból a másikba, és dőlnek össze az Ó utcai házak, harminc év előtti képeink, savanyú nagyapám látványanyaga, színtere, ahonnan én is gyűjtögettem a fele emlékemet.

Mért tudnék tovább élni, mint az emlékeim? Azelőtt nem felüljárón keltem át a tér egyik feléből a másikba, ma pedig lejáróm a lábam, hogy egy helyben maradjak, miközben megteszek négy kilométert. Minden messze van, minden láthatatlan, mint a hold, mint a tengerek, a kút mélye, és a nagyszüleim. Elernyed a szemem, míg a nap végére érek, és ha megkérdem, mit láttam? A napot csak imával lehet befejezni, mert nem láttam semmit. Azért írok, mert nem látok semmit, és a semmi zavar, nyugtalanít, tol előre. Amíg nem látok semmit, egyre inkább nő bennem a rohanási láz. Itt egy kirakat volt tegnap, meg akartam nézni a kitett köntösöket, cipőket, egy könyv is árválkodott a bal alsó sarokban, és mára? Mára minden megsemmisült.

Por és szemét a kirakat, rakodómunkások költöztek be, hogy valami új trogloditának fessenek otthont a falakra, a tetőkre, új ábrákat fessenek új alkalmazottakra, új kifutófiúk jöjjenek új siltes sapkával, hurrá! Anyám kijött még ezek nélkül, persze bele is halt, én meg ebbe a semmit-látásba fogok belevakulni, ami egyenlő a halállal. Eh, minden csak nagy szó, a semmi is. A semmi éppen ez, az arányok eltolódása valamilyen láthatatlan térbe, időbe, sebességbe.

Anyámat se látom többé, apámat se, legfeljebb holtan, betemetve a falak közé vagy a föld hidegébe. Mért indulnánk hát hamarabb, mint a reggeli hangyák, a kizsigerelt három műszakosok, a szegények és szolgálóik? Jukka is lássa meg, amit Jutka lát, és mondja el Juttának. Ha hárman látják ugyanazt, ugyanazt fogják a jó istennek is elmesélni. Mert nem mindegy az, miféle igazat mondunk majd a jó istennek.

Így estefelé

Így estefelé végzetes az este; a záradék sötét, és a ritka hangok nem hoznak könnyűséget. Negyvennyolc éves az ember; minden csalódott ember negyvennyolc éves. Nem éppen ez az az időpont, amely visszaadja a hitet szüleinkben, szerelmeinkben, isteneinkben. Estefelé számolni kezdenek sokan; vagy olvasni. Szépnek nem találja senki az életet, fél az éjszakától. Semmi nem melegszik fel többé, jön a pleisztocén?

Aki egyszer így a középkor felé haladva kihűl, azt fel kell támasztani, egyébként nem él sokáig. Minden középkorúnak szüksége van a feltámasztásra. Gyerekei elhagyták, feleségét nem érinti meg élvezetes helyen, de a szeme kiesik a mozgó hajlatokra, idegen gömbökre. Nagy felgerjedésre természetes körülmények közt nem gondolhat többé; mindent pótlékok formájában kínál az élet, az élet lejtős pályája. Egy-két lépésre mindenki képes, még a halottak is. Ilyenkor kezd az ember komoly szándékkal kijárni a temetőkbe, ilyenkor kezd meggyökerezni még a futó lába is, akár a sziklás, köves, kietlen talajon is. A teste haszna csökken, a szelleme is retteg, hogy elfogy, megbénul, a lelke pedig motozni kezd reménytelen kilátások után, elmulasztott szépségek után, mozgó csábítások után, fürge mennyek után. Senki nem teleli át sértetlenül az ötödik tizedet. Ezt le kell róni vérereink, bőrünk, beleink, szerveink és főleg szívizmunk tulajdonosának, bárhol lakozzon is, akár sérült elménkben is.

Amíg kopunk, nem kopunk le. Minden részleges gyöngeség a végleges gyöngeség rémképét idézi fel, és ezen legfeljebb gyónással enyhíthetünk. Mit csinálók rosszul? Ez a leggyakoribb kérdés, válasz formája nélkül, a megváltoztató korban. Egyre rosszabbul csinálnak velem valamit, és én egyre jobban akarok csinálni valamit, hogy fennmaradjak. Minden örületnek tűnik. Ha Rudika bevezet a nagyszobába, és felnyitja a nagy szárnyas zongora fedelét, ezt mondja, miután megpendített egy húrt: „Olyan szép kis sárga fogai vannak!” És nekem? Amikor az ember haldoklik, nem tapintatos. És amikor öregszik, akkor sem tapintatos. Itt lépjük át a határt, ettől a kortól fogva halhatatlan és halandó egyformán lefordíthatatlan.

Mit is várjunk az öreg emberektől? Még itt élveznek, de már nagyon lihegnek. Kiírhatnánk magunkra: „Segítség, megerőszakoltak!” Milyen furcsa. Ördögi. A tragédia után is van segítség, nyilván, egyébként senki nem kiáltana ilyesmit. A múlt héten hallottam ilyet az utcán. Minden vég után van még vég. Nincs végső vég. Az első vég, amelyet látszólag nem élünk túl, anyánk elvesztése. Aztán végzetszerű megszabadulni az apánktól. És akkor néha váratlan események történnek, amelyek nem a tragédiákat hosszabbítják meg. Van újdonság, amely nem ismétlés? Láttam egy csecsemőt, amelyik minden hegyes tárgyat meg szere-

tett volna szopni. Karon ültében az apja hegyes orrát szopta. Hosszú percekig. Ez lefordíthatatlan pillanat.

Most beköszöntött az este, fejezzük be mi is. Miért fejezzük be sötétben napjainkat? Ami új, sötétségben születik, tagadhatatlan. Az ima segít, az ima hiánya ugyanúgy segít. Vonalzóval húzzák meg az első vonalat. De aztán minden vonal görbe, vak, igazságos.

Az örvény sem más, mint elmozdult egyenes vonalak halmaza félelem közben.

Megdermedés

Egy ember azt mondta, le akarom írni, hogyan dermedtem meg a házasságban. Nem tudta, hogyan kezdje el, mert későn fedezte fel, mi a neve, amittől szenved, és nem tudta, mikor kezdődött, milyen formában. Nem tudta, volt-e kezdete egyáltalán.

Abból a helyzetből visszanezve, amelyben világosan megállapíthatta, hogy megdermedt, kezdi elérni a fagyponthoz, amely nem egyenlő még a halállal, képtelen volt tisztázni, nem a túlzott öröm volt-e az első lépés ehhez a mostani fagyhoz. Eleinte szívesen nyúlt a feleségéhez, nem félt az éjszakák közeledtétől, nem húzódott félre a lakás egyik-másik szegletébe, hogy kizárólag magában gyönyörködjön, hanem élénk örömmel várta, ha a felesége jelt ad, mellé húzódik, és együtt vannak. Az első együttlétek alatt még a kielégülést követő percek sem okoztak nyugtalanságot; megértette, hogy az átmeneti üresség a szerelemhez tartozik, és pár perc múlva megint arra gondol majd, milyen jó volna együtt lenni, eggyé válni. Aztán, egy idő után, nem kívánta az érintést; úgy tűnt, az ölelés időfecsérlés, és közben más értelmes dolgokra lehet gondolni; le akarta rövidíteni a közös időt, hogy magával foglalkozhasson; magától egyre ritkábban lépett oda a feleségéhez, inkább csak hátulról ölelte meg, a nyakát kényeztette, a keze útját ellenőrizte; nem bocsátkozott hazárd kalandokba, igyekezett rövidre fogni a dolgot. Beszélgetni nem egymásról beszélgettek, hanem olyan témákról, amelyek elterelték a figyelmet valami másról, ezt mindketten érezték; ő is tudta: amiről most beszélnek, az valami más helyett hangzik el.

Megritkultak a kis közös szertartások, amelyek hosszú éveken át megőriztek valamit ősi melegükből; este olykor-olykor már csók nélkül mentek külön ágyba; felesége javaslatára külön szobában kezdtek aludni, és ha a felesége, belátva, hogy ügyetlen lépést ajánlott, megpróbálta visszacsalogatni a közös ágyba, csak ímmel-ámmal válaszolt. Az utcán másfele néztek, más ütemben jártak; ő felesége előtt ment néhány lépéssel, mint az araboknál szokás, és dühítette, hogy a felesége ilyen lomha járású; egyre inkább kezdett arra hivatkozni, hogy a magány az együttlét igényét erősíti, de ez a mondás is üres fordulatná fakult; egy helyiségben tartózkodni, ez egyre kevésbé tűnt fontosnak; ha egy helyiségben tartózkodtak, egymásnak profilban ültek, hogy tekintetük ne ütközzön, ne ellenőrizze egymást, ne számoljon be egymásról; mindkettőjük közös érzése volt, hogy együtt kell maradniuk, mert a lét megállásában nélkülözhetetlenek egymásnak, de egyúttal az is, hogy mindketten megdermedtek.

Nem is hidegség ez, hangsúlyozta az ember, hanem az összetartozás tudatában elviselt mozdulatlanság, türelmetlenség, ingerlékenység, lenni képtelenség; nem irányul elsősorban a válásra, hanem a rendületlen kettősség ürességének állandó gyötrelmével jár; tartós, huzamos állapot, egyfajta bénaság, préhelyzet,

de olyan, amelyet a legkeményebb kőből faragtak, s amelyet csak egy külső hatalom oldhat meg. Nem egyhamar változik meg, ha kilépünk belőle, ez is bizonyos; s hogy nem a szeretetlenséggel függ össze, az is bizonyos. Be kell fejeznem.

Barátkozás közben

Beszélgetünk, mint két halott krokodil. Hallom a szuszogását, hallom, ahogy a kedvességet kiválasztja magából. Mosolyra nem marad mirigy. A bőr vastagsága nem mérhető. A szem alatti árkokban rég nem pusztított árvíz, de a fülcimpák szomorú lengése a denevérek sötét magányára emlékeztet. Szépen kérdezem, szépen kérdez. Csak kérdéseinkkel érintjük egymást, nem az érdeklődés dül bennünk. A párna az ujjain, a benőtt körömholdak, a lerágott körmök, az elszürkült mandzsetta, minden a jólét, a nemtörődömség és világmegvetés jele. A kosz elegánssá teszi. A másnaposság elmélyíti az arc zöldjét, de ez a tekintély zöldje. Honnan jön? Ki tudná a pokol urain kívül.

Én csatába megyek, ha vele kell beszélgetnem. Benőtte a szőr az arcunkat, mindkettőnkét. Nem tudunk a szőr mögül kibeszélni. Cserélhetnénk is, arcot, inget, véleményt. Nem, inget nem, az túl közel van a bőrünkhöz. Egymáshoz tudunk-e érkezni, mielőtt meghalunk? A zömével nem. Itt tolong a fél világ, és nem fér belém. Miért vagyok ilyen közel a világhoz, ha haszontalan vagyok? Szépen megférnék a kevesekkel. De a sokasághoz kell idomulni. A mosolyt nem elvágni, nem elrohasztani, nem elszórni a méltatlanok között. Én most vele beszélgetek, aki hasonlít rám a barátkozásunk miatt. Hatottunk-e egymásra? Nem volnék az, aki vagyok, ha őt nem utálok meg szeretetemmel. Csak pár tükröt vet elénk a jósors. És miért nem tudunk kielégülni, csak a következővel? Én meg vagyok elégedve a parkkal, a Duna-parttal, a Margit-sziget látványával, a Rózsadombrbal mögötte, a sétahajó verte hullámokkal, a szeretetteimmel és temetteim emlékével. De barátkozni kell, ez elkerülhetetlen. Bár már közeledne a vége.

Azt kérdi: Te vagy Joannid Tímea? Hogyan volnék Joannid Tímea. Ennyit ér a barátság. Ha belefulladnék a Dunába a Margit-szigetnél, valami előkelő halottra gondolnának. Rendben, a fejem súlya húz le. Rendben, művelt előből nem lehet műveletlen halott. De hogy már itt, lángostépés közben átérezzem a barátaim közönyét, hát ez elborzasztó. Valaki persze mindig itt lebzsel a démonok kis csapatából a hátam mögött. De hogy a szemem elé kerüljön, hogy fellökjön a jó szellemek jelenlétében, erre nem számítottam. Mert ezt a barátomat, ha leszámítom a negatívumokat, csakugyan barátomnak nevezhetném, nem csak a túlvilágon. Ez sokszor keltette kérdésekkel azt a benyomást, mintha érdeklődne a hogylétem felől. Ha valaki imádkozik, akkor érdeklődik a jó isten hogyléte felől, vagy felkínálja megsemmisítésre a sajátját? Eh, micsoda kételyek, szózatok, felfoghatatlan dilemmák. Csoda, hogy vannak emberek, akik megkövülés nélkül le tudják élni az életet.

De az is csoda, hogy én még látom az embereket. Hiszen olyan láthatatlan lett minden, különösen az, ami eddig, az előző századokban láthatató volt. Ah, hagyjuk a nyafogást. Minden sérelem nyafogás, ha a szavak burkán át nézünk rá. Legjobb eldobni, elszórni, elaprózni, kis öröm-nippeket faragni belőle, hogy ne vezessen túl mély szakadékba.

És most hadd beszéljek vele, ezzel a nyájas szörnyeteggel.

Egyenlőségsütemény

I.

Nagyanyám csehországi kastélyának konyhájához két cseresznyemagozó tartozott, két lakkozatlan, fehér fanyélre szerelt dróthurok, és valahányszor a szakácsnő nekiveselkedett az egyenlőségtésztának, elővette a fiókos szekrényből és az asztalra tette a két magozót. Azután a rutinos gonosztevő isteni nyugalomával kihúzott egy hajtút a kontyából, amely úgy koronázta a fejét, mint egy ébenfából faragott, túlméretezett csigaház, és azzal vájkálta ki a magokat a gyümölcsből. Ahogy ezzel végzett, beletörölte a tút a köténye elejébe, visszanyomta a helyére, majd a cseresznyemagozókat is visszatette oda, ahova kellett, miután csalárd jelenlétükre nem volt szükség többé. Sose tettem megjegyzést erre a szertartásra, mivel azonban állandó látogatója voltam a konyhának, számomra az egyenlőségsütemény elkerülhetetlenül egyet jelentett a csalással. Jámor, sima, jellegtelen, világos színű tésztája volt, sűrűn telepötytyözve gyümölccsel, és amikor előkerült a sütőből, olyan volt cseresznyével lefogatott, szelíd domborulataival, mint egy gombokkal steppelt kárpit. Gyerek voltam még akkor, az 1920-as évek elején, és nekem ehető kalendáriumot jelentett az egyenlőségsütemény, amely a kastélyban töltött nyarak során mutatta az idő múlását. Érkezésemkor, júniusban azzal a korai, halvány, savanykás cseresznyével rakták ki, ami nyersen nem is ehető. Utána jött az édes, piros cseresznye, azután a felezett zöld ringlő, majd a negyedelt sárgabarack, utána a kései, pikáns fekete *griotte* cseresznye, és végül, ősz elején a kicsi, kékeslila szilva. Mire tizenegy éves lettem, az emeltebb szintű oktatás áldásai megváltoztatták érzelmeimet az egyenlőségsütemény iránt. Hajlamos voltam azt hinni, hogy a francia forradalomról és a *Liberté, égalité, fraternité* jelszóról kapta a nevét, és igyekeztem meggyőzni a szakácsnőt, hogy Robespierre ezt ette min-

Edith Templeton Prágában, nagyon jómódú, német ajkú családban született 1916-ban. Kalandos, hosszú élete során sokfelé megfordult. Gyerekkorát nagyanyja vidéki kastélyában töltötte Jirnyben, középiskolai tanulmányait a prágai francia *lycée*-ben folytatta. 1938-ban feleségül ment egy angolhoz, és elhagyta szülővárosát. A II. világháború alatt Nagy-Britanniában dolgozott az amerikai hadsereg cheltenhami bázisán. 1956-ban követte második férjét, egy világhírű kardiológust Indiába. Férje nyugdíjazása után Portugáliába, majd az olasz Riviérára költöztek.

Az ötvenes években, angol nyelven kezdett publikálni. Néhány regénye, egy novelláskötete és egy útikönyve jelent meg, melyet „sztriptíz bedekker”-ként tartanak számon. *Gordon* című „önéletrajzi szenvedélyregényét” Louise Walbrook álnéven publikálta. „Amit leírtam, szóról szóra megtörtént. Nem választottam szét a valóságot és a fikciót.” A hatvanas években a *The New Yorker*-ben megjelenő novelláinak különös, mazochista világával, nagyvilági, olykor kissé életunt és cinikus nőfiguráival valósággal sokkolta olvasóit.

Munkásságából magyarul a *Gordon* című kisregény olvasható. Novelláskötete, *A két óra várhatóan* 2008 decemberében jelenik meg a Park Kiadó gondozásában. – Tönkő Vera jegyzete

den délután a kávéjához. A szakácsnő csak legyintett erre az ötletre, habár én fáradságosan próbáltam alátámasztani állításomat történelmi magyarázatokkal.

– Csodálkozom magán, Edith kisasszony – mondta egyik délután. – Mindenki tudja, hogy azért hívják egyenlőségtésztának, mert le kell mérni a tojást, és a súlyával megegyező mennyiségű lisztet, vaját és cukrot kell hozzá tenni. Mindent egyenlő mértékben. Ilyen egyszerű.

– Ami persze igaz – vitatkoztam –, de nem érti, hogy ez jelképes? *Égalité* – az a vaj, a cukor, a liszt. *Fraternité* – az a tojás. Mivel a tojást használja súly helyett, nem kell bajlódnia a dekagrammokkal, amikkel itt, Csehországban számolnak; mint ahogy ha otthon lenne mamával és velem South Kensingtonban, ott sem kellene az unciákkal bajlódnia. A tojás nem ismer határokat, és ez az univerzális testvériség eszméje.

– Az egyenlőségsütemény mindig volt és mindig lesz – jelentette ki a szakácsnő. – Hiszen könnyű elkészíteni, és könnyű megenni, mivel nem folyik szét, nem morzsál, ráadásul tartós, napokig nem szárad ki. Én úgy látom, hogy régebb ez, mint a maga francia forradalma.

– De hát nem érti, hogy az egyenlőségsütemény olyan igazán és mélységesen egyenlő, hogy kell lennie valami különleges jelentésének? Mindig szögletes tep-siben süti – sose a kerek formában –, aztán felszeleteli négyzetekre. És a négyzet-nek mind a négy oldala és a négy szöge egyenlő.

– És hol van itt a szabadság, ha lenne oly kegyes megmondani? – kérdezte a szakácsnő.

– Azt nem tudom pontosan, de majd gondolkozom rajta. Annak is ott kell lennie valahol. Szólok, ha rájöttem.

– Tegye azt, Edith kisasszony.

Ez a megjegyzés mindenki mástól ironikus lett volna, de a szakácsnőtől nem volt az. Hiányzott belőle az élcelődés vagy a gúnyolódás tehetsége, és érzéketlen is volt irántuk. Figyeltem azon a napon, ahogy az asztalt törölgeti széles, heves mozdulatokkal, mintha valamiben szabadjára kellene engednie az energiáját a sziszifuszi cseresznyemagozás után. Talán nem ő volt a tökéletes beszélgetőtárs az egyenlőségsütemény magasabb értelmének megvitatásához, de hajlandó volt mindig komoly érdeklődéssel végighallgatni, és ezáltal megkímélt a közönytől, amellyel a kastély más zugaiban részesítettek volna. Emma, anyám londoni szobalánya, akit magunkkal hoztunk Csehországba a nyári szünetekben, ezzel vá-gott volna a szavamba: „Maga aztán meg tud nevetetni, Edith kisasszony! Muszáj nevetnem magán, de komolyan!”, és affektáltan felkacagott volna. Frederick bácsi azt mondta volna: „Egyszerűen elbűvölő vagy”, amivel ugyanazt a szar-kasztikus hatást érte volna el. Anyám közölte volna: „Ha nem törnéd a fejed ef-féle badarságokon, esetleg eszedbe jutna, hogy megmosd a nyakadat és megpu-cold a körmöd.” Nagyanyám azzal rázott volna le: „Ezt nehéz megmondani, de ha már úgyis itt vagy...” – és elküldött volna a pasziánszkártyájáért.

Úgy képzeltem, hogy a szakácsnő mint lázadó természet élvezné a francia forradalmat. Emmától eltérően, aki nem nézhetett sőtartóra úgy, hogy el ne si-mítsa a felületét egy kanállal, majd pedig ne nyomkodjon bele a kanál nyelének végével egymást átfedő, félhold alakú barázdákat, a szakácsnő számára nem a tetszetős elegancia volt az élet értelme. Díszítésnél szerette, ha a színek erőtelje-

sen elűtnék egymástól – ő úgy fogalmazott, hogy „kell egy kicsit élénkíteni a dolgokon” –, tehát parázsvörös paprikával hintette meg a jádezöld uborkasalátát, hiába tiltakozott ismételten anyám, hogy égni fog tőle a szánk. Ugyancsak fellázadt a takarékoság és a kiváltságok illemszabályai ellen, és ellopta a drága palackozott gyógyvizet, amelyet nagyanyám a köszvényére iszogatót, hogy azal posírozza a spárgát, mert mint mondta: „Egy nemes vetemény nemes elbárást igényel. Ez kastély, és nem szegényház.” Vagy egy egész kocka vajat csapott bele a tűzhely renyhe lángjába, azt morogva: „Gyulladj már meg, jó?” Ebből arra következtettem, hogy a szakácsnőhöz hasonló emberek csinálják a forradalmakat, és Robespierre pontosan olyan parancsoló jelenség volt, mint ő.

Amikor azonban egy délután elmeséltem neki Marie Antoinette kiszólását: „Ha nincs kenyerük, miért nem esznek kalácsot?”, és elmagyaráztam, miként robbant ki ebből a francia forradalom, a legkevésbé sem imponáltam vele a szakácsnőnek.

– Hát, Edith kisasszony, ekkora ostobaságért nem kell Franciaországig mennie – kommentálta. – Megtalálhatta volna azt a szomszéd Šestajovicében is, az öreg Sternborn grófnében, ha ismerte volna.

– Ja, az! – kiáltottam.

Sternborn grófnéhez, a jelenlegi Sternborn gróf anyjához, nagyanyám birtokszomszédjához odalépett egyszer egy koldus: „Méltóságos asszony, három napja, hogy nem ettem.” Mire a grófné azt felelte: „Azt nagyon rosszul teszi, tudja. Az embernek akár erőltetnie is kell az evést.”

– Az öreg Sternborn grófné nem robbantott ki forradalmat – mondta a szakácsnő. – Nem értem, hogy ez a Marie Antoinette hogy tudott.

– Azért, mert az öreg Sternbornnét nem hallotta Robespierre – válaszoltam. – De Marie Antoinette-nél ott volt a helyszínen, és mindent hallott.

– Meglehet – tűnődött a szakácsnő. – Hanem figyeljen csak, Edith kisasszony, a maga Marie Antoinette-je nem is volt olyan különleges, ha azt vesszük, hogy nálunk is hallhat ugyanilyen beszédet, akkor pedig ki állíthatná, hogy a maga Robespierre-je olyan különleges? Ki tudja, akár itt a sarok mögött is lapíthat egy hozzá fogható, aki csak azt várja, mikor ugorhat...

Egy darabig szólni se bírtam a rémülettől. Azután kijelentettem:

– De hozzánk úgyse jönné. Šestajovicébe menne, és Sternborn gróf fejét vágna le, mert Sternborn gróf arisztokrata, mi meg nem vagyunk azok.

– Ebben csak ne legyen olyan biztos, Edith kisasszony – intett a szakácsnő. – Sternborn grófnak ott a kúriája, és benne... – mennyije is van, mindent összevetve? – tíz-tizenkét szoba, mondhatnánk, egy maroknyi. De ha oda bemegy, láthatja, hogy az olyan, mint lapos tányéron a gombóc. Egyszer körülnéz, és mindent látott. De maguknak itt van a park, amit két óra jó erős sétával lehet körbejárni, és van ötven szoba, de olyan festett szobákkal, amilyenek nincsenek senki másnak, mint amilyen az Osztrák Szoba és a Szentek Szobája, és még a Kerti Szoba is tele van festve papagájokkal, de akárki csinálta, biztosan elfáradt közben, ha azt vesszük, hogy csak három fala van és a negyedik hiányzik, holott lennie kellene.

– Az egyik oldalának nyitottnak kell lennie – válaszoltam. – Attól lesz *sala terrena*, és azok nem papagájok, hanem bóbitás kakaduk.

– Nem számít – jelentette ki a szakácsnő. – Robespierre-nek sem számítana, mert mire ideérne, maguk már úgyse élnének.

– Én nem lennék itt, mert az ünnepek alatt nem csinálnak forradalmat – közöltem. – Londonban lennék mamával, és télen Frederick bácsi sincsen itt, nagymama pedig nem érdekes, mert őt úgyse merné bántani Robespierre. Nagymamától mindenki fél. Vele még szemtelenkedni sem lehet, és ha Marie Antoinette olyan lett volna, mint a nagymama, neki se esett volna bántódása.

– Meglehet – hagyta rám a szakácsnő.

Napokig nem tudtam kivenni a fejemből a szakácsnő megjegyzéseit. Nagyon szerettem volna elintézni az egészet azzal, hogy butaság, de féltem, hogy nem fog sikerülni. A szakácsnő történelmi kérdésekben nem volt megbízható. Azt mondta például, miközben Marie Antoinette-ről beszélgettünk: „Jaj, bizony, kegyelmes császárukknak sose volt szerencséje a családjával”, és mikor rámutattam, hogy Ferenc József császár a 19., Marie Antoinette a 18. században élt, ő azt felelte: „Na, tessék, most aztán teljesen összezavart! Úgy meg vagyok kavarva, mint a karácsonyi kalács tészta!” Ugyanakkor jó ítélőképességgel rendelkezett: ha kirakott száz tojást az asztalra, úgy ki tudta válogatni közülük a záptojásokat, gyorsan és tévedhetetlen biztonsággal, hogy nem is tartotta gyertyalánghoz őket.

Nekem nem jelentett forradalmat a közelmúltban az elszakadás, amely 1918-tól a Csehszlovák Köztársasághoz csatolta Csehországot, mert nagyanyám ugyanúgy megmaradt a kastélyában, és ugyanúgy elnökkölt az elaggott primadonnák fölött. Kocour, az éjjeliőr és Prochazka, a kocsis egyformán a hetvenes éveiket taposták; Kucera, a főkertész, nyolcvanéves volt; a hatvanas éveiben járó szakácsnő a legifjabb levele volt ennek a fakuló, de azért még egészséges négylevelű lóherének. A többi alkalmazott – segédkertészek, lovászok, konyhalányok, mosogatók – folyamatosan cserélődött, de csak azért, mert szerepük szerint fiatalnak kellett lenniük. Olyanok voltak, mint egy operában a balettkar és a kórus, amelyeket folyamatosan feltöltenek új arcokkal, de senki sem veszi észre a változást.

Az egyik délután a frissen kisült egyenlősütemény új jelentést nyert látványa arra késztetett, hogy bizonyosságot keressek. Az asztalnál ültünk a Kerti Szobában, amelyet három oldalról repdeső kakadukkal telifestett falak határoltak, míg a negyedik, boltíves-oszlopos fal a kikövezett teraszra nyílt. A teraszon túl, az alacsony puszpángsövény kacskaringói között terült el a rózsakert. A pázsit mögött, a gesztenyefasor átellenes végétől a mélyzöld park nyújtózott a tompakék szemhatárig. Emma befejezte a kávé töltögetését a tálalóasztalnál, ahonnan két másik szobalány szervírozta a csészeket, és kínálta körbe a cukrot a törött sarokvasú, oxidálódott ezüstdobozból.

– Mi történne, ha forradalom lenne? – kérdeztem. – Mármint egy olyan, amilyen a francia forradalom volt, Robespierre-rel.

– Lenyakaztatna minden szobalányt, aki képtelen szervírozni egy csésze kávévét anélkül, hogy kilötyögtetné – felelte Frederick bácsi. – Nem így van, Emma? Hallja, amit mondok?

– Természetesen, uram, szolgálatára – felelte Emma, aki éppen a mákos roládot kínálta tálcáról a nagyanyámnak, míg a másik kezével az egyenlősütemény tálcáját tartotta vállmagasságban, de még így is képes volt elfordítani a fejét, és egy megsemmisítő pillantással végigmérni a két szobalányt, akik nagy lomhán támaszkodtak a tálalónál.

– De Fredericket nem nyakaztatná le – mondta anyám. – Bebörtönöztetné a parkban, és a Marseillaise-t énekeltetné vele – nevetett.

– És mi történne az Osztrák Szobával?

Szívemnek gyönyörűsége volt az Osztrák Szoba, amelynek festett körképét állítólag a salzburgi hegyek ihlették. Sose szokhattam meg, vagyis sose szerethettem ki belőle, és elszomorított, hogy a kastélyban senki sem osztozik a rajongásomban. A szobalányok annyira megszokták a síkságot, amely Csehországnak ezen a részén dísztelen, unalmas és rendkívül termékeny, hogy nekik az csak egy kergén kimázolt szoba volt. A szakácsnő tisztelte, de részrehajlás nélkül, ugyanúgy, mint a Szentek Szobáját és a Kerti Szobát – főleg azért, mert Sternbornéknak Šestajovicében nem volt ilyen. Nagyanyám „kellemes meglepetésnek” tekintette, mert csak pár évvel azután került elő, hogy dédapám megvásárolta a kastélyt, amikor munkásokat hívtak az egyik fal javításához. Anyám azt állította, hogy szereti, „mert rokokó, és a rokokó mindig kedves, sose megy ki a divatból”, majdnem ugyanolyan hangon és ugyanazokkal a szavakkal, mint mikor udvariasan nyilatkozik valakinek a kabátjáról. Frederick bácsi pedig, aki műkereskedő volt, egyszer leszólta, mondván: „Ilyennel egy kutyát nem lehetne kicsalogatni a sparherd mögül, világos? Mi csináljak vele? Kaparjam le, azzal házaljak?”

– Mi történne az Osztrák Szobával? – ismételtem.

– Lóistállónak használnák – felelte Frederick bácsi. – Magára valamit is adó forradalmár ló csakis freskós falak között hajlandó zabolni.

– De hogyan köthetnének be lovakat az Osztrák Szobába, amikor az Osztrák Szoba az emeleten van?

– Nevetséges vagy – közölte anyám. – Természetesen felgyújtanak a házat, úgyhogy semmiféle emelet miatt nem kellene izgulni.

– És mi lenne a parkkal? – kérdeztem.

– Ledöntenék a falat, kivágnák az összes fát, és mindent beletaposnának a földbe – válaszolta anyám. – Aztán ráengednék nyomatéknak a csordát, hogy biztosan elpusztuljon minden.

– Komolyan így tetszik gondolni, mama? Ha idejönnének, és látnák, hogy milyen gyönyörű... Mégis miért tennének ilyet?

– Gyönyörű?! – kacagott anyám. – Ezeknek semmit sem jelent a szépség. Mire jó egy kastély a csürhének? És a park? Használni nem tudják, lakni benne nem tudnak. Nem így van, mama? Ugye, hogy ez az igazság? – fordult nagyanyámhoz.

– Nehéz megmondani, mi történne hasonló esetben – morogta nagyanyám.

Nem lehetett tudni, mennyire figyelt a beszélgetésünkre, mert egész idő alatt elmerülten kanalizta tejeskávéja tetejéről a ráncos pillét. Nagyon szerette a pillét, amelynek már a látványa is megborzongatta anyámat, és én érdekes beszélgetéseket folytattam a szakácsnővel az ízlésnek erről a különbözőségéről. De most nem izgatott, mert lebénított a félelem. Megrémített nagyanyám kurta, diplomatikus közlése, holott ez csak egy volt a fráziskészletéből, míg anyám és Frederick bácsi megjegyzései ahhoz is léhák voltak, hogy félni lehessen tőlük. Nagyanyám még jobban megrémített, mint a szakácsnő, mert róla eleve tudtam, hogy rabiátus természetű.

– De hogy lehetne itt forradalom? – kérdeztem. – Ha a forradalomhoz csürhe szükséges, akkor az honnan jön? Franciaországból kell rendelni?

– Egyszerűen elbűvölő! – mondta Frederick bácsi.
 – Nevetséges vagy – dorgált anyám. – Komolyan, Edith, hogy hordhatsz össze ennyi badarságot?
 – De a mama is Párizsból hozatja a ruháit! – háborodtam fel.
 – Nem mindet – sziszegte anyám a bosszúságtól villogó szemmel –, de néhányat természetesen igen. Honnan máshonnan hozathatnám? Mutass nekem egy Patout vagy egy Wortht akármelyik másik országban, és a legnagyobb örömmel vásárolnék ott – sőt kimondottan hálás lennék érte, biztosíthatlak –, de addig is...
 – Muszáj ezzel kérkedned, te extravagáns liba? – kérdezte Frederick bácsi. – Mindenki tudja, mit jelent nálad az addig is. Addig is elleszel Timbuktuban, ahol tavasszal „patú-patú!”-t kakukkol a kakukk, és „worth-worth!”-t csiripel a feketéről.
 – Nem vagy szellemes – hurrogtá le anyám. – Tisztességes ez egyáltalán, kérdezem én, amikor...

Hangulata most váltott át ingerültségből önsajnálathoz, amiből tudtam, hogy a veszekedés már cseppet sem lesz számomra szórakoztató. De furcsa, gondoltam, hogy még egy forradalomról kezdeményezett beszélgetésnek is vádaskodásba kell torkollnia anyám szabószámlái miatt!

Kora este, körülbelül egy órával a vacsora előtt megkerestem nagyanyámat az Osztrák Szobában. Tudtam, hogy ott kell lennie a pasziánsza mellett. Négyszemközt akartam beszélni vele, azt reméltem, hallhatom komoly és megfontolt véleményét egy forradalom lehetőségéről. Fonott székében ült, amelyen tövidéket és szigetcsoporthoz tartozó lepattogzott zöld festék, egy rozoga bambuszasztal mellett, amely ugyanolyan koros és kopott volt, mint a szoba többi bútora. Az ablaknak háttal ült a kedvenc falrészletem közelében, amelyen a zerge áll a sziklatorlaszon, és a távolban bércek takaróznak a fehér habos vízesés beüzemelt fátyolába. Sajnos anyám is ott állt nagyanyám mögött, és nézte az asztalra kirakott kártyákat.

– Három meg négy, az hét, és négygyel meglenne tizenegy, de nincsen négyesem – mondta nagyanyám, amikor beléptem.

– Edith – förmedt rám anyám –, ha az én nyakam úgy nézne ki, mint a tied, nem mutogatnám szürkület előtt. Tűnj el a szemem elől!

– Mama, bocsánatot kérek azért, amit a párizsi ruháiról mondtam. Mert tudom, hogy van pár darab a knightsbridge-i Madame Rachelle-től is.

– Három meg nyolc, az tizenegy – számolt anyám.

– Ne olyan gyorsan – kérte nagyanyám.

– Csak tudni szerettem volna, honnan jön a csürhe.

– Nem kell jönnie annak sehonnán – mondta anyám. – Itt van az orrod előtt. Körülöttünk van. Mit képzeltél?

– Hol? Kire céloz? – kérdeztem.

– Igazad volt – szólt közbe nagyanyám. – Három meg nyolc, az tizenegy.

– A falusiakra, természetesen – folytatta anyám. – Beleértve a krémet, vagyis a postamesternőt és a fogadóst. És a béreseket az udvarban, akik a disznókat és a teheneket etetik. És a parasztokat a birtokon. Sőt, a celákovicei állomásfőnököt is, aki olyan gavallérosan szalutál, akkora felhajtást csap körülöttünk, és feltartóztatja a vonatot a kedvünkért, ha túl sok a poggyászunk. – Nagyanyámhoz fordult, és megkérdezte: – Nem igaz, mama?

– Attól tartok – helyeselt nagyanyám. – Együtt ez úgy kiadja a söpredéket, mint az öt és a hat a tizenegyet. Már ha hagyod, hogy összeadódjanak.

– Nem – kiáltottam –, az nem lehet! Mindig olyan szépen köszöntenek, amikor kikocsizunk Prochazkával! Senki sincs az úton, aki ne köszönne, és különleges alkalmakkor még le is térdelnek, és megcsókolják a nagymama kezét!

– Mit képzelsz te? – kérdezte anyám. – Azt hiszed, szeretnek minket? Az első fára felkötnének, ha tehetnék.

– Melyik fára? A hársfára a kavicsos téren?

Anyám nem szólt.

– De miért? – faggattam.

– Mert mi vagyunk bent a kastélyban, és úgy élünk, ahogy – válaszolt végül.

– De hát miért ne lehetnének a kastélyban, amikor dédnagyapám megvásárolta azoktól a Wagner úrhölgyektől?

– Zöldeket beszélsz – legyintett anyám. – Mit érdekelné az őket? Amikor Oroszországban jöttek a bolsevikok, ott sem érdekelt senkit, hogy kinek a dédapja mit vásárolt. Szerinted hogyan lehetséges, hogy a londoni manikűrösöm nagyhercegnő? Nem mintha elhinném neki, dehogy hiszem. De akkor is. Orosz, és menekülnie kellett. Tessék.

– De tényleg azt gondolja, hogy az itteni falusiak a csürhe? – kérdeztem.

– Használd már az eszedet, Edith – szólt nagyanyám. – Csak egy példát vegyünk. Láttad már a falat a park körül, mit gondolsz, miért van ott? És mit gondolsz, miért tűzdelték tele a tetejét üvegcsereppel? Dísznek? Hát azt tudod, mibe kerül nekem évről évre annak a 12 kilométeres falnak a karbantartása? És a fal mellett még ott van éjszakára Kocour a puskájával és a kutyájával. Gondolod, hogy csak úgy, a semmiért? A nép, ha hagynánk, betörne, kivágná a park fáit, ellopná a deszkának valót és elrabolná az egzotikus növényeket, még most, békeidőben is. Nem, a hármast nem helyezem át, félreteszem, ebből még lehet valami. Akkor képzelheted, mit művelnének egy forradalomban, amikor minden a feje tetejére áll, a cselédekből lesznek az urak, és az urakból lesznek a cselédek. De most már nem látok kiutat, hacsak nem csalog a kilencessel. Majd később visszateszem.

– Meg fogja bánni – mondta anyám.

Csak néztem őket, és elállt a szavam a megdöbbenéstől, hogy így össze tudnak keverni mindent, „mint a karácsonyi kalács tésztáját” – életet, halált, fosztogatást, rablást és a kártyajátékot. A hársfára gondoltam a kavicsos téren, és hogy tényleg az az egyetlen fa a kastély közelében, és vasabroncsokkal van megtámogatva, mert kétszáz éves, és az egyik oldala szenes fekete, ahol belecsapott a villám. A szívem összeszorult a gondolatra, hogy mennyire közömbösek mind. Hogy képesek úgy emlegetni mindennek a végét, hogy a szemük se rebben?

– És akkor mi lesz? – kérdeztem. – Nagymama is elmenekül, és beáll manikűrösnek?

– Neked kéne annak lenned, Edith. Divatba hoznád a gyászszegélyes körmöt – gúnyolódott anyám.

– Most meg a kilencessel akadtam el – zsörtölődött nagyanyám. – Reménytelen.

– És a kastély? – kíváncsiskodtam. – Az kié lesz?

– A söpredéké, a csöcseléké – jött a válasz anyámtól –, én pedig sok szerencsét kívánok hozzá, villanyvilágítás nélkül, egyetlen árva fűrdőszobával, egy szál

angol vécével, mert dédapád szerint a cselédeknek nem kell olyan, mert a végén még nem lesz különbség köztük és köztünk.

– Milyen igaz – vágta rá Frederick bácsi, aki akkor lépett be. – Ezt jelenti a szociális érzékenység. Dédapádnak volt szociális érzékenysége, megértetted?

– Ne, ne adja fel, mama! – biztatta anyám. – Még mindig kialakulhat.

– De ha ez a helyzet – erősködtem –, ha tényleg ilyen kényelmetlen, akkor talán senki sem akar majd beköltözni a kastélyba, és megmenekül az Osztrák Szoba.

– Az ablakok betörnek – ecsetelte nagyanyám –, az ajtók elkorhadnak, a hó és az eső lemossa a falról a salzburgi tavakat, vagy mit tudom én, mik ezek. Bár át tudtam volna helyezni a kilencest!

– Az nem minden – tette hozzá anyám –, mert a csürhe szerelmespárjai be fognak ide járni vasárnaponként, és mindenfélét irkálnak a falakra.

– Miket? – firtattam.

– Elbűvölő és eredeti gondolatokat – felelte Frederick bácsi. – „Vasek szereti Milát”, mellé nyíllal átfúrt szívet. „Minden Ferda nevű fiú hülye!” Ez az, amikor felbuggyan a néplélekből az igaz költészet, érted?

– Elfuseráltam, most már nem menthet meg semmi – panaszkodott nagyanyám.

– Kezddjen egy másikat, mama – javasolta anyám.

– Inkább várak, amíg behozzák a lámpákat – sóhajtott nagyanyám. – A világossággal talán megfordul a szerencsém.

– A szerencséjét nem ismerem – replikázott anyám –, viszont a bogarakat és a muslicákat igen. Abban a szempillantásban bejönnek a fényre. Ebben a házban igazán csak rájuk számíthat. Ha pedig szólok Kucerának, hogy kotortassa ki az embereivel a tavat, mert már annyira eltömte a lehullott levél és a kacsaparéj, hogy egy folt vizet se látni, akkor elbújik az üvegházban, és onnan küldözget impertinens üzeneteket. Mit érdekel engem az a kúszó-mászó óriási kálvilalmája, amit lábnyi magasan természetesen a föld felett lécrácson, olyan nevetséges, mint egy dakszli, és hogy ezt nem tudja megcsinálni senki más, és Sternbornnak Šestajovicében sose volt ilyen? A tó ettől függetlenül egy fertő, és megszállnak belőle minket a bogarak, és Prochazka is ránk küldi a legyeit az istállókból, mert azok is mocskosak, ugyanolyan pocskék állapotban vannak, mint a tó, de Prochazkát ez nem izgatja, mert ő egy fordított teve, aki két hétig is bír inni anélkül, hogy egy szalmaszálat keresztbe tenne. Ez skandalum, mama, és ezt maga is tudja, mégis itt ül évről évre az arcátlan kert, a részeg istálló és a költséges konyha ellenére. Nem tudom, hogy bírja ezt, mama. Szentnek és mártírnak kell lennie.

Nagyanyám a szokott megvetésével nem válaszolt, csak összeszedte a kártyákat, és annyit mondott:

– Nagyon füledt az idő. Edith, nézd már meg az eget. Nem lesz ebből vihar?

Odamentem a legközelebbi ablakhoz, kihajoltam a párkányon, amely olyan mintás volt, mint a platánfa kérge, mert foltokban hámlott róla a koszlott, barna festék. Addig nyújtogattam a nyakamat, míg meg nem láttam a terasz végét, ott, ahol elkanyarodott, és a balusztrádót felváltotta a lőrés repkénnyel befuttatott sora, amely ugyanolyan utánzat volt, mint a gótikus könyvtárszoba.

– De – mondtam –, a könyvtár mögött fekete az ég. A park fölött viszont szép és érdekes. Nézze csak az eget, mama!

Anyám odafordította a fejét.

– Szép – közölte olyan hangon, amely még mindig keserű volt a személyzet miatt, majd élénkebben, lágyabban hozzátette: – Szép a színe! Volt egyszer egy pontosan ugyanilyen árnyalatú zöld báli ruhám. Te nem láthattad; ez még a születésem előtt volt. Strassz vállpántokkal. Frederick bizonyosan emlékszik rá. Pokolian és példátlanul páratlan volt. Senki másnak nem volt olyan.

– Neked elment az eszed? – fortyant fel Frederick bácsi. – Gondolod, hogy észben tudom tartani az összes vacak rongyodat? Bár csakugyan páratlanul példátlan lehetett, ha te viselted, mert már akkor is páratlan és példátlan liba voltál. Épp csak fiatalabb liba, ugye, érted.

– Muszáj neked mindig ilyen ripőknek lenned? – kiabálta anyám. – Ráadásul mindig a korommal sértegetsz, holott mindenki más azt hiszi, hogy Edith a húgom? Akkor most hadd mondjam el neked, hogy nemrég, egy délután...

– Edith – vágott a szavába nagyanyám –, légy szíves, szaladj le a földszintre, és szólj, hogy csukják be az ablakokat, mielőtt elered az eső!

Kelletlenül mentem ki a szobából, mert a nap veszekedései között ez ígért a legmulatságosabbnak.

II.

Délután négy felé járt, amikor elindultam az ismerős úton. Ez volt az első alkalom, hogy gyalog tettem meg. Hideg, szélcsendes idő volt, egész nap hol eleredt, hol elállt a szitálás. Elöttem egy völgyteknő miatt csak a fák teteje látszott a parkból, amelyek áthatolhatatlan függőnyt alkottak a szemhatárig – sötét, ázott zöldjük tompakékké fakult a távolban. Amikor ahhoz a kanyarhoz értem, ahol Prochazka mindig meglegyintette a lovakat, hogy hatásos kerékcsattogással és patkódobogással forduljanak be a felhajtóra, feltűnt a fal. Abban a pillanatban a felhőkön átsejlett a sápadt nap, és az üvegcserepek sziporkázni kezdtek. Megálltam. Egyszerre fojtogattak a könnyek és rázott az ideges nevetés. A fal, amelyet mocskosnak, toldott-foldottnak, ragyásnak és málladozónak ismertem, sima volt, és jómódról árulkodó szürke festékrétegtől fénylett. „Siess – nógattam magam –, nincs értelme piszmogni. Már vár a kávé a Kerti Szobában. De nem lesz egyenlőségsütemény: május közepén járunk, és az első cseresznye csak júniusban érik.”

Odamentem a felhajtó bejáratához. A kapubálványokat fehérre meszelték, de én nem voltam hajlandó elámulni meglepő tisztaságukon, inkább alaposan megnéztem őket, hasztalanul keresve a talapzatokat azzal a két szárnalmas, oroszlánt idéző kőpudlival. „Tudhattam volna” – gondoltam.

Befordultam a felhajtóra, és óvatosan keresztüllábaltam a szortyogós sáron, a kátyúk és a kövezet roncsai között, szinte oda se nézve a balra lévő gazdasági épületekre. A felhajtó kanyarulatánál megtorpantam. Ott állt a kavicsal felhínt, hatalmas, kerek tér mögött a kastély. Józan méltósága elhomályosította a műgótikus szárny nevetséges álságát. Oroszlánszínű, érdes köveivel mindig is inkább tűnt tartósnak, mint szépnek, de meghökkenésemre ehhez most még újfajta, megnyerően kellemes tisztaság is társult, mint amikor egy régi metszetről letakarítják a koszt. Rájöttem, hogy a hófehérre mázolt ablakkeretek miatt. Keresztülvágтам a kavicsos téren, kerestem a helyet, ahol a hársfa állt, de az épp-

oly nyomtalanul tűnt el, mint a pudlik. Továbbmentem a kastély felé, és azt láttam, hogy a főbejárat is eltűnt: egyetlen árkádba foglalt, két csúcsíves ablakká alakították. Ám a személyzeti ajtó félig nyitva állt, és azon bementem.

Felkapaszkodtam a cselédlépcsőn az emeletre, végigmentem a két folyosó egyikén, kipróbáltam mind a hat ajtót, mindannyiszor kopogtatva, mielőtt benyitottam volna. Zárva voltak. Befordultam a másik folyosóra, megpróbáltam benyitni még négy ajtón. Az utolsó a rózsakertre és a parkra néző szobákhoz vezető lépcsőpihenőt zárta el. Tudtam, hogy most már csak úgy juthatok át a főépületbe, ha felmegyek a második emeletre, és onnan ereszkedem le a vas csigalépcsőn, amelynek félelmetes meredeksége olyan utálatos volt, hogy rossz álmaimban máig jelen van. Kelletlenül kapaszkodtam tovább, és egyszer csak beleütköztem egy elterült ír szetterbe, amely teljes szélességében eltorlaszolta a lépcsőt. A kutya még a fejét se méltóztatott felemelni, és miközben átléptem rajta, azon gondolkodtam, hogy ugyan hol lehet a gazdája. Megálltam, és visszaszóltam:

– Ugassál, jó? Ugassál, üssél zajt!

A kutya továbbra se mozdult, így elkiáltottam magamat:

– Van itt valaki?

Felülről lépések hallatszottak, ajtó csukódott. Aztán csend lett.

– Van itt valaki? – ismételtem. Ajtó nyikorgott, megint csend lett. – Van itt valaki? – rikoltottam, és ekkor megláttam a magasban egy asszonyt a sötét, árnyékos folyosón, ahogy a korlátot markolva kihajol.

A torkom elszorult a megdöbbenéstől. Mi az ördögöt keres a szakácsnő oda-fent, a vendégszobákban? Ráadásul nincs is tisztességesen felöltözve. Mi ez a slampos gyapjúruha és a kicsi, koszos kötény? És mióta daueroltatja a haját? Szép kis firma! Na, várj csak, megmondalak a nagymamának!

– Mit akar? – kérdezte.

Közünyös hangja kizökkentett a révületből, amelyben még mindig Edith kisasszony voltam. Ez nem a szakácsnő, nem lehet a szakácsnő, először is negyven körül jár, tehát sokkal fiatalabb, mint amilyennek őt valaha is ismertem. Bár az alkata hasonló; ugyanolyan magas és nehéz csontú. A haja is sötét, és megvan a sűrű, egyenes Robespierre-szemöldök, csak ez ápoltabb és ritkább. De a szélesre faragott, szelíd, bánatos arc egy Niobée volt, és hiányzott róla a szakácsnő csípős intelligenciája.

– Szeretném megnézni a kastélyt – mondtam.

– Hát azt nem lehet – szólta le a lépcsőn. – A kurátor elment, és nekem nincs hozzá kulcsom.

– Kérem! – erősködtem. – Kizárólag azért jöttem ide, hogy lássam a kastélyt!

– Akkor vissza kell jönnie, amikor a kurátor is itt van. Merthogy ő most elment, és nála vannak a kulcsok.

– Mikor jön vissza? – kérdeztem.

– Ma már nem. Nem találkozott vele útközben, amikor jött fel a faluból?

– Nem. De mikor lesz bent?

– Azt nem tudom – felelte. – Van, hogy bent van, és van, hogy nincs.

– Elbűvölő! – szaladt ki a számon. – Ebben az esetben, úgy hiszem, okosabb lesz írásban fordulnom hozzá, nem gondolja? Esetleg még válaszol is? Már ha éppen úgy tartja kedve.

– Megpróbálhatja – jött a válasz.

Tényleg olyan, mint a szakácsnő, gondoltam. Teljesen hidegen hagyja a gúnyolódás.

– Londonból jöttem idáig, hogy lássam a kastélyt! – próbálkoztam, miközben a nyakamat továbbra is hátraszegve néztem föl rá.

– Csakugyan? – kérdezte egy szemernyi kíváncsiság vagy cseppnyi kételkedés nélkül. – És akkor én most mit csináljak? Sétálhat a parkban. Semmi akadály. Menjen csak, járjon egyet.

Tudtam, hogy vesztettem, de megfeledkeztem magamról. Olyan volt, mintha enyhe részegségben hallgatnám önmagam, tökéletes tudatában annak, amit mondok, mégis képtelenül arra, hogy leálljak.

– Menjen a pokolba! – kiabáltam. – Én ebben a házban laktam évekig! A dédnagyapám vásárolta, a nagyanyám élt benne, és simán elvoltunk a rohadt kurátor meg a rohadt kulcsai nélkül!

Ennél rosszabbat nem is mondhattam volna. Mindenki attól óvott és arra intett, hogy el ne áruljam, hogy valaha a családomé volt a kastély!

Most tehát elszörnyedve figyeltem, ahogy az asszony a csípőjére teszi a kezét.

– Az ég szerelmére! – mondta.

Jobb lesz eliszkolni – gondoltam –, mert mi van, ha kihívja a rendőrséget? Megsértettem őt meg a kurátort, márpedig ő és a kurátor a néphez tartoznak, és a nép alkotja a népköztársaságot, vagyis az államot sértettem meg. Megfordultam, és lefelé indultam a lépcsőn, amelyről már eltűnt a kutya.

– Az ég szerelmére, most meg hova megy? – hallottam a kiáltását.

Megfordultam, felnéztem.

– De hát miért nem mondta meg egyből, hogy a családhoz tartozik? – kiáltotta. – Hát mit képzelsz, miből ismerhetném fel magát, már bocsánat, amikor csak négy éve vagyok itt, kérem alázattal! Várjon, jó? Mindjárt visszajövök. Csak megkeresem a kulcsot. Percig se tart!

A kulcscsomót az oldalához szorítva lejött hozzám a lépcsőn.

– Megbocsát, ugye? – kérdezte. – Hallottam a motoszkálást meg a kiáltásokat, de odafent takarítottam, és nem gondoltam... Nem akarjuk, hogy bárki itt szaglásson. Végül is ez egy kastély, nem? Maga meg itt állt... Még mindig nem tudom pontosan, kicsoda is maga.

– Edith vagyok.

– Ó! – kiáltotta, és a homlokára csapott. – Hát maga a kicsi Edith! Edith kisasszony! A kurátornak van egy fényképe a nagyságos mamájáról és Frederick bátyjáról, amikor kicsik voltak. Leányka és fiúcska, osztrák népviseletben.

– Ismerem azt a képet – erősítettem meg. – Nekem is megvolt, csak elvesztettem. Anyám gereblyét fog, a jó ég tudja, miért, Frederick bácsi ásót, a nadrágtartójába pedig enciánokat tűztek.

Az asszony bólintott.

– Van egy képünk az öregekről is, mármint a maga dédszüleiről. De a méltóságos nagymamáról semmi. Sokszor törtem is a fejem.

– Tőlem ne kérdezze, miért – mondta. Akkor már a folyosón mentünk a hátsó ajtóhoz. – Mi történt a kőpudlikkal?

– A pudlik, hát igen. Én sose láttam őket, sajnos – felelte. – Még az én időm

előtt összetörtek, illetve összetörték őket, szántsándékkal és aljasul, erre mérget vehet. Azt mondták, a németek csinálták a háborúban, de szerintem a mieink voltak. Maga nem tudja, hogy milyenek. Valóságos ördögök azok odalent a faluban, de ezek se különbek itt, a gazdasági udvaron.

Kinyitotta az ajtót, félreállt, előre engedett.

– Dédanyám nem állhatta a kutyákat – meséltem. – Gyakran rámutatott a pudlikra, és kijelentette: „Ezek az egyedüli kutyák, amiket szeretek!”

– Ezt majd el kell mesélnem a kurátornak – jelentette ki az asszony.

– Még mindig emlékszem a dédanyámra – folytattam. – Kezet kellett csókolnom neki, amikor négyéves voltam, és ő ott ült a hársfa törzsét körbefutó padon, a kavicsos tér közepén. Undorító keze volt, sárga és ráncos. Ki nem állhattam a dédanyámat. Mi lett a fával? Kétszáz éves volt.

– Ezt se tudom. Az én időm előtt történt.

A központi lépcsőpihenőhöz értünk. Az asszony kinyitotta és kitárta a második ajtót.

– Ez érdekli, ugye? – kérdezte. – Az Osztrák Szoba.

Megálltam a küszöbön. A tágas térben tiszta, bár lakkozatlan parkettet láttam, és azon túl a három ablakot, csillogó fehér keretben. A szívem összeszorult. Előbb a pudlik, gondoltam, aztán a hársfa. Itt mi lesz? Mély lélegzetet vettem, és beléptem. Szívemnek gyönyörűsége, legtitkosabb vágyam zárult körém tündöklő öleléssel.

– Bámulatos! – lelkenedeztem.

– Az, az. Bámulatos.

– Döbbenetes! De nem volt mindig ilyen. Nem így emlékszem rá. Ez... – Elnémultam, kerestem a szavakat. Én sose láttam a tájképeken, főleg a tóparti jelene- teken ezt a derengő fényt, ezt a mélabús, csábító mélységet, ezt a rejtőzködő reménytelenséget, amely átsejlik a derűs külszínen. – Nem értem! – mondtam. – Most olyan gazdag és szomorú. Fakóbb volt. Felületesebb és harsányabb. Gondolom, magam is fakóbb, felületesebb és harsányabb voltam.

– Ne aggódjon – nyugtatott meg. – Nem maga az, hanem a szoba. Először tanulmányozták, aztán megtisztították a falakat.

– Kik?

– A prágai professzorok – válaszolta. – És egy könyvet is írtak róla. A kastély festett szobáiról.

– Ó, istenem! – sóhajtottam.

– Nem tudta? – kérdezte. – Még mindig kijárnak ide, hogy tanulmányozzák. Tisztára bele vannak bolondulva Navratilba.

– Ki az a Navratil?

– Annak a kornak a legjobb cseh festője – válaszolta. – Nem tudta?

– Sose tudtam.

– Kislány volt még akkor. Azért nem mesélte magának senki.

– Badarság. Ha folyton emiatt nyaggattam volna őket, akkor se mesélték volna el. Senki se tudta. Nagyanyám az ő örökös „Ezt nehéz megmondani, biztos, csak így alakult” válaszaival – mindezt azért, mert a két vénlány, amikor eladta a kastélyt, egy szót sem szólt róla dédapámnak. A falakat bevakolták, nyomtalanul eltüntették.

– Úgy van – bólogatott az asszony. – A két Wagner baronesse. Ebben a szobában minden egyes falat bevakoltattak, mert bosszantotta őket.

– Hohyhogy?

– A történet minden részletét felkutatták. Ezek a bárónők ugyancsak vad és botrányos életet éltek, sose mentek férjhez, örökké utaztak, sose állapodtak meg. Először megfestették ezeket a falakat emlékeztetőnek, aztán elrejtették, hogy feledjék a múltjukat. Természetesen minden festmény egy-egy létező helyet ábrázol.

– Csakugyan? – ámultam. – Soha senki nem hitte, hogy ez igaz lehet.

– Ezt az egészet kitanulmányozták – közölte. – Hadd mutassam meg. Ez itt a Gmunden-tó, mögötte Gmunden városa. Ez Dachstein.

Hitetlenkedve és ámulva követtem, és csak figyeltem ezt az idegent, ezt az ál-szakácsnőt, aki idegenvezetést tart nekem az Osztrák Szobában, és tudja a válszokat olyan kérdésekre, amelyek egész életemben gyötörtek.

– Ez itt – mutatta – a gasteini vízesés.

– Ó, istenem, a kedvencem! – kiáltottam. – A sziklák tetején a zergével!

– Úgy gondoljuk, hogy ezek itt a Wagner hölgyek. – Két alakra mutatott, akik a vízesés lábánál kuporogtak a mohos határsávon. Fehér ruhás, lélegzetelállítóan kecses alakok voltak, mint a kulisszák mögött pihenő két balerina.

– De hiszen ezek újak – döbbsentem meg.

– Így igaz. Csak két éve kerültek elő. Le voltak festve. Most, ahogy elnézem magát, látom, hogy maga is lehetne. Talán tényleg maga az. A nagyságos mamával.

Valóban olyan, mint a szakácsnő, gondoltam. Nincs időérzéke, kivéve olyankor, amikor süt. Olyan rosszallóan nézett, hogy elkomolyodtam.

– Kérem, folytassa – biztattam.

– Ez itt – mutatott a pásztorokkal és pásztorlányokkal benépesített, hegyi legelőkre – a Wolfgang-tó, St. Gilgen fölött. Gyűjtsak világot? Olyan keserves, búbanatos időt hozott magával.

– Így is jó. Túl nagy fáradtság lenne lámpát hozni.

– Nálunk van villany – mondta.

– Nagyanyám sose engedhette meg magának. Egyébként ki az a „nálunk”? Kie most ez a hely?

– A hely természetesen a dolgozóké – válaszolta –, és a Tudományos és Művészeti Akadémia gondozásában áll. Semmi közünk a birtokhoz és a gazdasági udvarhoz. Az elején a béresek szemet vetettek a kastélyra, de hát isten őrizzen tőlük! Disznólnak használták volna. Ezt komolyan mondom, mert átálltak a disznótenyésztésre – ezer disznajuk van –, no, és aztán nyáron, amikor arról fúj a szél! Csak képzelje el, milyen lenne, ha béresek nyüzsögnének itt. Azoknak semmit sem jelent a szépség. Tönkretennék a kastélyt. Kötnivaló bitangok az itteniek! Szemétnép és szörnyeteg. Felégetnének és lerombolnának mindent, amit a kezük közé kaphatnak. Tudja, mit szenvedett ez a park a földesúrék óta? Hogy mi fát kivágtak és elloptak? Első látásra persze nem érzékelni, mert a park őriási, és most már fokozatosan helyreállítják – nem mintha nem sírna az ember lelke a láttán, de azért apránként pótoljuk. Elsőnek a rózsakertet újítjuk fel, és beindítjuk a szökőkutat, a libás fiút és a delfines fiút, ahogy állnak egymás fölött, és folyik le rajtuk a víz.

– Ez jó hír, csak azt ne kérdezze meg, régen melyik fiú volt felül. Mert az én

időmben a szökőkútban nem volt víz, és teljes egyenlőség uralkodott, mert mindkét fiú a földre került. A kertben tárolták őket, az egyik üvegházban. De, gondolom, a kurátor megoldja a problémát.

– Meg – bólintott. – De csak lassan haladhatunk vele, mert rengeteg pénzbe kerül. A közelmúltban sikerült megúsznunk, amikor a prágai urak öregotthont akartak csinálni belőle. Hát most mondja meg, elfekvőt! Csak, mert itt üresen áll ötven szoba, és ez nem tisztességes a proletárok köztársaságában. A kurátor meg azt mondja, hogy túl vagyunk a proletárok forradalmán, és világ proletárai, egyesüljete – de nem a kastélyban. Egy rakás vén trotty csak ne törölgesse bele az ujját az Osztrák Szoba falaiba. Végül az akademikusok azt mondták, hogy ez itt túlságosan nyirkos és egészségtelen – így is van, ugye? A parkból mindig jön fel a nyirkosság. Úgyhogy menjenek máshova elfeküdni, engem nem érdekel, hol poshadnak, csak itt ne legyenek.

– Milyen igaz – mondtam. – Ezt nevezik szociális érzékenységnek. Az én családomnak rengeteg volt belőle, és örülök, hogy máig megmaradt.

Helyeslően nézett rám, és bólintott. Aztán megváltozott az arca.

– Maguk hogy használták az Osztrák Szobát? – kérdezte áhítattal.

– Egyszerűen – feleltem. – Közöséges szalonnak.

– Fényűző volt a bútorzata?

– Ugyan, dehogy! A legócskább vacakokat tartottuk benne, csupa egyszerű, de ízléstelen lomot, a dédszüleim városi házának szemetét. A hálószobákban rézágyak voltak, amelyekről letörött a gomb, mosdóállványok porcelánlavórral, felmosóvödörrel, és tolltartó tálkákba tettük a fogkefét.

Az asszonyban egy világ omlott össze. Többször is olyan szúrós pillantást vetett rám, mintha azt puhatolná, nem csúfolódom-e.

Átmentünk a szomszédos Szentek Szobájába.

– És ezt mire használták? – kérdezte mohón.

– Nem használtuk – ábrándítottam ki. – Túlságosan elhanyagolt és lehangoló volt. Ha olyan vendégek jöttek, akiket nem kedveltünk, azokat előszobáztattuk itt. – Helytelenítő arckifejezését látva hozzátettem: – Természetesen nem így nézett ki. Az a mennyezet olyan volt, akár a krumplileves, örülhetett, aki felfedezett rajta itt-ott egy-egy arcot vagy kart.

Körüljártam a szobát, néztem a mennyezeten a tiszta szenteket és angyalokat. Emlék és valóság úgy illeszkedett egymásba, mint a kirakójáték darabjai. Először láttam, milyen mérhetetlen gondot, figyelmet, leleményt öltek a ruhák színébe és szövetébe. Igazi égi divatbemutató volt.

– De kár, hogy anyám sose látta ilyennek – sóhajtottam. – Ezt ki festette? Ismeri?

– Navratil. Mindent Navratil festett. Azért csinálta, hogy bebizonyítsa, bármit meg tud festeni.

Kimentünk a lépcsőhöz, oda, ahol elkanyarodott.

– Hát erre emlékszik? – kérdezte az asszony, míg odavezetett a beugróhoz.

Szólni se tudtam. Olyan volt, akár egy fonák lázálom, amelyben minden jobb, mint kellene. Az egykor sivár, ronda és komisz vas csigalépcső elragadóan tompa fényben derengő, tiszta mahagónivá változott át. A korlátját olyan tökéletesre esztergálták, mintha maga Hepplewhite tervezte volna. Műbútorasztalos mesztérmű volt.

– Ez valami ocsmány öntöttvas volt régen – hüledeztem.
– Érdekes – jegyezte meg. – A kurátor szerint ezt a lépcsőt határozott céllal készítették, mégpedig azért, hogy észrevétlenül lehessen közlekedni, ugye, érti, ezért olyanná csináltatta, amilyen eredetileg lehetett. Így tisztességes, nem? Aki-nek romantikus lépcsője van, bánjon vele romantikusan.
– Milyen igaz – feleltem, és arra gondoltam, hogy egyre jobban emlékeztet a szakácsnőre. Még hozzátettem: – Ez mégiscsak kastély, és nem szegényház.
Helyeslően bólogatott.

Átvágtunk a gótikus szárnyon és a könyvtáron, ahol vágyakozva megjegyezte:

– Képzem, milyen csodálatos könyveik voltak!
– Egyáltalán nem – ábrándítottam ki újra. – Csak régi számlakönyveink, vető-mag-katalógusaink és lejárt menetrendjeink voltak.
A délután észrevétlenül suhant tova.

– Most pedig – szólt kalauzom – lemegyünk a Kerti Szobába, és megnézzük a papagájokat.

– Nem papagájok, hanem bóbitás kakaduk – javítottam ki.
– Mindegy. Egyre gondolunk. Tudja, én mindig úgy képzeltem, hogy Navra-til a legvégére hagyta a Kerti Szobát, amikor már jól elfáradt, ezért van csak há-rom fala.

Nevetni kezdtem, de elnémultam, amikor megérkeztünk. Elbűvölten bámul-tam Navratilnak ezt az utolsó és legfrivolabb alkotását.

– Ezt a szobát mire használták? – kérdezte az asszony. – Pompás lakomákra?
– Itt kávéztunk délutánonként – feleltem.
– Kilátással a rózsakertre és a parkra? Micsoda felséges látvány lehetett!
– Sose néztük a kilátást. Túlságosan lekötött minket a veszekedés. Vagy a pa-naszkodás.

Kiléptünk a teraszra, lementünk a lépcsőn, és a komor pázsiton keresztül ki-sétáltunk a parkba.

– A gesztenyefasor végénél nyílik egy föld alatti járat – mondta az asszony. – Még dolgoznak a feltárásán. Négy kilométer hosszú, és Šestajovicébe vezet, az egykori Sternborn-kastélyhoz.

– Mi a csudának? – hüledeztem.
– Régen szerették az ilyesmit. Hogy a nemesség elmenekülhessen, ha valami-lyen baj készülődött.

– Jó ötlet – mondtam, és vetettem rá egy lapos pillantást.
– Természetesen. Mindent olyannak akarunk, amilyen régen volt.
– Az jó. Az ember úgy érezheti, hogy a proletárforradalom nem volt hiába, ugye?

Bólintott.

– A kurátor szerint ha a nemesség nem építette volna meg a kastélyokat, ak-kor a munkások most nem gyönyörködhetnének bennük.

– Ennek most mi a neve? – tudakoltam, amikor elmentünk a befalazott kút mellett. – Mi annak idején Jordánnak hívtuk.

– Mi is Jordánnak hívjuk, de még mindig nem derítettük ki, milyen mély, és hová vezet. Ó, talányok csodája ez a hely! Hány és hány napot törhették a fejüket a megfejtésükön!

– Az volt az egyetlen talány, amelyet valaha is megvitattunk, hogy miért olyan fekete a szakácsnő haja, pedig öregebb a nagyanyámnál.

Közeledtünk egy hosszú fasorhoz, amelynek ágait mély megdöbbenésemre fénylő víztükör verte vissza.

– Az én időmben – jegyeztem meg – még egy elefánt sem láthatta volna magát a tóban. Úgy besűrűsödött a mocsoktól, akár a borsóleves, és nem tudtuk rávenni a kertészeket, hogy nekiveselkedjenek és kitisztítsák. Úgy látom, a maguk kurátora félelmetesen jól bánik a cselédekkel.

– Nincsenek cselédek. Azok állami alkalmazottak.

– Mint azoknál a madaraknál a Kerti Szobában – válaszoltam. – Ugyanarra gondolunk. Maguk megjavíttatták a hidat is. Az én időmben törött volt, senki se juthatott be a szigetre.

– De hát miért? – kérdezte. – Volt egy kínai pavilon a szigeten. Tudott róla, ugye?

– Igen.

– Odavan – panaszkolta. – Bezzeg Šestajovicében, a régi Sternborn-birtokon áll egy kínai pavilon. Nekik még mindig megvan a sajátjuk, és nekünk nincs. Ez nem tisztességes! Miért legyen nekik pavilonjuk, ha nekünk nincs? – Mereven bámult maga elé, és csak hajtogatta sértetten: – Ez nem tisztességes!

Mialatt mentünk visszafelé a kastélyba, mohón kérdezgette az eltűnt egzotikus fák nevét. Próbáltam megvigasztalni:

– De nézze csak az orgonát! Az még mindig megvan, és gyönyörűen nyílik!

– Á, az! Az semmi – zsémbelt. – Orgonája mindenkinek van.

Erről eszembe jutott Kucera meg a rohamokban rátörő hetvenkedhetnékje, és őt idézve mondtam:

– Ez nem közönséges orgona, ez dupla telt virágú perzsa, és ha valaki azt állítja akárhol Csehországban, hogy neki van ilyen, akkor az hazugság, mert neki csak bokrai vannak, nekünk meg fáink.

Az asszony azonnal felvidult.

– Ó, csakugyan? Ezt el kell mondanom a kurátornak! Hogy fog örülni!

Megálltunk a gótikus szárnyépületet övező, repkénnyel befuttatott, lőréséktől csipkés fal tövében, ahol megmutatta az eredeti ólomcsövek feltárt darabjait, és szembesített a szobrokkal, a libát szorongató és a delfinen lovagoló fiúkkal. Szerintem nem illettek össze, mert a libás fiú olyan egyszerű és tartózkodó volt, mint a kastély, a másik meg olyan pöffeszkedő, mint a gótikus szárny. Kalauzom megjegyezte:

– Egyelőre a kurátor se tudja hova tenni őket. Úgy gondolja, hogy biztos volt a rózsakert végében egy kis mesterséges vízesés, és a delfin odatartozik. Van valami elképzelése?

– Nincs – feleltem –, de ez bizony lehetséges. Kucerának, a főkertésznek tudnia kellett róla, csak elhallgatta, mert akkor nem foglalatzkodhatott volna a rózsáival. Ilyen ember volt az.

Hitetlenkedő, fürkésző pillantást vetett rám.

– Elégge fasisztának tűnik. Na de azokat már felszámolták. – A kert falához értünk. – Nincs más, amit érdemes lenne megnézni – mondta –, hacsak nem akar látni néhány szétvert üvegházat. De ne menjen már el úgy, hogy nem visz magával valami élő.

Azzal lehajolt, és szakított három szál gyöngyvirágot.

– Ez anyám kedvenc virága. Köszönöm.

Átmentünk egy ajtón, és kibukkantunk a kavicsos felhírt téren, ahol a szetter fogadott.

– Vigyázzon azzal a kutyával – figyelmeztetett az asszony. – Harapós. Azért tartjuk.

– Már találkoztunk. A cselédlépcsőn, akarom mondani, az alkalmazottak lépcsőjén.

– És átengedte magát? – hitetlenkedett az asszony. Megállt, és egyenesen a szemembe nézett.

– Persze.

A homlokára csapott.

– Most már értem! Tudja, hogy maga idetartozik. Tudja, hogy családtag.

Ezúttal nem találtam nevetségesnek. Vissza kellett fojtanom a könnyeimet. Keresztülvágtunk a kavicsos téren, és megálltunk a felhírtnél.

– Remélem, elérem a prágai buszt – jegyeztem meg. – Nem tudja, mikor megy?

– Nem. De ha lekési, jöjjön vissza, és elszállásoljuk éjszakára. Ugye, nem gondolja, hogy ajtót mutatnánk magának? Nem mintha szeretném, ha híre menne, mert nem adunk ki szobát, méghozzá senkinek, és ez tény. Nekem van két szobám és egy konyhám azon az oldalon, ahol bejött, és azt el nem tudja képzelni, hogy télen milyen huzatos és hideg. De az emberek mindig azt gondolják – én nem is értem, mit gondolnak. Azt gondolják: mert ez egy kastély, holott nem is tudják, milyen az, kastélyban lakni. Ugye, hogy ez az igazság?

– Az bizony – feleltem. – Viszontlátásra, és mindent köszönök.

– Viszontlátásra – mondta, elrejtve a kezét a kötély alá.

Félúton kifelé megfordultam, és visszanéztem, de ez butaság volt tőlem. Tudhattam volna, hogy onnan már úgysem látszik a kastély.

Lesétáltam a faluba, a kocsmába, ahol megtudtam, hogy egy óra múlva jön a busz. Kávét kértem, és leültem egy padra az ablaknál. Az egyik asztalnál fiatal emberek ültek, a másiknál öregek. Mindenki sört ivott, és a rádióból cseh gyepek szóltak, amelyeket kívülről tudtam. Az öregemberek egy prágai villamosbalesetet tárgyaltak, és átkozták a kormány fukarságát, hogy nem tartja karban a síneket. A fiatalok motorkerékpárokról beszélgettek, majd kimentek, és egymás motorkerékpárját nézegették. Aztán a kocsmáros hozott egy vízzel teli poharat, hogy abba tehessem a gyöngyvirágaimat. De nem kérdezte, honnan vannak, ki vagyok, és mit keresek itt.

SÓVÁGÓ KATALIN fordítása

A győztes előjogával

*A tegnapi szócsata után egészen összementem,
te pedig a győztes előjogával engeded
meg magadnak az alvást, holott tudod,
kicsinyes a bosszúm.*

*Besétálok a szádba. Sorra leagatom
a fogaid szekrény sorában tartott
kálciumruhákat, majd mindet magamra
húzom, hogy biztosan ráébredj
az apróságok súlyára.
Aztán felmászom az orrodba. Szőreidbe
kapaszkodom, mintha indákba (Tarzant
kereső Jane), erős vagyok, erősek
a csontjaim, nem csoda, hogy
ingerellek, de te álmodban sem mersz
tüsszenteni.*

*Lelkeden keresztül érek el az agyadig.
Tényleg ideje, hogy rájöjj, mennyire érdekelsz,
bár mindig eltévedek gondolataid*

dzsungelében.

*Ideje van a pihenésnek. A visszaút ismerős,
valaki járt itt előtttem,
szétszórt almadarabkák és a még
mindig magas páratartalom, pedig
soha nem vagy levegőtlen,
mivel is vádolhatnának?*

*Levetkőzöm, kilendülök a szádból,
Ideje van az ébredésnek,
a harapásnak. Hideg arcodon az orr
már nem nevezhető fának, inkább
jéghegynek, s ahogy bosszú útján
a vesztés elbotolhat,
úgy kell számítanom a véletlenre,
hogy elfelejthesem a megszokottat.*

Névtábla

*A kerítést feleannyira se,
mint az öntudatot, most ezt
hozza a nyár, ilyen a tisztelet.
Felfedezni kéne: rohadt almát
a fűben, idő nyomát a léceken.*

*Kövezett út a ház felé, közben
elkerített ól, könnyű kert.
Festék és vakolat nélküli,
meztelen falak. Négy oldal,
nehéz tekintet és büntetlen méltóság.
Lehet, hogy találkozni fogok, mialatt
engem figyelnek a zöld keretes,
néma ablaksorok.*

*Tizenhat lépés a kaputól az ajtó.
A névtábla nem kerüli el a figyelmet,
nehéz betűkkel írták rá: öntudat.
Nem fakul, moha sem lepi, maga
a ruhátlan tisztaság. Hadd maradjunk
kettesben, másként hogyan is mesélném:
láttam a nyers csodát, volt álmunk,
közönségünk, tizenhat szempár
figyelte, ahogy a keretből szerényen
kirak engem, téged, és a házban,
a nyárban bujdosó bűnös harmadikat.*

Takonyhegy

*Apa mindig nagyon ügyel
az orrfújásra.
Elég, ha egész halkan szörcsögök,
máris előkap egy zsepit,
ki kell fújnom az orromat.
Leszid, hogy mért nincs
nálam sosem zsepi,
de hát minek lenne,
amikor nála mindig van.
Azt mondja, tartozunk
annyival az embereknek,
hogy ne szörcsögjünk
a pofájukba,
de én nem tartozom senkinek
semmivel, már a Janónak is
megadtam a százast, amivel
kisegített.
Ráadásul az emberek egyik felét
nem ismerem, a másik felének
pedig jóval több, mint a fele idegesít.
A maradék egytized
úgy sem haragszik meg egy kis
orrszivornyázásért.
Apu viszont folyton szedi elő
az újabb és újabb zsebkendőket.
Ha valahol meglenne egybe,
amit eddig kifújatott velem,
biztos irgalmatlan nagy
takonyhegy gyűlne össze.*

Fagyasztó

*Janó olvasta valahol,
hogy egy öreg bácsi eltűnt,
senki se látta jó ideje,
ezért a rendőrök
betörték az ajtáját,
de sehol se találták.
Kibontottak hát két sört
meg egy csomag ropit,
és elkezdtek nézni a tévét,
valami sarkkutatós filmet adtak.
Aztán az egyik megéhezett,
és megnézte, nincs-e
fagyasztva pizza.
Nem volt, de helyette
ott volt benn az öreg.
Szegény megunta az életét,
és befeküdt a fagyasztóládába,
még párnát is vitt magával,
hogy ne keményre
tegye a fejét.
Lelassult a vére,
és örökre elaludt,
azt mondják, szép halál.
Mikor a rendőr rátalált,
jégbajsa lehetett és jégszakálla,
akár a tévében
a sarkkutatóknak.*

anya.

úgy érzi ilyenkor, hogy egészen a melle hegyéig ér benne a fájdalom. és ha ekkor nem tud tenni ellene, nyúlik tovább, egyre magasabbra, fedetlen dekoltázsa fölött már a torkát fojtogatja: ilyenkor a legjobb lenne végre kiköpnie. mint az avas diót a karácsonyi ajándék bejgliben. vagy a reggelire fölვágott kalács mellől a savanyú tejet. de titokban kell tartania, mert lehetetlen meg nem történné tennie, lehetetlen nem gyávának lennie. lehetetlen nem elárulnia és elhagynia azt, akit szeret, aki rá van bízva, akinek az élete függ attól, hogy ő milyen anya. és ha cserben hagyja, akkor céklavörös fejjel sír érte egész este és éjszaka. pólyaketrecében bőrét a sarkán lyukasra rugdalja: jöjjön már. ölelje végre szorosan magához, csepegtessen belé életet, hiszen ő az anyja. és itt ne tovább. ne tudja meg senki kettejük titkát. nyúljon még magasabbra benne a fájdalom. hasogassa mellét, némítsa el torkát, míg csak él, szégyene. és féljen, hogy ott és akkor megfordult gyermeke élete.

hűtlen szerető.

a nyitott ablakban állt. megpróbált mélyeket lélegezni. arra ébredt, hogy nem kap levegőt. hiába. tátotta nagyra a száját. az ajka is berepedt. torkáig húzta, emelte a mellkasát. mégsem. az ablak, mint egy nagy száj. engedte a szobába a hideget. hajnalodott. a nap az ágyukig süttött. milyen békésen alszik. mire is vélné. ha ő most itt, az ablakban. itt és most valóban. mint egy ideje minden éjszaka és hajnalban. most tényleg megfulladna. szépen alszik. mellén a takaró egyenletesen hullámozik. tüdejét lassan megtöltötte a hideg. óvatosan becsukta az ablakot és lejjebb engedte a redőnyt. nehogy a fény felébressze.

*nézte. magába szívtá bársonyos bőrének illatát.
a meleg levegőt a takaró alatt. ismét lélegzett.
hat óra tizenöt. még visszabújhat. még van egy kis
idő. amíg összegyűlnek körülöttük mind. a holtak.
ablakukon zörgető jó barátok. de majd. ha a takaró
alatt is kihűl. ha valóban elfogy a levegő. hadd legyen
hűtlen szerető. akkor őt vigyék el előbb.*

egyedül.

*évek óta ugyanúgy. elfelejt vinni köveket.
ott bolyong. gyűjtöget a zsebébe. fáradt
fényű. őszi vasárnap délelőtt. vajon
megtalálja-e. nélkülük is mindegyikőjüket.
mintha évről évre vándorolnának a fák,
a padok, a gránitlapokon a nevek.
ő is velük. egyre más utakon és fák
között keres. a fekete gránit alatt
az egész kert. láthatatlan testükön
pihen. takarójuk homokszínű kő.
egyre kisebb és kevesebb. múltának
el velük a vasárnapok. nehezednének
rá is kövek. találná meg az utat
egyenest. lennének ismét együtt.
hogyan lehetné másképp: ő jó gyerek.*

Objektív

*Ez egy kavicsról szól, egy egyszerű, sima
kőről, ami a szép, áttetsző vízben süllyed –
erről, mert ezt akarom. Ez könnyen elképzelhető,
veszélytelen, kicsit unalmas is. (Engem nem
érdekelne.) Azért jó lesz – jó, mert nem leszel
benne. Tényleg csak a kavicsról szól. Ahogy süllyed.
Ez így mellébeszélés, persze, de az a lényeg.
Nem derül ki, milyen érzés a kezében –
milyen volt. (Pedig ezt a kavics is tudhatja.)
Nem fontos, ahogy az ízed távolodik – felszíntől
ez a darab fehér kő. Szóval ennyi az egész. Süllyed.
A súlyából annyit vesz, amennyi kimondható.
De kövekről nemigen beszélünk. Még annyit se,
mint a hazugságokról. Például. Ezért is szól róla.
Vagy mert mindegy, miről. Mert az a két-három szó,
ami nem lenne mellébeszélés, nálad maradt. Nekem ez jutott.
Arról a kavicsról szól. Feneketlen vízbe esett,
szóval most, nagyjából örökké, merül.*

Tévedni legalább

*Meséltem neki a Szív szútráról, erről
a buddhista szent szövegről. Mondtam,
hogy az ürességről szól – rosszul emlékeztem
persze, bár valami ilyesmiről – és soroltam,
hogy az üresség az üresség, nem indulás
és nem nem-indulás, nem boldogság és
nem nem-boldogság, nem keletkezett és nem múlik,
és ez van a szívben – ezt mondtam, és hogy szerintem
ez nagyon szép. A kádban feküdtünk, forró volt a víz,
lejjebb csúszott a melléről kezem, biztos
beszéltem tovább. Én csak meztelen voltam,
ő gyönyörű. Azóta tudom, hogy rosszul*

emlékeztem, a Szív szútra eléggé más.
De ragaszkodni kéne a tévedésekhez is.
Mostanra megint másképp emlékszem,
pedig olyan biztos, hogy nincs benne, hogy
„nagyon finom voltál, köszönöm”,
vagy hogy „pusztulok nélküled,
ez van a szívben”. Egy ideje csak
tusolok, hideg vagy forró, mindegy.
Róla meg mondanám, hogy volt valami
nagyon szép, de pont innen tudom,
hogy rosszul emlékszem.

A langyos szív, de ne mondjuk újra

*A kockás inget a kerti padon
hagytad. Ilyen a múlt idő.
A házban, amit úgy szeretsz,
anyádé az első szó. A hátsó
szoba mióta őrzi ezt a fejet.
Fecsegni képtelenség. Bevártalak,
s magamban, mint már annyiszor,
a blúzod alá nyúltam.*

*Július hibátlan. A nap kisüt,
s úgy is marad egész délután.
A gyepek felszárad, a gyenge
magot felissza a föld. Estére
az utolsó kerítést is tisztán látni.
Erre felhúzod magad. Mert
mi az, hogy hibátlan, meg
hogy a sötét akkor is csak sötét.*

*A holtakkal valahogy szívósabb
vagyok. Azt mondom, két év, és
a házat eladjuk. A kertkapu, a rozsdás
rács, ezekre emlékszem. Szívnek meg
azt hívjuk, ami gyűlöl vagy épp hogy
nem, de semmiképp sem enged. Te
mászkálhatsz evilági, ködös folyosókon.
Én kávét főzök, nem gondolok rád.*

*Míg van menetrend és vannak vonatok.
A földút végén az állomás lassan ötven
éve áll. Boltba gyalog megyek, a nénit
ott csak néninek mondják, a lányával
még barátkozom. Aztán újra a váróterem,
újra a lesikált kőpadok. Az utcánkban,
ősi tárna, betelik a nyár.*

*Legyen vasárnap, legyen reggel. Nyolc
körül ébredjen fel a ház. Történjen
minden álmosan, megkésve, rendben,
két testet tartson meg egy sosemvolt szokás.
Könnyű szél, őszi kert, benne bármi ehető,
ezek legyenek még. S beszéljünk délig,
akárha köztünk egy vendég írna, jegyezze
minden szót. Hívjuk dögnék következetesen
a múlt időt, s az élet előtt álljon ott rendre:
kurva. Hazudjunk jellemet, várost, szereplőt,
de a neveket, az istenért, ne mondjuk újra.*

Mahler letöltve

Szétmorzsolva

Mit Aufschwung, aber nicht eilen

*Támad a test, de mégse fel,
távol a mennytől bukkan elő,
minek unszolni unásig: le-fel! –
kikel magától is az éltető velő.*

*Fáraszt a tömjén-tömény parancs,
tudja a test, lágy az ész, hamar benő,
kár a szóért: nem lila attól a vérnarancs,
talán ha majd átlátszik a szemfedő.*

*Addig is, idézzünk: állj költészet!
Ne fess fess szárnyakat a malacnak,
cicoma nélkül add a halotti beszédet.*

*Csendet? Nem. Szóljon a zene a vaknak,
hadd közelítsen a világtalan végzet,
s mi előtámad, darabokra szaggat.*

Trauermarsch

*Álljon meg a komor gyászmenet,
Velencében parfümtől szaglik a halál,
cédán riszálja kis csípejét a feltámadás,
s romlott csókjaival a mennybe temet.*

*A trombita csal, kopogása félrevezet,
betoppan a kóros korba a gyász,
tratatatam, tratatatam, roppan a máz,
omlik a vakolat, bomlik a mennyezet.*

*De álljon meg a kóbor gyászmenet,
lassan harsan az ég, kibomlik belőle:
az ígéret, halasztva az utolsó kenet.*

*Ha véget ér a darab, minden főre
konflis vár odakinn, a kocsis int,
indul a menet, hátra se nézve: Előre.*

Tárgylemez

*Ez a hájas nagydarab és öreg fickó
néz engem. Lenéz
valamilyen skatulyában lát,
ami az igazság – neki.
Én viszontnézek, és őt látom:
hétpróbás, vén gazember.
Rebben a pozíció.
Semerre semmi.
Történés holtpontja,
Ez a szembeszökő. Közben kipárolgás, emésztés.
Kopár nehézkedés.
Mint hiányos körvonal
huzatos folyósóra kitett tárgylemezen
– így nézd. Még mindig kinn van, huzatban,
már-már elviselhetetlenül.*

Karcsú váza virág- és Tiffany-rajzos díszítéssel, 1897–1898

Tájkép muzsikáló Pánnal, 1899

Váza bordákkal, 1900

Női fejszobor, holdformába zárva; La Luna, Apáti Abt Sándor műve, 1899

Asztali dísztalál évődő férfi- és nőalakkal, Mack Lajos műve, 1905

Falitál közepén sisakos, szakállas fejjel, Klein Ármin dekorja, 1878

Alhambra-váza, Sikorski Tádé terve, 1884

Enteriőr a gyűjtő pittsburghi otthonában

PITTSBURGHBÓL PÉCSRE

Ébli Gábor beszélgetése

A tervek szerint 2010-ben, az Európa Kulturális Fővárosa évad keretében nyílik Pécsen állandó kiállítás a Pittsburghben élő Gyugyi László Zsolnay-kollekciójából. A gyűjteményről 2006 decemberében igényes album jelent meg a Helikon gondozásában. A szakmai nyilvánosság előtt az anyag már a könyv megjelenése előtt ismertté vált, többek között egy New York-i Zsolnay-kiállítás kapcsán, amely a Bard Graduate Centerben – egy rangos posztgraduális oktatási és kutatási intézményben – volt látható.

Ébli Gábor: – *Hogyan jött létre a New York-i tárlat? Milyen alkotások szerepeltek a kollekcióból?*

Gyugyi László: – A kiállítás 2002-ben valósult meg. Az Iparművészeti Múzeum által már külföldön megrendezett Zsolnay-kiállítások, valamint Csenkey Éva *Szeccessziós kerámiák* című könyve kelthette fel a Bard Center érdeklődését a Zsolnay kerámia iránt. A 1990-es években a kollekcióm néhány külföldi Zsolnay-gyűjtőn kívül már néhány magyar gyűjtő előtt is ismertté vált fényképek vagy szállongó hírek alapján. A hír eljutott Csenkey Évához is, akit akkor személyesen még nem ismertem, és ő írt egy levelet 2000-ben, amelyben tájékoztatott a kiállításban való részvétel lehetőségéről, és kérte, hogy küldjek fényképeket a gyűjteményemről. A gyorsan készült fényképek után rögtön kaptam választ tőle, jelezve, hogy nagyszámú tárgyat szeretne a kiállításra kölcsönözni, főleg a szeccessziós periódusból. Később meglátogattam Pittsburghben a művek végleges kiválasztása és adatolása céljából. Végeredményben hatvanhét – főleg szeccessziós – tárgyam tette ki a kiállított darabok egyharmadát, a másik kétharmadot a Bard az Iparművészeti Múzeumtól és a pécsi Zsolnay Múzeumtól kölcsönözte, valamint más magyar és külföldi magángyűjtőktől. A Bard határozta meg a kiállítás célját is: a Zsolnay-gyár történetének teljes bemutatását a kezdetektől máig, az építészeti kerámiával együtt.

– *Mennyire tekinthető a Zsolnay-gyűjtés ma nemzetközileg jelentősnek?*

– A Magyarországon kívüli Zsolnay-gyűjtőket három kategóriába lehet sorolni: először is azok, akiknek valamilyen magyar kapcsolatuk (leginkább származás, amely már második generáció is lehet) van Magyarországgal, a magyar kultúrával. Ezek a világ minden részében lehetnek, országonként nem nagy számban, és általában lelkes gyűjtők az anyagi lehetőségeik határain belül. Másodszor azok, akik ugyan külföldiek, de megszerették, vagy üzleti befektetésként gyűjtötték, illetve gyűjtenek Zsolnayt. Ilyen volt például Rudolf Schmutz Bécsben. Ezek száma nagyon kevés. Harmadszor azok, akik nem kimondottan Zsolnay-kerámiát, hanem általánosabban gyűjtenek, például európai kerámiát, vagy még inkább az art nouveau tárgykultúrát, amely átfoghat üvegtárgyakat, kerámiát és egyéb dísz tárgyakat, sőt még bútort is. Ez utóbbiak igen sokan vannak, és különösen az art nouveau-gyűjtők esetében, rendszerint erős anyagi pozíciójuk miatt rendkívüli módon befolyásolják az antik kereskedelmet, és különösen nagy hatással vannak a csúcstárgyak áaira. Megítélésem szerint az art nouveau-gyűjtőknél elszórtan rejtőzködnek a külföldön még meglévő szeccessziós Zsolnay csúcstarabok.

– *Milyen a Zsolnay-tárgyak nemzetközi piaca?*

– A „tiszta” Zsolnay-gyűjtés külföldön viszonylag ritka más gyártmányú kerámiához

(vagy üveg dísz tárgyakhoz) képest. Ennek több oka van. Az egyik, hogy a gyűjtés általában kapcsolódik a tulajdonos nemzeti kultúrájához. Így egy amerikai gyűjtő elsősorban amerikai kerámiát, egy francia pedig francia kerámiát gyűjt. A kultúrával való azonosulás mellett az is szerepet játszik, hogy a saját hazájában és saját nyelvén tud információt kapni, amihez tud viszonyulni. A másik ok a tárgyak megszerezhetősége. Amerikában talán a leghíresebb kerámia a Rookwood. Az Egyesült Államokban legalább három nagy és sok kisebb aukciós ház szakosodik amerikai kerámiára. A nagy aukciós házaknál van évente általában három aukció, amelyeken mindig több mint száz Rookwood-tárgy, közöttük elég nagy számú csúcscarab kerül eladásra. Ehhez viszonyítva, a külföldön lévő összes nagy aukciós házat figyelembe véve, általában nem több, mint talán tíz-tizenöt igazán jó Zsolnay-darab bukkan fel eladásra egy teljes év alatt. Ilyen áru kínálat mellett a gyűjtés elkezdését és lelkes fenntartását egy külfölditől nem lehet elvárni. Az eddig megjelent Zsolnay-irodalom, a szerzők legjobb akarata ellenére, nem adott vagy nem tudott adni olyan információt, amelyre a külföldi szakembereknek és komoly gyűjtőknek szükségük lenne a Zsolnay-tárgyak kategorizálásához és értékeléséhez.

– *Hogyan viszonyul a múzeumokban található Zsolnay-anyag a magánkézben lévőhöz?*

– Az Iparművészeti Múzeum Zsolnay-anyaga a gyár történelmi fejlődése szempontjából jelentős, de művészi tárgyakban több területen hiányos. A Zsolnay Múzeum kollekciója Pécssett a historizmus időszakából minden szempontból kiváló. Azonban a pécsi múzeum szecessziós anyaga, amely a Zsolnayt valóban világhírré tette és ma is ott tartja, meglehetősen hiányos, és különösen a csúcscarabok területén – talán nem lesz sértő, ha a véleményem szabadon kimondom – meglehetősen elmarad a magánkézben lévő művektől. Ez természetesen nem a múzeum hibája, hanem a múzeumi anyag kialakulásának időszakában végbemenő művészeti nézetek vitatott és változó értékelésének következménye. A szecessziós stílus megjelenését az akkori magyar polgárság (köztük az eozin mázzal összekapcsolt Wartha Vince professzor is) nem egyhangú lelkesedéssel üdvözölte, még a Zsolnay-családnak sem minden tagja kedvelte. A Magyarországon viszonylag későn megjelent rövid életű szecessziót előbb az azt követő art deco, majd az első világháború utáni óriási változások feledésbe borították. Így a Zsolnay-család tagjainak magángyűjteményeiben, és az ezekből, valamint az 1920-as években összegyűjtött tárgyakból létrehozott múzeumi anyagban kevés szecessziós tárgy állandósult. Sajnos a második világháborút követő években a szecessziós művészet nyugaton történő nagymértvű újraértékeléséből Magyarország kimaradt az akkori rendszer ideológiai álláspontja miatt, és ez a második világháborút még túlélő kis számú hazai szecessziós tárgy további elveszéséhez vezetett.

– *Várható-e, hogy a gyár későbbi termékeiért is gyűjtői verseny alakul ki?*

– Talán az 1960-as évek ötletes és új stílusú darabjai, Török János, Nádor Judit, Fürtös György, Törzsök Gabriella tervei lesznek leginkább keresettek a gyűjtők részéről. A historizmus és a szecesszió alkotásainak újragyártott példányai komoly gyűjtőket nem foglalkoztatnak.

– *Hogyan látja a két klasszikus aranykor, a historizmus és a szecesszió éveinek viszonyát a Zsolnay-anyagban a tárgyak színvonala tekintetében?*

– Az összehasonlításban szem előtt kell tartanunk két tényezőt: a Zsolnay-gyár technikai és szervezeti felkészültségét, anyagi bázisát; másrészt a kerámia-technológia színvonalát és művészeti kívánalmait világviszonylatban a két időszak alatt. A gyárnak az 1878-as vilákiállításon a historizmus terén elért eredménye technológiai és művészeti téren kiemelkedő, ha figyelembe vesszük a gyár anyagi lehetőségét és szervezeti felkészültségét. Az 1900-as vilákiállításra a szecessziós stílussal és eozin technológiával való nagy munka anyagi és szervezeti felkészültséget igényelt, amelyet a gyár a 1890-es évekre, bár néha stílusbeli kompromisszumok árán, már megteremtett. Itt már nem meglévő stílus-

irányzatok újraélesztéséről volt szó, hanem egy teljesen újnak a megalkotásáról. De a versenytársak is hasonló adottságokkal indultak, és szintén új művészeti stílusok sajátos interpretációjára törekedtek. Zsolnay eredménye mind a technológia kifejlesztése, mind a művészet sajátos, de sokoldalú interpretációja területén egyedülálló. Bár a Zsolnay kerámia minőségi tárgyai mindkét időszakban magas színvonalat értek el, de újszerűség, technológiai és művészeti alkotás szempontjából a szecessziós periódus anyagának színvonalára egyedülálló, és az ottani csúcscsoportok a világ szecessziós kerámiaművészetének örökös sztárjai maradnak.

– *Hogyan ítélték meg a Zsolnay-tárgyak újító jellege nemzetközileg a saját korukban?*

– A historizmusbeli Zsolnay kerámia újító jellegének jelentőségét ma talán legjobban a korabeli külföldi szakemberek, különösen a német keramikus, Alexander Schmidt professzor leírásából érzékelhetjük, aki a „kiállított művészi agyagárut” „sajátosan új”-nak nevezte, amely „azonnal a legnagyobb érdeklődést váltotta ki, és technikája sokak számára rejtély” volt. Bár Schmidt professzort egyesek vádolhatják elfogultsággal a Zsolnay-gyárral való korábbi kapcsolata alapján, de reális megítéléssel az teljesen valószínűtlen, hogy az akkor már híres egyetemi tanár és a nagynevű meissen gyár igazgatója a szakmai reputációját kockára tette volna szakmailag nem helytálló véleménynyel. A Zsolnay „porcelán-fajansz” és magas tűzű máz korabeli jelentőségét megerősítette az 1878-as világkiállításon kapott aranyérem és Francia Becsületrend, amelynek jelentőségét fokozza a tény, hogy akkor Zsolnay még a Monarchián kívül alig lehetett ismert. Európai múzeumok a kiállítás hatására vettek Zsolnay-tárgyakat, a gyár jelentős kereskedelmi rendeléseket kapott Párizsból, Londonból.

– *Miként látja a századfordulós Zsolnay-darabok nemzetközi helyét?*

– A szecessziós Zsolnay kerámia korabeli értékelése nehezebb. Az 1900-as párizsi világkiállításon a Zsolnay-gyár versenyen kívül indult. Zsolnay Miklós, a gyár akkori vezetője zsúritag volt. A kiállított Zsolnay-anyag összehatásában rendkívül sikeres volt; de az irizáló eozinmáz-technológia, bár sokoldalú és nagyon látványos, akkor már nem volt alapvetően új, hiszen mások, különösen a francia Clément Massier, már korábbi kiállításokon is bemutatott hasonló máztechnológiát. Azonban a soron következő nemzetközi kiállításokon (Szentpétervár 1901, Torino 1902, St. Louis 1904, Liège 1905) a Zsolnay-technológia állandó fejlesztése, bővítése és finomítása, és ezeknek a művészi tervekkel való integrálása erősítette a Zsolnay eozinos szecessziós kerámia technikai elsőségét, szépségét és az ezzel járó széleskörű nemzetközi elismerést.

– *Állandó-e ez az elismerés, vagy – mint a művészeti kanonizáció általában – ez is folyamatos újraértékelés tárgyát képezi?*

– Érdekes megvizsgálni a Zsolnay kerámia két időszaka korabeli értékelésének az idők folyamán beállott változását. Az art nouveau nemzetközi újfelfedezése során, az 1960-as évektől napjainkig a szecessziós Zsolnay kerámia jelentőségének – és mondhatnám, elsőbbségének – elismerése a külföldi szakemberek és műkereskedelem által állandóan fokozódott, és manapság majdnem általánossá vált. Az egyik bizonyíték erre a szecessziós Zsolnay kerámia műkereskedelmi árának töretlenül meredek emelkedése. A historizmusbeli darabok eredeti jelentősége viszont feledésbe merült, és művészeti értékelésük csökkent, amikor a historizáló Zsolnay-tárgyakat – gyakran igazságtalanul – „viktoriánus” jelzővel látták el. A két periódus külföldi értékelésénél az is szerepet játszott, hogy az 1878-1885 közötti, historizáló aranykor után, Zsolnay anyagi okokból nagy mennyiségű kommersz – és valóban sok „viktoriánus” – árut exportált, amelyből még ma is gyakran lehet példányokat látni az antik kereskedelembe, és ezek a gyakori darabok képviselik sokak számára a historizáló Zsolnay-tárgyakat. Ezzel szemben az exportált szecessziós darabok többsége jó minőségű, a gyár 1898-1908-as „arany” periódusából való. Az első világháború és a Monarchia feloszlatása megszüntette az exportlehetőséget,

és így ennek az időszaknak az olcsó, kommersz eozinos tárgyai nem kerültek külföldre és ma sem gyakoriak a külföldi antik kereskedelemben.

– *Milyen darabokat emelne még be szívesen a kollekcióba? Mennyire aktívan gyűjt még?*

– Természetesen vannak olyan darabok, amelyeket még szívesen betennék, de a Zsolnay-gyűjtést általában a meglepetések jellemzik. A szecessziós területen található információ hiányos az elveszett tervrajzok miatt, részint pedig bizonyos tárgyak improvizált kivitelezése miatt. Így a gyűjtő mindig reménykedhet egy eddig ismeretlen kivitelezésű szecessziós „csúcstarab” felfedezésében. A 2006-os Zsolnay-könyv megjelenése után még folytattam a gyűjtést, és sikerült néhány kiváló munkát mind a historizmus, mind a szecesszió periódusából megszerezni. Ezek között van egy Palissy-stílusban készült váza. Ez a stílus eddig hiányzott a gyűjteményből.

– *Az ön felesége angol. Ő miként viszonyul a Zsolnay iránti szerelemhez?*

– A feleségem szereti és értékeli a Zsolnay kerámiát, de természetesen anélkül, hogy ez a hobbiává vált volna. Alkalomadtán, egyéni akcióként ő szerzett be néhány nagyon jó tárgyat, közöttük egy Klein-tálat, valamint szecessziós vázákat.

– *A Zsolnay-tárgyak gyűjtését megelőzően foglalkozott festményekkel is.*

– Diákkoromban nagyon érdekelt a festészet, sokat rajzoltam és festettem. Apám is biztatott, hogy erre a pályára menjek. Sajnos ő már tizenöt éves koromban meghalt, és végül a mérnöki pályát választottam. Pályám elején azért még festettem is. Később, a festészet mellett a fényképezés is hobbim lett. Ahogy viszont a szakmai feladataim sokasodtak, ezekre már nem jutott idő. Magyarországon főleg a tizenkilencedik századbeli festészettel ismerkedtem meg. Munkácsy mellett kedvelt festőim voltak Paál László, Lotz Károly, Mészöly Géza, Szinyei Merse Pál, és aztán később, a műkereskedelem megindulása után, Rippl-Rónai József, Ferenczy Károly, Koszta József, Ziffer Sándor, Vaszary János, Aba-Novák Vilmos. Világviszonylatban az impresszionisták műveit különösen szeretem. Sajnos az igazán kedvelt festőktől nincs képem. A kis gyűjteményemnek ismertebb festői a holland Albert Neuhuys és Willy Martens, az amerikai Walter C. Hartson, valamint Lotz Károly (jelzés nélkül, tulajdonított), Bruck Lajos, Paczka Ferenc és Czencz János. Paczkához és Czenczhez némi lokálpatriotizmus köt, hiszen a pályájuk vége felé a Dunántúlra vonultak vissza, Szekszárd környékére, és sok ottani életképet festettek. Jőmagam a Dunántúlról származom, és ilyen dunántúli életképem van mindkettőtől. Czencz feleségével sok évvel ezelőtt találkoztam is.

– *Hogyan zajlott gyűjtésének második szakasza, a népművészeti tárgyaké?*

– A népművészeti gyűjtésem igen kezdetleges fokon állt, és a Zsolnay-gyűjtés hamar megállította. A viszonylag kis számú „gyűjtemény”, néhány régi pipa, kulacs, fokos, karikás ostor most is megvan, de csak dekorációs szerepük van a Zsolnay-tárgyak mellett az egykor „magyarosnak” szánt szobában.

– *Idén júniusban sajtótájékoztatót jelentettek be, hogy aláírták a szerződést az anyag pécsi elhelyezéséről 2010-től kezdve. Voltak-e alapvető elvárásai a tárgyalások során?*

– Ilyen nagyságú gyűjtemény sorsának megoldása nehéz probléma. Hetvenöt éves vagyok, és családi viszonyaim (a fiam négy gyermekkel San Francisco közelében él egy erősen földrengéses zónában) nem alkalmasak a gyűjtemény további megtartására. Kezdetről fogva szerettem volna, ha a gyűjtemény biztonságos helyen hozzáértő kezekbe kerülne, ahol szeretik és tisztelik a tárgyakat, de főleg megértik és értékelik, hogy – mai ismereteink alapján – a gyűjtemény nemzetközileg elismert szecessziós része mint egység a legteljesebben képviseli a huszadik század kezdetére a nemzetközi élvonalba tört Zsolnay-gyár, és a kerámia területén a magyar iparművészet nemzetközi elismerést kiváltó alkotásait. Mivel a gyűjtemény jó néhány darabjának másodpéldánya nem ismert, illetve a feltűnt esetleges másodpéldányok nagy része a felfedezésük után a világ különböző országaiban ismét nyomtalanul eltűnt, különösen fontosnak tartottam, hogy a gyűjtemény

a szakemberek és a közönség számára elérhető legyen állandó kiállítás formájában. A fenti gondolatokat majdnem automatikusan követte az a konklúzió, hogy a gyűjteménynek vissza kellene kerülnie Magyarországra, itteni állandó kiállításra. A Zsolnay Kulturális Negyed létrehozása az Európa Kulturális Fővárosa 2010 Program keretében kiváló lehetőséget adott erre. A gyűjtemény tárgyai innét indultak világhódító útjukra több mint száz évvel ezelőtt, és a világ tiszteletének és elismerésének megszerzése után ide kellene visszatérniük állandó megőrzésre. Itt kellene bemutatnunk a magyar és külföldi közönségnek a külföldi szakemberek és műkereskedelem által már nagyra értékelt műtárgyak gyűjteményét. Ezzel talán tartoznánk a Zsolnay névnek és családnak is, hiszen tény, hogy Zsolnay mai világviszonylatú státuszát, mint az art nouveau kerámia vezető egyéniségét, Nyugat-Európa és Amerika teremtette meg az 1960-as és 70-es években, a közömbös Magyarország részvétele nélkül.

– *Milyen konkrétumokat lehet tudni a 2010-re tervezett állandó kiállításról? Önálló múzeum lesz? Városi, megyei vagy magán fenntartással? Lesznek-e időszaki kiállításai is? A gyűjteménye mekkora részét öleli majd fel a bemutató?*

– Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzatának döntése alapján a biztos konkrétum, hogy a gyűjtemény már 2009-ben Pécsre, 2010-ben pedig kiállításra kerül a Zsolnay Kulturális Negyed erre a célra restaurált épületében. A tervek szerint lényegében a gyűjtemény teljes anyaga ki lesz állítva. Az Önkormányzatának nem célja új Zsolnay Múzeum létrehozása a Kulturális Negyedben, hanem inkább egy állandó kiállítás megvalósítása. Ezzel a kérdéssel kapcsolatban sok félreértés is van, és sajnos olyan vélemények is elhangzottak, hogy a gyűjteménynek nem kellene Pécsre mennie, mert ez konkurenciát jelentene a meglévő Zsolnay Múzeumnak. Ez a kritikus nézet sok szempontból kifogásolható: csupán praktikusán nézve, ha például a gyűjteménynek Budapesten lenne állandó kiállítása, az Pécs turisztaforgalmára is negatív hatással lehetne. Az én véleményem ezért az említett elutasító állásponttal szemben teljesen ellentétes: a két gyűjtemény nem versenyben áll, hanem kiegészíti egymást, mert teljesen különböző szempontok mentén, és különböző forrásokból eredő, nagyrészt különböző anyagból lett összeállítva.

– *Hogyan jellemezné a két gyűjtemény egymást kiegészítő jellegét?*

– A jelenlegi Zsolnay Múzeum anyaga – amelyet én is nagyra becsülök – jórészt a család tagjainak privát gyűjteményeiből, a gyárban az első világháború után megmaradt mintaraktár darabjaiból (amelyről Zsolnay Teréz emlékiratában sajnálkozással írta, hogy az akkor már meglehetősen hiányos volt) és az 1920-as években még az országban összegyűjthető tárgyakból lett összeállítva. Így az anyag jó része szükségszerűen magán viselte az Osztrák-Magyar Monarchia háború előtti jómódú polgári rétegének többnyire konzervatív ízlését, amely elsősorban a gazdagon díszített luxustárgyakat (gyakran vitrinbe rakható méretben) kedvelte. Bár a múzeum anyaga átfogó, de a legkiválóbb része a főleg közép-európai piacra készült luxustárgyakból áll. Ilyen típusú darabokat a nyugati országokban, Franciaország, Anglia és Amerika műtárgypiacán csak nagyon ritkán láttam. Az én gyűjteményem fő forráshelyei éppen ezeknek a nyugati országoknak a nagyvárosai, ahova Zsolnay a különböző kiállításokra küldött tárgyak mellett exportált az ottani piacnak megfelelő anyagot.

– *Milyen konkrét példákat lehet erre hozni?*

– Az 1878-as világhiállításra készült eredeti magastűző-zománc technikával készült porcelán-fajansz tárgyak beszerzésére Párizs volt a legjobb lelőhely. Párizs azoknak a csúcsmínőségű szecessziós tárgyaknak is kiváló forrása volt, amelyeket Zsolnay az 1900-as világhiállításra (majd később is) Franciaországba exportált, konkurálva Clément Massier-vel. Anglia volt a legjobb hely a nagyméretű isnik, kínai, japán stílusú, valamint Klein-féle figurális tárgyakra, amelyeket a viktoriánus angol polgárság kedvelt. Amerikában az áttört, duplafalú tárgyak voltak különösen kedveltek, de kiváló hely volt a Tiffany

üvegtechnikát utánzó és egyéb szecessziós tárgyak beszerzésére is. A források különbözősége mellett a gyűjteményem célja és karaktere is teljesen különbözik a pécsi múzeumétól. Kollekciónak célja az eredeti Zsolnay család (Vilmos, Teréz, Júlia – férjével, Sikorski Tádéval, valamint Miklós) egy emberöltőn keresztül, lényegében az 1878-tól 1910-ig tartó időszakban, a művészeti kerámia terén elért eredményeinek, stílusbeli és technikai fejlődésének bemutatása a ténylegesen külföldre küldött anyaggal. Különös figyelemmel ezen belül az 1878–84 közötti korai historizmusra, és kiemelve az 1900-ban bevezetett és világszerte elismerést kivívó szecessziós periódust. Ezzel szemben a pécsi múzeum teljességre törekszik, átfogóan bemutatva a gyár fő termékeit (építészeti, dísz- és használati kerámia) a kezdetektől napjainkig a Magyarországon maradt anyaggal. A kettő közötti különbségek kiegészítő jellegének felismerésével meggyőződés, hogy a látogatók döntő többsége látni kívánja majd mindkét kiállítást. Az egyik kiállítás növelni fogja az érdeklődést a másik iránt.

– *Pécsett éppen most ért sajnálatos véget egy másik rangos magángyűjtemény múzeumi elhelyezése: a város anyagi okokra hivatkozva felbontotta a letéti szerződést az Antal-Lusztig Gyűjtemény debreceni tulajdonosával. Milyen szakmai vagy egyéb munkát lát szükségesnek ahhoz, hogy a Zsolnay-megállapodás ne jusson majd hasonló sorsra?*

– Magamból kiindulva, a gyűjtők általában túl optimisták és nincsenek felkészülve, hogy reálisan előre megítéljék egy nagyobb gyűjtemény intézményi elhelyezésének problémáit. Úgy gondolják, hogy a gyűjtemény magas esztétikai és/vagy pénzbeli értéke biztosítani fogja annak intézményes megbecsülését, hosszú távú megőrzését és biztonságát. Sajnos magyar és külföldi példák mutatják, hogy ez a valóságban nem mindig van így. Az intézmények anyagi helyzete, a vezetőség változása, akár a különböző politikai szemlélet is a szerződési kötelezettségek megszegéséhez, illetve azok felbontásához vezethet. Erre nincs igazi megoldás, csak a ritkán rendelkezésre álló nagy személyi vagyon, amely révén egy alapítvány formájában biztosítani lehetne a gyűjtemény időhatár nélküli kiállításához és szakszerű fenntartásához szükséges költségeket. Az elérhető legjobb jogi vélemények alapján magam is arra a következtetésre jutottam, hogy a legjobban megírt, legszigorúbb szankciókkal védett szerződés megszegése végső esetben is csak egy (vagy több) esetleg évekig elhúzódó pert eredményezne, amelynek kimenetele nem garantált, és amelynek ügyvédi költsége óriási lehet. Esetemben a jövőbeli helyzetet még komplikálná a tény, hogy örököseim Amerikában élnek magyar nyelvtudás, a jogi és egyéb viszonyok ismerete nélkül. Így a közéletet választottam, amely részben szerződésen alapszik, részben pedig a gyűjtemény Magyarországon, magántulajdonban való maradását (és ezen keresztül a várható további megbecsülését és védelmét) biztosítja. Ezen kívül amiben talán leginkább bízom, hogy a magyar közönség, különösen Pécs lakossága, amelynek kapcsolata a Zsolnay-gyárral már közel 150 éves, és amelynek tagjai most is, akár generációkra visszamenőleg dolgoztak a gyárban, és alkották ezeket a világ által csodált darabokat, büszkéek lesznek erre gyűjteményre, sajátjuknak fogják tekinteni azt, és mindent meg fognak tenni, hogy az állandó kiállítás formájában Pécsett maradjon.

A JÉNAI CSATA

*Egy színházi est sorsa a pécsi bauhäuslerek kezében**

A művészet és a tudomány, a technika és a művészet új egységét akarta demonstrálni nyolcvanöt évvel ezelőtt, 1923 nyarán a weimari Bauhaus, mivel ekkor mindinkább korszerű kihívássá vált a mechanika, a mozgás, a gépek bevonása a művészetbe. A gépkorszak ideálja volt a világ, a művészet mechanizálása. A gép és az ember, a mechanika és a műalkotás viszonya lett a művészet egyik kulcskérdése az immár tíz éve terjedő absztrakció mellett.

A Bauhaus ez irányba tevékenykedett, ami irritálóan hatott Weimarban, s a főiskolának a finanszírozó városi hatóságok előtt demonstratív kiállítás és ünnepi hét megrendezésével kellett bizonyítania létjogosultságát. Ebben aktívan részt vettek a Pécsről Weimarba ment fiatalok: Breuer Marcel, Forbát Alfréd, Molnár Farkas és Weininger Andor.

Most az ünnepi hét színházi estjéről lesz szó, amely eddig jórészt a feledés homályába veszett. Maga a cím is árulkodó, a *Mechanikus kabaré*, azaz az irodalmi-illusztratív színházzal szemben objektivitásra törekedett, a színész helyett a bábfigura, annak mozgása, kisugárzása töltötte be az imaginárius teret. Nem a szöveg, a látvány lett a fontos.

Az előzmények

1922-ben az ideiglenesen Weimarban tevékenykedő holland konstruktivista, Theo van Doesburg *De Stijl* folyóiratával és magántanfolyamával új eszmét hirdetett. Bírálta a szubjektív, az érzékek fejlesztésére, az érzelmek kivetítésére, a kézművesmunkára koncentráló korai Bauhaus oktatást. A neoplaszticizmus egy új, ideális világ elementáris, kozmikus, utópisztikus és harmonikus egységét célozta. Doesburg prófétaként hirdette az alapvető színek és formák viszonylatára építő objektív, matematikai rendszerelvű művészetet. Jellegzetes üvegablaktervei (1918) Bach zenéjétől inspirálva az alkalmazott művészettől az autonóm képzőművészet felé mutattak. Weimarban, Doesburg műtermében is ilyen nagy üvegablak-kompozíció szolgált példaként tanítványainak. A holland mester sok hívet vonzott 1922 tavaszán tartott tanfolyamára.

A holland konstruktivizmus híve lett az építészként Walter Gropius irodájában dolgozó pécsi Forbát Alfréd, akinek színes ceruzarajza a Szépművészeti Múzeumban (I. kép) jelzi, hogy milyen dinamikusan átértelmezte a statikus, derékszögű hálórendszert, megelőzve a hollandok vitáját az átlós vonal bevezetéséről a teozófiától inspirált vízszintes–függőleges dogmatika helyett.¹

Doesburg Stijl-kurzusának demonstrátora, a szigorú arányszámításokra, a pszichofiziológiás hatásra, matematikai, arany metszéses rendre építő színek kontrasztos táblák készítője az ugyancsak Pécsről kikerült magyar, Weininger Andor volt.² Ő egész élete során vissza-visszatért ezen elméleti alapokhoz, és így készítette például 1962-ben felnagyítva az

* Az írás a Pécs – Ars GEOMETRICA 2008 Nemzetközi Találkozó és Workshop keretében (2008. június 14–17.) elhangzott előadás átdolgozott változata.

¹ Mendöl Zsuzsanna: *Forbát Alfréd (1897–1972)*, Pro Pannonia Kiadó, Pécs, 2008.

² Bajkay Éva: *Az utópia bővületében. Weininger Andor (1899–1986)*, Pro Pannonia Kiadó, Pécs, 2006.

1922-es *Stijl-kompozíciókat*, melyek ma a Janus Pannonius Múzeumban és a Magyar Nemzeti Galériában találhatók, míg a harmadik darab Kölnben. (II. kép) A triptichonszerű kompozíciót a szakrális hagyomány felől jövő művészet új útkereséseként is értékelhetjük. Weininger *Arányfigurái* a matematikai, geometriai és színdinamikai hatáson alapuló holland konstrukti-vizmus szigorú, minden esetlegeset, szubjektívet elvető elveinek továbbgondolását mutatják. Ez volt a levegőben a Weimarban élő művészek nemzetközileg széles körében.

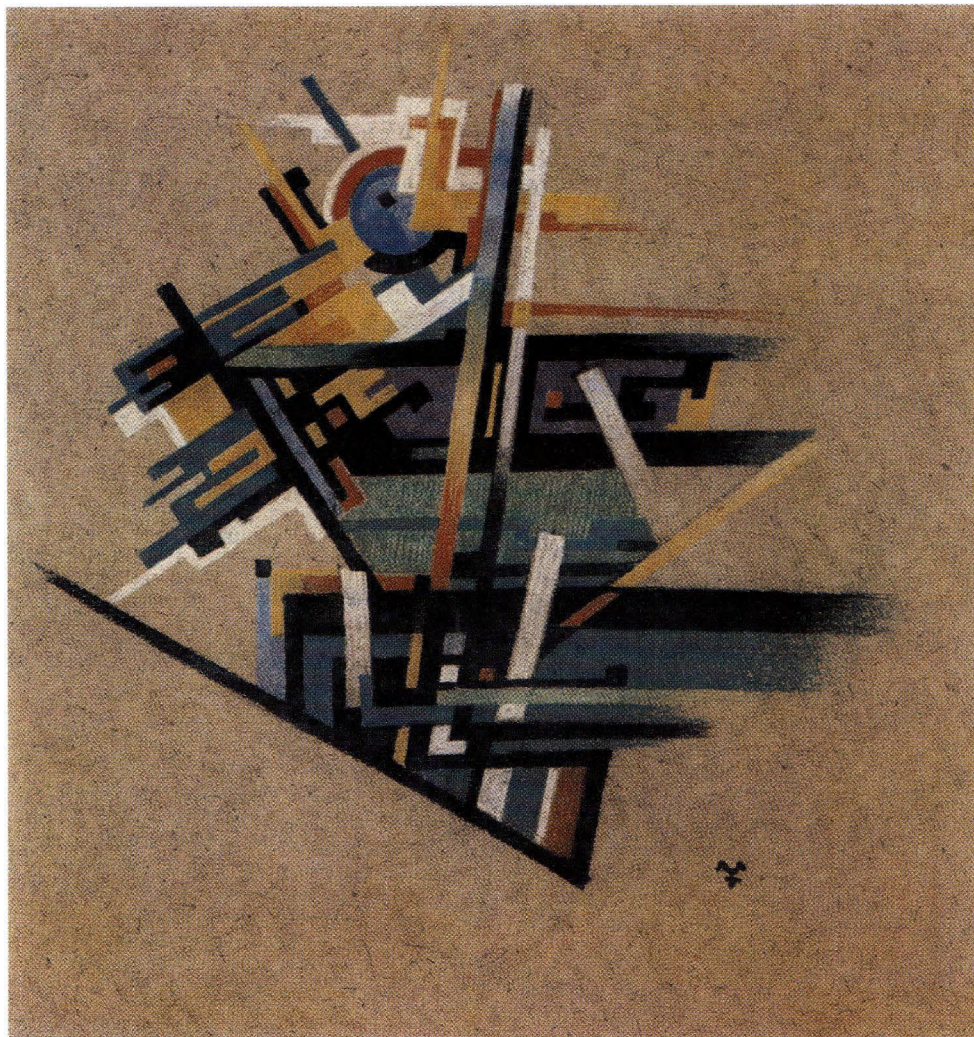
Doesburg nyomán szervezte Molnár Farkas a pécsiekből (Weininger Andor, Stefán Henrik, Johan Hugó, Čačinović Lajos), valamint német, osztrák, cseh, észt, sőt török tagokból a KURI (Konstruktív, Utilitáris, Racionális, Internacionális) csoportot, és adta ki manifestumukat. Ez a statikus szerkezetű képtől a mozgó plasztikán át az új építészetig, az új összművészetig vezető utat jelölte ki követendőnek. A holland De Stijl mozgalom elveit a „horizontális-vertikális stílus ornamentikájának” titulálva túlhaladták, a maguk módján továbbfejlesztették a funkcionalizmus irányába. Hirdették a geometria törvényei szerint szervezett „aktív” térképzést, az ökonomikus, a szerkezeti-matematikai, eszmei, szociológiai szempontok koordinálását. Ezek az elvek befolyásolták a Bauhausban a fordulatot a technika és a művészet egyesítésére, amit a most felidézendő színházi est programjának is demonstrálnia kellett.

1923 elejétől Weininger egy hamburgi kabarénál dolgozott néhány hónapot, s szerzett színpadi tapasztalatokat, szerzőtől színészig, díszlettervezőtől jelmeztervezőig tevékenykedve a könnyű műfaj terepén. Itt bontakozott ki konferáló, zenei, komikusi tehetsége, és itt kezdett el színpadképben gondolkodni. Az építészeti megvalósítás helyett a modern összművészeti törekvések akkor egyedül lehetséges megvalósítási területére lépett.

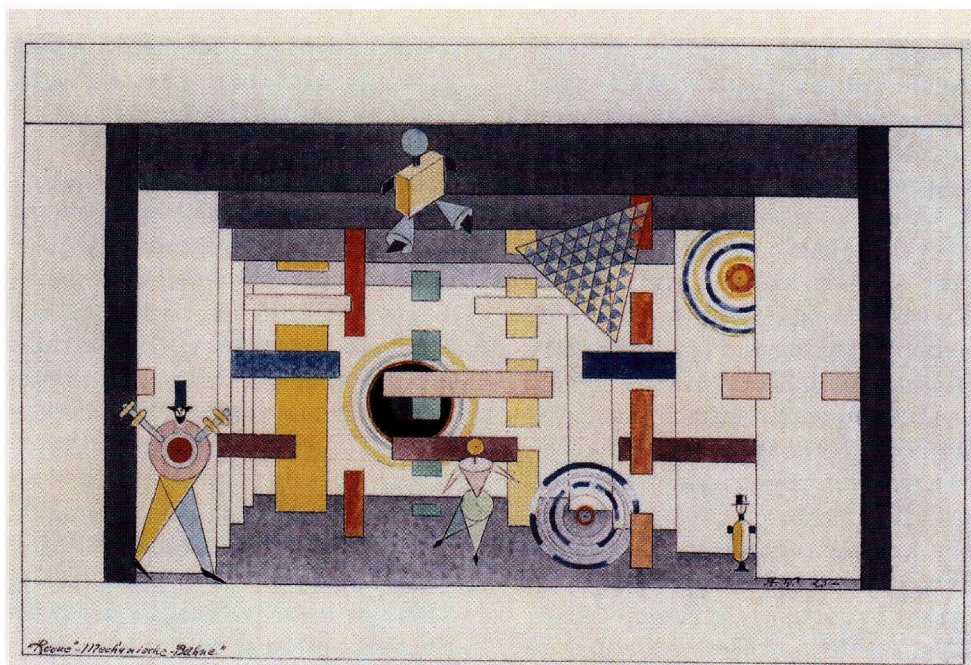
Visszaemlékezéseiben így írt ennek kezdeteiről:

„Egy éjszaka aztán hirtelen megtörtént a megvilágosodás. A színházban ültem. A színpad üres volt; későre járt, és lelkifurdalással gondoltam Weimarra. Magam mögött hagytam a kísérleteket a Bauhausban, és íme most itt vagyok egy egészen más világban. Nem tolthatnám-e meg ezt a színpadot azokkal az absztrakt formákkal, melyek Weimarban foglalkoztattak? S lassan elkezdtem azon gondolkodni, hogy is mozoghatnának ezek a színpadon. Kezemben volt egy papír, s én vázlatokat készítettem – vízszintes és függőleges vonalakból álló labirintust. Ez volt az első vázlat – a fő mozgásvonalak. Azután jött a következő lépés: síkok, mozgó síkok, melyek egymással párhuzamosan, egymást takarva mozdulnak el. Még több vázlatot készítettem, és egyszer csak egy mozgó De Stijl-kép keletkezett. Olyan De Stijl-kompozíciót hoztam létre, mely fölfelé, lefelé és oldalt is elmozdult.”

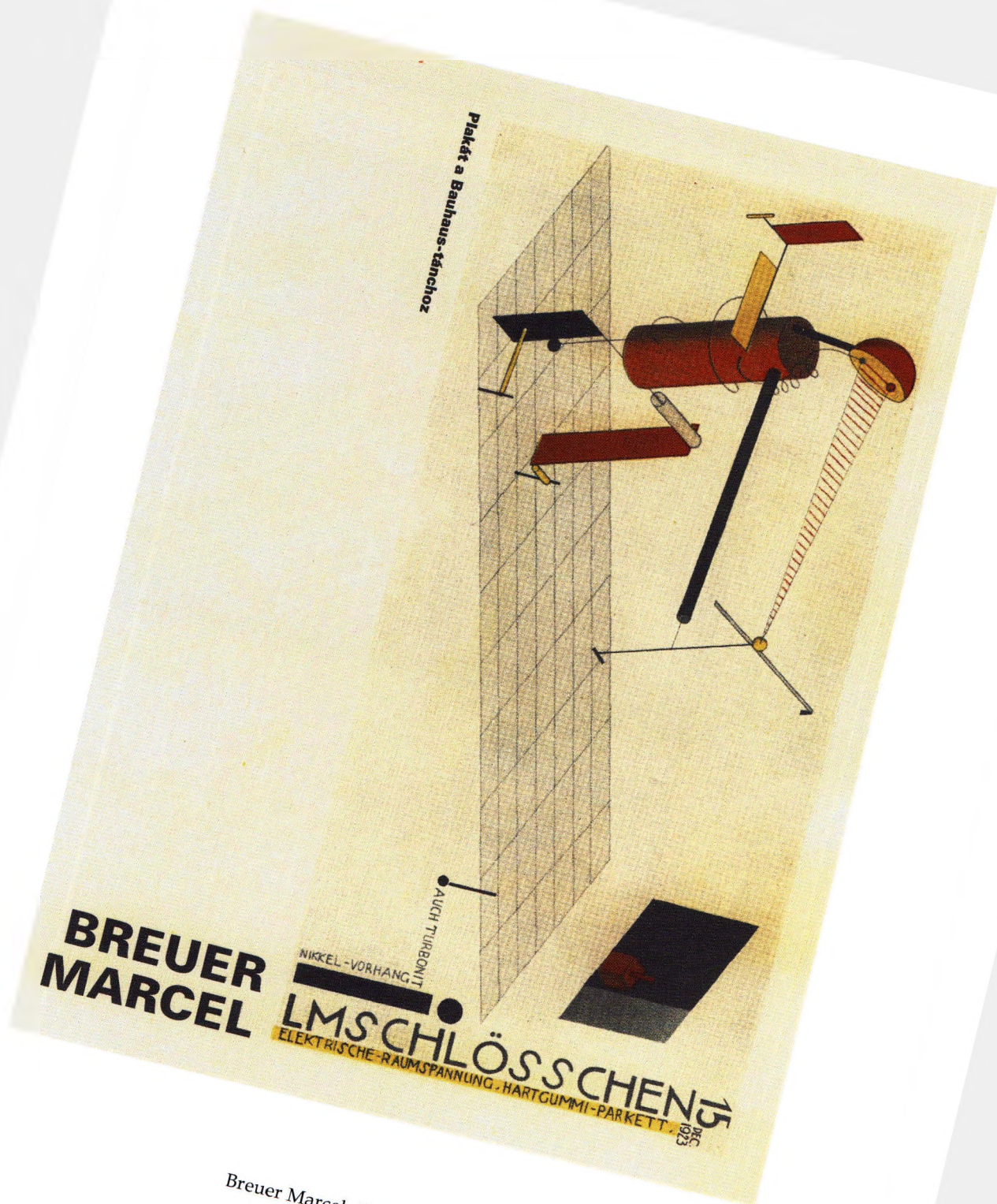
Weininger Andor táncosok nélkül, a háttérben forgó tartóelemeken futószalagok, csörlők segítségével képzelte el a Mechanikus színpadon az *Absztrakt revü* gépi mozgását. A koncepció tehát mozgó színsávokból, színes alapelemekből alakult, ezeket később körrel és egy háromszöggel egészítette ki, melyek a vízszintes és függőleges mozgást gazdagították. A bábokkal pedig megelevenítette az architektúrát, s fokozta a kontraszthatást a mechanikus rend bizonyos oldásával. Az elmélet komolysága és annak humorral való népszerűsítő közvetítése Weininger egyéniségének szerencsés kettősségéből fakadt. A *Balerináért* küzdő *Nagy* és a *Kicsi*, illetve a *Lampion* a szín és formajáték frappáns lezárását célozták. Weininger Andor fényvetítést, zöreizenét tervezett a produkcióhoz. A mozgó színpadkép előnézetből hatott, vagyis az absztrakt filmkísérletekhez is közel álló, korai multimédiális koncepció volt. A színesztétikus optikai „történés” volt a fontos. A technikailag 1923-ban nem kivitelezett elképzelés a szerény anyagi lehetőségek között csak vázlatos problémafelvetésekben foglalkoztatta Weininger, aki makacsul visszatért ehhez a továbbiakban is. Ezzel szerepelt és lett híres 1927-ben a magdeburgi színházi kiállításon, majd számos Bauhaus-tárlaton, és irányításával az 1980-as években elkészültek a színpadi rekonstrukciók New Yorkban és Düsseldorfban.

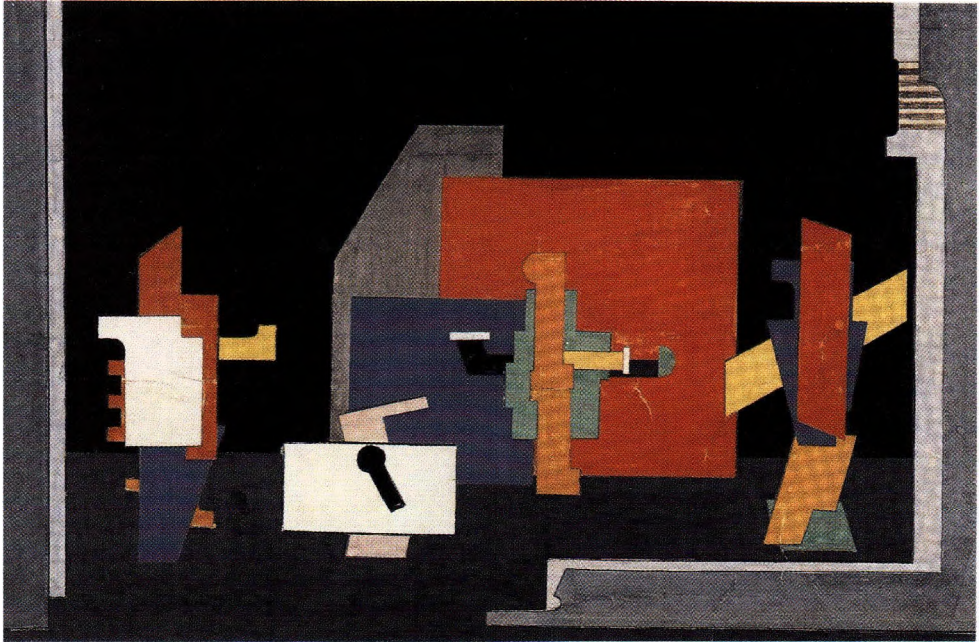
Forbát Alfréd: *Absztrakt kompozíció* (1921)

Weininger Andor: *Mechanikus színpad – Absztrakt revü* (1923 után)

Breuer Marcel: Plakátterv (1923)

Kurt Schmidt-Georg Teltscher: *Mechanikus balett* (1923)

A Gropius által újjáalakított jénai színházba szervezték az 1923-as bemutatót, melynek célja a prospektusuk szerint a legkülönbébb előadások együttese, olyanoké, melyek a mechanika, az optika és akusztika törvényeinek engedelmeskedve végtelen térben mozgó mechanikus és organikus testek játékát ábrázolják. Az elemi színpadformálás, a leleményes új ötletek, a letisztult és megújított téralakítás volt számukra fontos: a színpadon a figurák, a mozgás, a szín és a forma, a fény és a hang újszerű együtthatása, de a kísérletezés mellett a szórakoztatás is lényeges volt, könnyedén és élvezhetően tálalni az új irányzatokat. Így készült a *Mechanikus kabaré*.

Elismerésnek számított, hogy nyitó pozíciót kapott egy magyar diák, Breuer Marcel. Máig jórészt ismeretlen műve a Bauhaus-táncokhoz készített plakát 1923-ból. Ezen kemény gumipadlón rugós, mechanikus báb látható, melyet elektromos áram hoz mozgásba. (III. kép) Mindehhez nikkelfüggönyt képzelt el Breuer, aki a fémműhely tanulója volt. A színházi est műsorlapja egy másik elfeledett ötletét hirdette, az *ABC hippodromot*. A fennmaradt néhány reprodukció a fej és a figurák, illetve a táncosnő és a férfikar térviszonylatának, ellenpontozásának „cirkuszi” elképzeléséről vall, a feliratok szerint betű, valamint hangeffektusok bevonásával egy mechanizált darabban gondolkodott. A visszaemlékezések arról tudósítanak, hogy Breuer sajnos nem lett kész a produkcióval.

A műsoros est következő számaként *Reflektorikus fényjátékot* hirdettek Kurt Schwerdtfeger koncepciója alapján, aki a szobrászműhely tanulója volt. Ládába erősített, kézzel forgatható sínekre helyezett különféle színű lámpakörtéket, s ezekkel megvilágította a geometrikus formák negatív sablonjait. Az így variált fényeffektusok vetültek egy nagy vászonra, melynek túloldaláról figyelték a nézők a fényhatásokat. A Bauhaus híres tanárai, az absztrakt expresszionista festők: Kandinszkij és Klee spiritualizmusával szemben objektív, biofiziológias mechanizmusok, formálesztétikai megfontolások vezették Schwerdtfegert és Ludwig Hirschfeld-Mackot (akinek Forbát egy reflektorikus színház épülettervét készítette el). Az új szintézisre törekvő elveket és a némafilmek tanulságát vitték tovább a formák, színes fények és mozgások multimédiális kísérletével. A festészeti kísérletek így egy másik médiumban jelentkeztek anyagtalanítva, más tér-idő-kontinuumban a Bauhausban.

Napjaink fényjátékainak eddig kevésbé ismert előzményeiként kell értékelnünk e munkákat, melyeket erősen behatároltak a kezdetleges technikai feltételek. Helyet kapott bennük a játékoság is éppúgy, mint a kozmikus látomások megsejtetése. A főiskolán belül, kis teremben laterna magica-szerű előadásokban mutatták be sikerrel, de a jénai esten a nagy színháztér attraktív kitöltését nem tudták megvalósítani. Ugyanígy járt Joost Schmidt pantomimes groteszkjeivel és improvizációival, melyeket saját megállapítása szerint „nem színpadra” tervezett.

A művészet és a technika integrálása másképp hatott egy kis kísérleti színpadon, mint a nagy színházban. Ezzel nem számoltak a főiskolások, csupán az új elképzelések demonstrálására törekedtek. Ennek lett áldozata Oskar Schlemmer *Figurális kabinettje* is. Schlemmer ekkor már a színpadi műhely vezetője volt, és előző évben a színjátszás ősi formáihoz való visszatérés jegyében céllovöldeszerűen kiállított groteszk fejekkel, figurákkal operált fekete háttér előtt. Egyszerű mondandója merőben más volt, mint a Bauhaus-színpad korábbi patetikus, misztikus előadásai, a hangzás és a bürleszkszerű játék a felszabadult vidámságot jelenítette meg. „Metaphysikum absztraktum – ahogy Schlemmer maga nevezte – keverék, vagyis egyveleg észből és esztelenségből, módszeressé téve szín, forma, természet és művészet, ember és gép, akusztika és mechanika által. A szervezés a fő, és a legkülönbébbet megszervezni a legnehezebb.” Lassan mozogtak az alakok. Négy groteszk figura, melyeket telefonálva, gesztikulálva rendez el a Mester, az egyetlen valóságos szereplő, s közben reklámszövegek, bengáli tűz, csöngetés, zaj stb. adta volna a *Mechanikus kabaré* e

műsorszámát. Sajnos a kivitelezést Schlemmer testvére szó szerint elszabta, mármint a kulisszák méretezését, s így a jénai színpadon nem lehetett dróthuzalon mozgatni a bábokat. Az 1923. novemberi bemutaton Weininger játszotta a mestert Schlemmer helyett, aki a melodráma hangsúlyos paródiájaként a végén önmagára lőtt.

A tradicionális színpad tagadása, az új, narratív elemektől megtisztított játék csak egy trükkös megoldásban aratott sikert azon az esten. Az osztrák Kurt Schmidt és Georg Teltcher *Mechanikus balettje* egyesítette a holland konstruktivizmus és a Bauhausban tanító Kandinszkij elemi szín- és formakísérleteinek hatását. (A színpad nyitóképe – IV. kép) Kigondolói aalfestészeti műhely tagjai voltak és egyben a Molnár szervezte KURI csoport. Újszerű, improvizatív, kartonból kivágott figuráik gépiesen mozogtak, de a mechanikus szerkezetek helyett a háttérben fekete trikós, maszkos figurák működtek: emberi erő és több játékosság jutott így érvényre. Bauhäuslerék mozgatták az egy nézetre komponált geometrikus bábokat úgy, hogy maguk láthatatlanok maradtak a sötét térben, ahol zenére mozogtak, a színpaddal párhuzamosan találkozáva, szétválva, átfedve egymást, szín- és formavariációk végtelen sorát hozva létre. Lezárásul jelent meg egy nagy, szimbolikus vörös négyzet és egy kisebb kék, amelyek egymásra találtak a „tisztá művészet” végkifejleteként. Az öt mechanikus, absztrakt figurával megoldott félórás műsor volt az est egyetlen megvalósult száma: a nagy és a kicsi, a kerek és a szögletes, a harmonikus és a diszharmonikus ritmikus, belső feszültséggel telített formajátéka. Mondhatjuk, a Molnár-féle KURI-manifestum színpadra vitele, az absztrakció, a szintézis keresés hirdetője.³ Molnár így írt erről a *Ma* folyóiratban: „A színpad megszabadítása a naturalista felfogástól (...) a szín-tér primer eszközeivel dolgozik. Célja a nézőnek tér, szín és mozgás élményt adni (...) A tér és idő találkozása és abszolút kiszámítottsága hozza a szín-tér minden jelenségének egységét. Ez (...) anyagi szűksége a tudomány és technika szintjére fejlődött embernek.. a mechanikus színpad nem ábrázol, nem dekorál, hanem épít, a világon mindenhol előadható”. 1923-ban ezen elemi ötletek megvalósítása nehézségekbe ütközött.

A jénai Bauhaus-estet a bukástól ezen kívül Weininger Andor úgynevezett „mechanikus konferansa” mentette meg. Ha a mechanika volt a bűvszó, akkor a felvezető embernek is gépiesen kellett hatnia. Weininger rutinos, humoros improvizációinak bravúrja abban állt, hogy míg kísérletező bauhasosként belülről ismerte a problémákat, született előadóként meg tudott felelni a közönséggel való új kapcsolatteremtés igényének. „Bebekukkantottam a függöny mögé, és viccesen beszámoltam a színpad mögött uralkodó szörnyű állapotokról” – emlékezett vissza a művész a Bauhaus-körökben csak „jénai csataként” emlegetett estre.

Weininger humoros konferansa, a szabad, improvizatív megjegyzések becsempészése az elementáris formajátékba felszabadítóan hatott, úgy, ahogy az 1924-ben általa alapított Bauhaus-zenekar játéka is, ahol a jazz és a különböző, köztük a Pécsen megismert népzene spontán összeolvastása egy új, modern alkotóközösség friss, nemzetközi légkörét inspirálta.

Napjainkban is korszerű kérdésnek: a magaskultúra megújítási kísérletének és a vídám szórakoztatás együttes megvalósításának kora modern kísérlete zajlott azon az esten Jénában. 1923-ban e színházi est a művészet és a technika egységét a kor lehetőségeihez mérten felemásan reprezentálta. Hogy az előadás az anyagi források és idő hiányában, a technikai hiányosságok ellenére mégsem bukott meg, abban a pécsieknek is volt szerepe. De nemcsak ezért idéztem fel ezt a történetet, hanem, hogy tanulságul szolgálhasson a mai színházi életnek.

³ A korai Bauhaus színpadi kísérletek inspirációja nyomán mutattak be 2008. június 14-én a pécsi Bóbita Bábszínházban Békés Rozi rendezésében egy hasonló produkciót, „Színpadi játék a Bauhaus jegyében” címmel.

A HARMINCKETTIK ÉV*

Szigliget, 90. márc. 28.

Kedves Gábor,

leveledet megkaptam. Szívesen írok Sándor Iván könyvéről. A korrektúra-példányt, légy szíves, küldd el (a Zsindely utcába). Forrás-példányaimat ugyanis a Kapuściński-szöveg miatt Kapuścińskinak, illetve a Magvető Kiadónak továbbítottam. Ölel:

[Kovács] István

[A könyv *A föld alá vitt tények üzenete* (Szépirodalmi, 1990).]

Kedves Gábor,

ezt a kettőt tudom küldeni.

Ezek olyan maradékok nemrég leadott kötetemből.

Remélem, tudod használni

Ölel

Marci

1990. márc. 31.

[Kalász Márton levele. A két vers a júniusi számban jelent meg.]

Kedves Gábor!

Próbálom megérteni az új helyzetet, amelybe visszaérkeztem; s ennek megfelelően folytatni a munkát. (Vagyis a lényegét nem adva fel.) Most sűrűsödnek az események. Ápr. 18-21. közt lesz Bukarestben az írószövetségi kongresszus, de már 21-től Nagyváradon az RMDSz-kongresszus; tehát jóformán a választást sem várjuk meg, és utazunk Váradra (legalábbis néhányan). Ez azt jelenti, hogy a Jelenkor-találkozót a 23-án kezdődő hétre kellene terveznünk, mondjuk ápr. 24-re. (Valamikor az Orbán Balázs-napok is Székelyudvarhelyen ápr. végére halasztódnak; lehet, hogy ott kell lennem, előadást tartani.) Nem szeretném, ha tovább kellene tolnunk a találkozót, Ali is utazni készül, engem is meghívtak Kaposvárra (május 5.) – bár kérdés, megyek-e. Itt a választási kampány is elkezdődött, s „mellesleg” a Korunkkal is törődni kell. Szóval szorosak a napok, de Titeket feltétlenül várunk, szeretettel. Jó volna még telefonon értekezni, véglegesen leszögezni a dátumot.

Baráti üdvözléssel

[Kántor] Lajos

K[olozs]vár, 90. ápr. 9.

[„az új helyzetet, amelybe visszaérkeztem”: a március 20-a utáni helyzetet; Kántor Párizsból érkezett haza, ahol együtt vettünk részt a könyvszalonnán, előtte pedig Magyarországon volt.]

* A levelezés első része a *Jelenkor* októberi számának 1128 és 1144. oldalai között olvasható.

1990 ápr. 10

Kedves Gábor!

Befejeztem...

Együtt küldöm a hátralévő négy fejezetet; az utolsón a: „Vége”.

Köszönöm inspirációd, figyelmedet, segítségedet, a címválasztást stb. ...

Most csak ennyit.

Hívj föl egyszer, ha időd engedi.

Addig is indenféle jót Neked a (többféle) munkaasztalodnál, és bensőséges szeretettel üdvözlöm barátaimat a szerkesztőségben.

Ölel:

[Sándor] Iván

[Az *Arabeszk* c. regényről van szó.]

Pécs, 1990. ápr. 11.

Kedves Gábor,

megköszönve leveledet, mely igen jólesett, jelenleg sajnos csak az alábbiakat közölhetem Veled:

Engem is bánt, hogy oly régóta nem tudok írást adni a Jelenkornak. Egészségem rendkívül labilis, közérzetem szinte szüntelenül rossz, ezért fáradt és kedvetlen vagyok, más körülmények sem sarkallnak munkára. Ennek ellenére tovább foglalkoztat pl. az a régebben megígért nagyobb Pilinszky-tanulmány, amelyről annak idején beszéltem Neked. Ezt feltétlenül meg szeretném csinálni. – Két, ill. három könyvem (Kosztolányi, Vörösmarty, összegyűjtött tanulmányok és kritikák) megjelenését is jó volna még megérnem; bevallom, titokban a Jelenkor Kiadóra is gondolok.

Fordítani, azt hiszem, már nem tudnék, valósággal csömöröm van tőle. A magam gondolatait szeretném valamiképpen elfogadható formába önteni.

Tüskés méltatását egész sereg (köztük szubjektív) okból nem vállalhatom. De a legfontosabb tárgyi ok: mindössze három könyvét olvastam, s ezek közül is kettőről már írtam, éppen a Jelenkorba. Tájékozottságom hiányainak pótlására most sem kedvem, sem időm. Készületlenül ilyesmit nem lehet, nem is szabad vállalni. A többit illetően pedig „néma csend”.

Mihelyt érdemben mondhatok valamit, megint jelentkezni fogok. Addig is legjobb kívánságaimat küldöm

baráti üdvözléssel

Rajnai László

[Rajnai László (1924–2001) Pécsen élő irodalomtörténész, kritikus; „két, ill. három könyvem”: *Vörösmarty Mihály. Egy költő világa*, Vörösmarty Társaság / Árgus, 1999; *Az összművészet kísérlete. Posztumusz tanulmányok és esszék jeles kortársokról és a világirodalom nagyjairól*, Pro Pannonia, 2002. „kettőről már írtam”: az *Utak Európába* (1985/szeptember) és a *Pilinszky János* (1987/július–augusztus) c. könyvekről.]

Budapest, 1990 ápr. 11.

Kedves Gábor!

Ebben a percben érkezett meg a leveled, máris válaszolok rá, mert elsodornak a napok, az események, és szégyenben maradok.

Hívásokat köszönöm; szívesen mennék is Pécsre, de már minden napom foglalt a könyvhéten. Mint ahogy minden órám és percem az volt az elmúlt hetekben. S az lesz az elkövetkezőkben is.

Takács Gyula levelére egyszerűen nem tudtam kellő időben válaszolni, s aztán azok a bizonyos goromba hullámok elsodortak.

Nagyon kérek, mondd meg Takács Gyulának, hogy a mostani örületemben semmi emelkedett dologra nem merek vállalkozni. El kell még két-három hónapnak múlni ahhoz, hogy a politika mérgezése kipárologjon belőlem. Azaz: nem tudok vállalkozni a szoboravatásra sem.

Gondolom, kéziratot is csak ezután a talpraállítás után tudok küldeni a Jelenkornak.

Addig is baráti kézszorítással köszöntlek

Csoóri Sándor

[A *Hitel* fejléces levélpapírján. Ekkor még nem voltak önkormányzatok, októberig a tanácsi rendszer volt érvényben. Elterjedt, hogy Hernádi Gyulát és Csoóri Sándort a megyei tanács kitiltotta Pécsről (korábban valóban volt hasonló tilalom, de nem a megyei tanács, hanem Aczél György kezdeményezésére), ezért hívtam meg Csoóri Sándort író-olvasó találkozóra a pécsi Művészetek Házába. Takács Gyula a megyei tanács kulturális elnökhelyettese volt; az akkori Szakszervezeti Könyvtár épülete előtt felállítandó József Attila-szobor (Vígh Tamás műve) avatására kérte fel levélben Csoórit; a szobrot április 11-én Göncz Árpád avatta fel; Csoóri Sándornak később nem jelent meg verse a *Jelenkorban*.]

Kedves Gábor!

Köszönöm a jó szavakat, de nem kell bemutatkoznom, azt hiszem, mi tegeződünk is, azt is tudom, hogy a Jelenkornál vagy, ugye, olvasom is.

Még egy is: azt hiszem, valami okból voltál is nálam. Talán Tóth Erzsivel valóban, de én mintha Lezsák mesterrel tárgyaltam volna ama zsilettes ügyben.

Bár, lehet, hogy én tévedek, azok elég sűrű idők voltak, nem sírok utánuk bizisten! Bár, jó, hogy voltak, kiderült.

Viszont éljen a költészet! Amit tudok megteszek, ahogy lesz nyugtom, folytatnám ezt a történetet, amibe belekeveredtem, s az első ciklus a tiétek. Nem tudom, van-e kedvem versíráról írni. Még az is lehet. Bár ezt nem ígérem igazán. Félek, unnam. Pedig érdekes lenne, ha nem akarnék folyton, minden helyett verset írni.

Baj lesz ebből, meglátod még.

Nem kell több levelet írnod, nem felejttem el, ha a családom ezer betegsége meg a magamé ereszt, lesz vers, küldöm.

Addig is minden jót nektek! Szeretettel üdvözöllek:

Kiss Anna

1990. IV. 11.

[„zsilettes ügy”: 1980-ban a *Forrás* februári számának kiszedett, bekötött példányaiból kivágtatták Csoóri Sándor „Egy nomád értelmiségi” c. esszéjét; Lezsák Sándor tiltakozó aláírásokat gyűjtött, de a Trabantja Kecskeméten lerobbant; én éppen ott voltam Hideg Antaléknál (vagy a hírré odamentem?), és az én Trabantommal mentünk tovább; a Minisztérium Bíró Zoltán vezette Irodalmi és Művészeti Főosztálya le akarta állíttatni az akciót, de nem akart rendőri ügyet; utánunk küldték egyik emberüket, komikus autósüldözés kerekedett belőle. Így jártunk Pesten is több íronál, köztük Kiss Annánál, én erre emlékeztem. „versíráról írni”: „A vers születése” címmel terveztem sorozatot.]

Paris, 12 avril 1990

Kedves Csordás Gábor,

a könyvszalomon találkoztunk, Párizsban, és megegyeztünk abban, hogy találkozunk Magyarországon. Az *Autrement* folyóirat Közép-Erőpával és kultúrája jövőjével foglalkozó számát szerkesztem, és május 18. körül néhány napig Magyarországon leszek. Tud-

nánk-e akkor találkozni? Május 2-án indulok Párizsból, és mindenképpen felhívom, ha utazásomig nem kapok választ öntől.

A jövő hónapi találkozás reményében

Cécile Waisbrot

[Francia nyelven, az *Autrement* fejléces levélpapírján. A találkozóra sor került.]

Kedves Barátom,

köszönjük a fordításokat. Jó, erős, érdekes versek, kitűnően fordítva. Többet is közölni akarunk, de persze nem mindet. Egyelőre nézegetünk, válogatunk (Szabolcs szabadságon van), ahogy megszületik a döntés, megírom, a többit visszaküldöm.

Sokszor üdvözl

és további munkáid várja

április 13.

Réz Pál

[A *Holmi* fejléces levélpapírján. Radmila Lazić verseiről van szó, lásd később. Szabolcs: Várady Szabolcs]

1990 Nagyszombat [április 14.]

Kedves Gábor,

talán már visszatért útjairól! Remélem, emlékszik rám a Kossuth Klub-i estéről. Szeretném megköszönni tiszta szívből a küldeményt (1 év Jelenkor + 1-2 szám), amit kincsként viszek vissza az USA-ba. Faltam és imádtam. Milyen remek folyóirat a magáé, és még csak nem is pesti. Ezt direkt szeretem. Valahogy van benne, a színvonal mellett, valami tisztaság, ami a fővárosiakból lassan kikopik. Gratulálok Magának és az egész gárdának. Fogok írni a lapról. Kérem tolmácsolja köszönetemet és gratulációimat a többieknek is, akik ott voltak, különösen Bertók Lászlónak, akibe reménytelenül beleszerettem.

Sok szeretettel további sikert kívánva köszönti

Györgyey Klára

(máj 5-ig vagyok itt.)

[Györgyey Klára Amerikában élő író, t. k. egy Molnár Ferenc-életrajz szerzője.]

Budapest 1990 Húsvét [április 16.]

Kedves Gábor,

köszönöm értesítéset, ne haragudj e késedelmes sorokért.

Természetesen egyetértek mindenben:

1. hogy most nem lehet közvetlenül folytatni;

2. hogy indokolhatatlan lenne ilyen hosszúra nyúlt közlés után egyszerűen befejezetlenül hagyni.

A könyv minden eddigi tudomásom szerint a téli könyvvásárra jelenik meg (Szépirodalmi); vagyis november végén (egyébként akkor van a születésnapom is).

Így hát a három folytatásra szeptember-október-novemberben kerülhet sor (ha a szerkesztésbe beleillik és belefér).

Mellékelten küldöm most megjelent verseskötetemet, barátsággal. Meg csúnya hátsó gondolatokkal is. Talán most volna itt az idő, hogy – esetleg a két könyv kapcsán (a regény végső alakja csak árnyalatnyi javításokban különbözik a Jelenkorban megjelent folytatásoktól, tehát a szöveg nálatok kéznél van) valami nagyobb írás jelenhessen meg rólam (Széles Klára recenzióját egyébként köszönöm). Kérlek, gondolkozz rajta.

Barátsággal üdvözl

Somlyó György

[A *Párizs kettős* c. regényről van szó; júniusban a „parafrázis”-összeállítás, július-augusztusban a Bertók László-összeállítás miatt nem fért be a folytatás; „most megjelent verseskötetemet”: *Palimpszeszt*, Orpheusz, 1990; Széles Klára recenziója *A költészet ötödik évadáról* a februári számban jelent meg.]

Kedves Gábor!

Köszönöm/jük a Dinescu-fordításokat. A cím nélküli, sajnos, megjelent már Bodor Pál fordításában (én is magyarítottam, de a jelzett ok miatt fiókban maradt). Ezt tehát hagyjuk el ebből az összeállításból. És mi lenne, ha az Őszi szalon helyett Őszi tárlatot ír-nánk (minthogy pontosabb)? Kérlek, válaszolj!

Egyéb újságot most nem írok, főként azért, mert nincsen, s a romániai híreket te is megszerveded bizonyára...

Üdv és hurrá:

Csiki László

Bp., 1990. április 17.

[A *Magyar Napló* fejléces levélpapírján. A vers „Őszi tárlat” címmel jelent meg.]

Budapest, 1990. IV. 18

Kedves Gábor,

itt küldök Baczyński, Szymborska és Władysław Szlengel idézeteket lefordításra.

Nem olyan bozasztóan sürgős és azt hiszem, nem is nagy munka Magának.

Most április 24-től május 7-ig Szigligeten leszek. Ha találkozik Hallama Erzsivel, mondja meg neki, hogy előre is nagyon örülök, hogy ő is ott lesz.

Akár vállalja a versidézetek lefordítását, akár nem, nagyon kérem, őrizze meg nekem az eredetieket.

Nagyon örülnék neki, ha meg tudná csinálni, és köszönöm, szeretettel üdvözlí

[Gimes] Romána

[Gimes Romána az Európa Könyvkiadó kelet-európai szerkesztője volt; a hetvenes évek végétől bőven ellátott fordítói és lektori munkákkal; volt egy év, amikor kizárólag ezekből éltém.]

Zakopane, 19. IV. 90

Kedves Gábor!

Nagyon szépen köszönöm leveledet, a híreket magadról és az ügyről. Mielőtt rátér-nék a politikai ügyekre, amelyek, mint tudod, különösen érdekelnek, néhány szót ma-gamról. Többnyire Zakopanében lakom, Krakkóban ritkán mutakozom. Sajnos az egész-ségem egyre rosszabb. Itt Zakopanében kényelmesebbek a körülményeim, könnyebb volt megszerveznem a mindennapi életet, mint Krakkóban. Az egyetemmel, egészségügyi okokból, fel kellett hagynom, beleértve az újonnan indult hungarisztikát is. Sok tervem volt, de mind füstbe ment. Korom és egészségi állapotom elszigetel a mindennapi élettől, és a megfigyelő szerepére kárhoztat.

Sok minden változott utolsó találkozásunk óta. A szemünk láttára összeomlott az erő-szakkal ránk kényszerített kommunista rendszer, lehetőség nyílt a teljes körű állami szuverenítésra. Ezek valóban történelmi változások, amelyekre csaknem ötven évet vár-tunk, nem ölbe tett kézzel. Felnőtt életem ennek a harcnak az idejére esik, és maradandó, nem mindig pozitív nyomokat hagyott maga után.

Nagy figyelemmel követjük itt azt, ami nálatok történik, mindenekelőtt az erdélyi ma-

gyarok fájdalmas problémáját és sorsát. Nem tudom, mi lehet itt a kiút, a kibontakozás. Az erdélyi magyarok sorsa különösen fájdalmas és nehezen megoldható, hiszen román oldalról a legsötétebb, legprimitívebb társadalmi csoportok hangoztatják és váltják valóra a nemzeti követeléseket. Maga a pogrom szó orosz eredetű, és ott, Ukrajnában és Oroszországban került sor a legkegyetlenebb, legvéresebb pogromokra. Nem tudom, lehet-e közös nyelvet találni a román sötétséggel.

Egyáltalán, szerintem sok idő fog eltelni még, amíg társadalmaink Európának ezen a részén szert tesznek a szükséges kulturáltságra. Ez is az egyik következménye a kommunista uralom által előidézett, hosszan tartó kulturális hanyatlásnak. Megszabadultunk a kommunistáktól, de sokáig fogjuk még gyógyítgatni az általuk okozott sebeket. Ez nálunk nagyon jól látható.

Ákármít is mondjunk, akárhogy is panaszkodjunk, egy bizonyos, hogy a helyzet radikálisan megváltozott és nagy reményeket nyitott előttünk.

[kézirással a margón: 4. V.] (Ezt a levelet később írom). Örömmel üdvözlöm az új Magyarországot. Valami bensőséges elégtételt érzek, hogy az én Magyarországom ismét magára talált. Ez nagy boldogság, és ugyanilyen nagyok a jókívánságaim is.

Neked meg, Gábor, ne legyenek többé fenntartásaid, és gyere Lengyelországba minden adandó alkalommal. Jaruzelski nagyon lojálisan viselkedik, viselkedése kifogástalan. Bizonyára feltámadtak ebben a janicsárrá tett szfinkszben a régi értékek, amelyekben, úgy tűnik, elvesztette hitét, vagy amelyeket megtagadott. Tragikus figura, és nem irigylem mindazért, amit egyfolytában hallania kell magáról. Ez néha egyenesen udvariatlanság, hiszen mégiscsak az állam feje, a katarzis azonban szükségszerű. Legkésőbb egy év múlva átlép a történelembe. A hadiállapot fűződik nevéhez, de a „kerekasztal” is. Ez utóbbi nyitott ajtót szép csöndesen a nagy változásoknak, nem csupán nálunk. A legfontosabb, hogy megtévesztette Moszkvát, és annak már nem volt módja visszakozni. Így indult el a lavina. Gyere, Gábor, ünnepelnünk kell. Régen rászolgáltunk. Én egyre rosszabbul, egyre gyengébbnek érzem magam, de a jó híreknek tudok még örülni.

Szívből öllelek, Gábor, kézcsók Feleségednek, csók Katának – Waclaw [Felczak]

[A megszólítást kivéve lengyel nyelven. A levél két részlete között alakult meg az Antall-kormány. „ne legyenek fenntartásaid”: 1983-ban, hazafelé jövet egy nagy táska lengyel szamizdattal lebuktam a varsói repülőtéren (valószínűleg feljelentettek), némely atrocitásokban volt részem, és azóta nem próbáltam bejutni Lengyelországba.]

Budapest, 1990. április 19.

Kedves Gábor!

Mindenkinek tetszik a költő, akit küldtél, nemkülönben a fordítások – csupán a terjedelmi korlátok miatt vagyunk kénytelenek válogatni belőlük. Itt küldöm mindazt, amire a Holmi nem tart igényt.

Szeretném a segítségedet kérni: megtennéd, hogy írsz Radmila Lazićnak, tájékoztatva őt, hogy valamelyik nyári számban meg fognak jelenni a versei, és hogy forintban szeretnénk fizetni – mikor jön Magyarországra?

Mindenért hála és köszönet. További küldemények reményében
barátsággal üdvözlő

[A Holmi fejléces levélpapírján; aláírás nincs; a levelet Réz Pál írta. Radmila Lazić (1949) szerb költőnő, 1986-ban ismertetett vele össze Gojko Đogo Belgrádban.]

Bp. 1990 ápr. 19.

Kedves Gábor!

Mellékelten visszaküldöm pár apró javítással az igen szépen szedett korrektúrárt. A kivitelezés az elektronika magasabbrendűségét hirdeti.

Időközben jártam benn a Computer Mediánál. Pomozi István kedvesen fogadott, egyik technikus munkatársa Havas István türelmesen megbeszélte velem mindent; kell még néhány felvilágosítás a nyomtatókról, ezeket elküldöm, s úgy fest, a magyar billentyűzet betáplálása s az ékezeteknek a képernyőn való megjelenítése előbb-utóbb megoldható.

Volna egy-két további kérésem: – az Írók Boltjában Nagy Bernadettel megbeszéltem, hogy letétbe helyezünk nála a Mikes Kelemen Kör eddigi publikációiból kötetenként 20 pld-t. Majd amikor esetleg ezek kiadásra kerülnek, vállalnád-e, hogy ezekről a hölgynek 3 pld-ban számlát adsz? Egyebekben továbbítottam Hollandiába a soron következő Mikes kötet Jelenkornál való megjelenítésének lehetőségét, s feltételezem, valamikor a vezetőség kapcsolatba lép veled. Erről majd Kibédi Vargától tudok meg bővebbet, aki május elején jön a Lille-i Egyetemre előadni. Minden elég nehézkesen zajlik, mert több ország között zajlik a levelezés. Remélem, sikerül e téren is meg a személyes kapcsolatokén is a szálakat szorosra fűznünk;

– nem tudom, hol bujdosik jelenleg az Életöröm elvesztése c. átkozódós novellám; ha a Forrásnak valamilyen okból nem kell, arra kérlek, értesítsél egy sorban mielőtt lehet, talán érdekli a Magyar Naplót vagy a győri Műhelyt, melyek szerkesztői kértek tőlem kéziratot.

Unokahúgomat megkérem, ha lehet, állítsa le a Lapterjesztőnél a Jelenkor előfizetését, s neked küldje el az összeget. Reklamálására pedig kapott írást is tőlük, hogy küldik a folyóiratot, de egyetlen példány sem érkezett egyelőre.

Sajnos, a rövid hűsvéti szünetidőbe nem fért bele pécsi látogatás, de bízom benne, találkozunk előbb-utóbb mégis a Zengő tövében, hiszen bármilyen sután indul is az ország, de legalább indulhat, ez pedig a legfontosabb. Könnyebben jöhetnek én is. No meg persze Párizsban szeretettel látott vendég leszel bármikor.

Hálásan köszönöm segítségedet és
barátsággal köszöntelek

Karátson Endre

[Karátson Endre ekkoriban a Lille-i Charles de Gaulle Egyetem összehasonlító irodalom tanszékének professzora volt; írása először az 1989. július–augusztusi számban jelent meg; Pomozi István-nal én hoztam kapcsolatba, hogy megoldást találjanak a magyar ékezetes betűk megjelenítésére és nyomtatására az általa használt francia szoftverrel; „Az életöröm elvesztése” végül a *Forrás*ban jelent meg. „Állítsa le a Lapterjesztőnél”: minthogy a postai előfizetés egyre diszfunkcionálisabban működött, elkezdtek az előfizetőket közvetlenül a kiadóhoz irányítani.]

Budapest, 1990. április 23-án.

Kedves Gábor,

egyidejűleg feladtam részedre a könyv kéziratanyagát, tartalomjegyzékkel, elképzelt sorrenddel. Csak az Ottlik Diákkönyvtárban megjelent kötetének utószavát, az Újholdban levő írást és a Jelenkorban megjelent cikkek kéziratát, illetőleg nyomtatát nem mellékeltem. Meg azt a három írást, ami készül.

Az anyag így együtt, becslésem szerint 11-12 ívet tenne ki. Ha valamit gyengébbnek vagy fölöslegesnek tartasz, elhagyható. Megbeszéljük. Címül gondoltam: Visszatérés. Alcímül: Egy kritikus műhely keresztszeme – vagy valami hasonlót, ha jobbat találunk.

A sorrendet pirossal jelöltem.

Kíváncsian várom, hogy mit szólsz a gyűjteményhez. Amivel elkészülök, küldöm.
Köszönöm kedvességedet, bizalmadat.
Barátsággal üdvözl

Lengyel Balázs

[A *Visszatérés* kéziratáról van szó; a könyvet 1990 októberében adtuk ki.]

Kedves Gábor,

előre is elnézésedet kérem, hogy ehhez a képtelen és mesterkélt megoldáshoz fordulok én is, és levéllel fárasztalak – annak ellenére, hogy nyilvánvalóan egyszerűbb lenne átjönni a másik szobából, vagy éppen felülni egy buszra, és a alábbiakat szóban elmondani.

A levélforma oka egyrészt az, hogy úgy tapasztaltam, az elmúlt fél évben az írásbeli kommunikáció a szerkesztőségben hatékonyabb volt, mint a szóbeli (tekintve, hogy ami a lapot, a soron következő számokat illeti, beszélgetésre vagy a nézetek kicserélésére egy-két kísérlettel eltekintve nagyon hosszú idő óta nem került sor; hogy a lap ettől hova jutott, arról a befejezésben olvashatsz), de mindenesetre kisebb indulatokkal járt. Másrészt az az oka a levélnek, hogy a tárgyban korábban szóban folytatott vitáink a jelek szerint tökéletesen eredménytelenek voltak. Gondolkodtam rajta, hogy egyáltalán szóvá tegyem-e az alábbiakat, de a tisztázásuk nélkül, akárhogy is folytatjuk tovább, hiábavalónak látom a Jelenkor-béli ténykedésemet; és ennél azért több önbecsülésem van.

Az alkalmat az itt következőkre a júniusi szám javításai és ezután írt leveled a visszajavításokat rám büntetésként kirovó passzusa jelenti. Igazán sajnálom (bár nem lepődöm meg rajta), hogy ismét úgy minősíted a munkámat, hogy előtte egyáltalán nem tájékozódasz a körülményekről és a tényekről. A minősítésről nincs értelme vitatkozni, az eljárásról és a módszerről viszont fenntarthatom a véleményem. Komolyan írom, sokkal jobban fájlalom azt, hogy a javítások utáni figyelmed sokadszorra kizárólag rám irányul. Mégsem a személyessége bánt, hanem az, hogy ami történt, arról tanúskodik, hogy a körülöttem dolgozó emberek munkájával, munkakörével és a szerkesztőségben folyó praktikus dolgokkal, a munka menetével, bárhog is szervezted ezt meg, egyáltalán nem vagy tisztában. Tekintsd tehát így, nem védekezésnek és nem is vádként senki ellen, hanem bevezetésként olyan apróságokba, amikről eddig, úgy látszik, nem volt tudomásod. Eből visszakövetkeztethetsz a kialakult hangulatra, arra, hogy miért fordult elő az, hogy a kiadónak-szerkesztőségnek most már egyetlen olyan munkatársa sincs, aki valamilyen módon ne foglalkozott volna a távozás gondolatával.

A lényegre térve: a júniusi Jelenkor kinyomott 96 oldalából 68-at hibásnak találtál. Ez valóban nagy szám, de ha leszámítod belőle azt a 25 oldalt, amire folt került, amin rossz elválasztás van vagy a kéziraton addig soha nem tapasztalt „szerkesztés” szerepel, 43 lap marad: ez már az az arány, ami a számítógép óta mindegyik számnál jelentkezett. Ám ha ezt így teszed szóvá, akkor világos, hogy elfelejtkeztél arról, hogy a szerkesztőségi szedésre-tördelésre való áttérés a nyomda után milyen változásokkal járt.

Szeretnélek emlékeztetni rá, hogy a korábbi három forduló csak akkor áll helyre, ha a Te olvasásodat is egy fordulóban, az imprimatúrának tekintjük. Jó lenne, ha nem tévesztenéd szem elől, hogy Takács, a szerzők és én egy-egy olyan változatot olvasunk, ahol – igaz, más-más okokból – a kötő- és gondolatjelek, a hosszú-rövid ékezetek, az idézőjelek, a pont és a vessző nehezen különböztethetők meg; Te a legszebb, legolvashatóbb változatot látod, ahol a hibák szinte azonnal, egyszeri ránézésre kibuknak; ebben a változatban ráadásul olyan helyek is vannak, ahol teljesen új hibák jelentkeznek (ilyenek most a Rugási-tanulmány felső indexei, a P. Müller-szemle Ç betűi, a szerzői korrektúrában ezeknek még nyomuk sem volt; és ilyen általában a tördelés).

Vegyük példának a Rugási-tanulmányt, ezt egyébként is külön szóvá titted. Jóska a

házi korrektúrában 235 hibát javított ki. Ennyi javításból Tamás 4-et nem, 2-öt rosszul vezetett át. Rugási kijavított 12 hibát, öt helyen szerzői javítást csinált. Az ötből három az a bizonyos „mutantem vultus vanas in figuris”. Ezt korrigálva nekem is szemet szúrt a kézírathoz képesti multus-vultus változtatás. Nem birtokolván a latin nyelvet, jobbnak láttam, ha a latin szótárnál keresek támaszt, mielőtt felülbírálnám a klasszika-filológiában oly jártas, napi egy óráját exegézis-olvasással töltő szerző saját kezű korrekcióját. A „vultus” a latin szótár kompilációja szerint ‘arc’-ot jelent, a „multus” ‘hosszú’-t. Csekély nyelvérzékemre és -tudásomra hagyatkozva úgy gondoltam, a „vultus” megoldás inkább illik a szöveg magyar fordításába (‘orcáját oly sok mulékony ábrázatra változtatva’), ezért ennél maradtam. A korrektúrában egyébként további 70 hibát találtam, igaz, ebből 38 az akkor még a későbbitől eltérő jegyzetelésnek köszönhető, a többi általában vessző- vagy ékezethiba. Egy részük az újabb átvezetés után is makacsul megmaradt. A felső index kis távolsága, jól tudod, nem rajtam múltott, emlékezhetsz, hogy próbaként kinyomtattam belőle egy oldalt (az 563-ast, ennek a hátoldalán üzentél), miután útmutatásaid alapján végigmentem a jegyzetpontokon; ezen a lapon az indexek történetesen éppen úgy jöttek ki, hogy a közök elegendőnek látszottak, és ez alapján véglegesítettem. Te felfedeztél a 11 oldalon 8 betűhibát, amiből azt a következtetést vontad le, hogy a gépelés óta meg se szagoltuk a szöveget. Még egyszer írom, hogy a hozzávetőlegesen eredetileg 270-ből 8-at. Jó lenne, ha egyszer megtekintenél egy „meg se szagolt” szöveget, eredeti formájában, végigjavítgatnád, és ezután nyilvánítanál véleményt.

Ilyen egyébként Brúnóé, de nem egészen abban az értelemben, ahogy Te gondold: szerzői korrektúra nem volt belőle, Taki a házit megcsinálta, 97 hibát talált a kb. 6 flekknyi anyagban, de ezt vissza már nem vezette senki; nem én tördeltem, a hibákat akkor vettem észre, amikor az egész anyagot életemben először láttam: a kinyomtatott változatban.

Sorrendben tovább, a szám alapján: Győző bácsitól szerzői korrektúra nem jött vissza, Lajosnak, Balassa úrnak, Fogarassynak nem is volt idő, hogy elmenjen, a már említett Gellér Brúnó mellett Thinsz és Határ sem kapott, de ezekből készült szerzői, mint ahogy a tördelés és a kinyomtatás között, péntek délelőtt Lajosból és Balassából is; meg is csináltam őket. Lajos szerda délelőtt ugyan belenézett a Jolán házi korrektúrájába, de érthető módon sok kárt nem tett benne; emiatt Takinál nem volt házi; nyomtatás előtt, péntek délután, amit kutyafuttában lehetett, megtettünk. Fejtőből kézirat nem volt. Két kivétellel (Lajos és Fejtő) nem tudsz olyan kéziratot mutatni, amiből ne lett volna házi korrektúra. (Igaz, a verseken kívül olyat se nagyon, amiben ne lenne legalább 50 gépelési hiba. Szeretnélek emlékeztetni rá, hogy Marit nem „gyűlölködésből” vagy a szépen gyarapodó kis birodalom szétbomlasztásának vágyából vontam ki annak idején a Jelenkor Kiadó kötelékéből, hanem azért, hogy ne kelljen cseszegetnem, ha túl sok többletmunkát okoz nekem/nekünk.) 178 gépelt flekknyi anyag korrigálása valóban nem megoldhatatlan feladat, de ha erre 1200 hiba esik, akkor könnyen észrevétlen marad további 200; és még ezután is befér 50, ha egyidejűleg kell szöveget gondozni, és a korrektúrák nem egyidőben, hanem rendszertelenül érkeznek.

Az összes többi szöveget legjobb lelkiismeretem szerint átnéztem; győződj meg róla, ha nem hiszed, hogy a szerzőikhez képest új hibák vannak a véglegesben: a Rác-esszé „Bongainvilleá”-ja vagy a P. Müller egyik-másik idézőjele ilyen. Mielőtt összeszámolnád az így maradó és az én figyelmetlenségemből adódó hibákat, hadd mondjam el azt, hogy ’87-ben nem a korrigálás vágya csábított ide a Jelenkorba, még akkor sem, ha a kefelevonatot szerettem csinálni. Tisztában vagyok persze azzal, hogy ez is a szerkesztői munka része: de a korrigálásra (és a tördelésre) való utasítás és ennek ellenőrzése az, és nem a végrehajtása. Ha nekem ezt nem hiszed el, kérdezd meg nyomdász és szerkesztő ismerőseidet, nyilván felvilágosítanak a különbségről. Mindettől függetlenül szívesen végeztem eddig is a végső visszavezetést (annak idején én ajánlottam, hogy csinálom helyetted), de

attól a mondatodtól, hogy „Ha nem tudod kézben tartani a korrigálást, akkor veszdj te az utólagos javítgatással”, ettől, őszintén mondom, hallatlanul feldühödtem.

A Földényi-ügyekről: ha csak a legkisebb érdeklődést is mutattad volna az iránt, hogy mit végeztem vele Pesten, szívesen beavattalak volna a dolgok állásába. A kézirat két napig megnézetlenül állt a polcon, Klárika kérdezte, hogy csináljon-e valamit, mert nincs munkája, odaadtam neki, arra is gondolva, hogy Földényinek május harmadik hetére ígértem a korrektúrát. A Határ-írás egyébként soha nem volt a könyv része, a tartalomjegyzék pedig távollétemben is mindvégig a helyén volt. Mindegyik anyagról tudom, hogy hogyan áll, milyen fázisban van. Hidd el, nem bánnám, ha komolyan vennéd, hogy én vagyok a kötet felelős szerkesztője. Ha valami kételyem van, meg szoktam kérdezni; ahhoz, hogy ne jusson ez is a Mészöly- vagy a Konwicky-kötet sorsára, arra van szükség, hogy csak az egyikünk figyeljen rá.

Hát ennyi. Egyébként azt hiszem, leveled első mondatában is van egy súlyos tévedés: ez nem „egy rakás szar”, ahogy írod, bizony, ez mostanság inkább a Jelenkor.

A többit pedig tényleg szóban.

Cs[uhai] I[stván]

[Dátum nincs; a szerkesztőségi munkamenetből következtetve április vége. „68-at hibásnak találál”: nyomdába adás előtt a pauszra nyomtatott oldalakat néztem át; „egy-egy olyan változatot olvasunk”: takarékoságból és az egyetlen lézernyomtatónk kímélése érdekében a korrektúrákat sornymotatón nyomtattuk, ezt valóban nehéz volt olvasni, s emellett a végleges változatban olyan hibák keletkeztek, amelyek a korrektúrán nem voltak láthatóak; „Takács”, „Taki”, „Jóska”: Takács József tördelőszerkesztő; „Tamás”: Horváth Tamás technikai munkatárs; „Győző bácsi”: Csorba Győző; „Lajos”: Parti Nagy Lajos; „Mari”: Csuhai István akkori felesége; eleinte részt vett a szövegek begépelésében.]

Kedves Gábor,

ezzel a levéllel 1990. május 4-én felmondok, illetve kérem, hogy közös megegyezéssel bontsunk szerződést, ha van jogi különbség a két eset között. Nem szeretném felsorolni a felmondás indokait, hosszú lenne, mindenesetre a két legfontosabb az, hogy egyrészt – attól most elvonatkoztatva, hogy milyennek képzelek el egy korszerű lapot – sok ponton nem értek egyet a szerkesztőségben folyó munkával, s jelenleg megváltoztathatónak sem látom. Ezt, ha esetleg érdekel, később szívesen megindoklom, most azonban a részletezésnek semmi értelmét nem látom. Másrészt félelmek vannak bennem az egyéni hátramaradásomat illetően (s ez a fő ok), gyakorlatilag kishivatalnok vagyok, s ez túl sok időmet köti le, szabadidőt szeretnék, egy-két szabad évet, tanulni akarok, olvasni, írni, nyelvet tanulni – mindazt, amit az egyetem óta nem tettem. Ennek feltétlen szükségét érzem, még ha az is az ára, hogy állás nélkül elvesztem mindennapos pénzügyi biztonságomat.

Tekintve, hogy az én szerepem a Jelenkorban távlatilag elsősorban az volt, hogy amennyiben Csuhai úr főszerkesztő lesz, legyen mellette egy szerkesztéshez értő ember, akivel szívesen dolgozik együtt, úgy gondolom, ha belátható időn belül ez megtörténik, s én akkor még Pécsett élek, ahonnan egyelőre nincs szándékomban elköltözni, s Ő visszahív engem, akkor szívesen visszajövök, feltéve, ha alkalmasnak látom az akkori körülményeket a szerkesztői munkához. Bár ez utóbbi iránt vannak előzetes kétségeim. Mindenesetre ezt kijelentem, elsősorban Csuhai úr biztosítása végett, ha esetleg szükséges, hivatkozhat sz rá. Ha nem, nem. Hozzáteszem, hogy 1-2 hónapja beszéltem Pistával arról, hogy én fölmondok, akkor Ő azt mondta, hogy mindenképpen marad, ezzel a megnyugtató tudattal tudom ezt a lépést most megtenni. A tényszerű felmondást természetesen utánad fogja megtudni. Másodsorban, korrektori feladataimra bizonyára könnyű lesz találni végleges vagy ideiglenes megoldást most, az egyetemi ötödévesek körében, esetleg ideiglenesen egy technikai szerkesztőt/munkatársat.

Amennyiben helyesnek gondolod, elvállalom megbízási szerződéssel a két már rám bízott könyv (Pálincás, Petri) szerkesztését, ha nem tartod helyesnek/indokoltnak, könnyű szívvel mondom le róluk. A júl.-aug.-i szám korrektúráit még én javítom, tehát két hónapod lesz arra, hogy találj valakit erre a munkára. Sajnálom, hogy ezzel számos kellemetlenséget okozok. A felmondási időm végén szeretném kivenni, ha még maradt, ez évi szabadságomat, nem tudom, ilyenkor mennyi esik rám. Szeretnék csendesebben és idegeimet kímélőbben távozni, mint ahogyan ideérkeztem. Ha szükséges, írok egy hivatalos felmondólevelet is.

Takáts [József]

[Takáts József 1988 augusztusa és 1990 augusztusa között volt a Jelenkor tördelőszerkesztője; utódja ezen a poszton Gállos Orsolya volt. A második bekezdésből kiderül, hogy elsősorban a türelmetlenségből és erőszakosságból volt elege. „amennyiben Csuha úr főszerkesztő lesz”: a kiadóvá alakulás óta az volt a tervem, hogy a folyóiratot és a kiadót különválasztom, az előbbi vezetését Csuha-nak adom át; a tanács, majd az önkormányzat ebbe nem ment bele; végül félig-meddig önhatalmúlag neveztem ki Csuha úr főszerkesztővé 1991 októberétől.]

Kedves Gábor!

1990. május 18. napjára keltezett meghívóleveledet tegnap kézbesítette részemre a posta.

Elmenné sajnos nem tudok, majd' az egész jövő héten nem leszek itthon.

A meghívottakat nézve örömmel láttam több, általam személyesen ismert és nagyra becsült ember nevét, olyanokat is, akiknek a barátságára büszke vagyok.

Magam nem tartozom a konvencionális értelemben emlegetett művészet – kultúra – professzionális művelői közé, bár ez történelem és divat kérdése, mert ha jól emlékszem, Servius Tullius alkotmánya szerint a negyedik osztálybeli polgárok közé soroltattak a zenészek mellett az ügyvédek is, mely osztály szükség esetén 22 centuriát volt köteles hadba állítani.

Gyanítom, hogy meghívásod összefügg azzal, hogy a leveledben kétszer is előfordul a védelem szó.

Ennyire fenyegető lenne a jövő?

Pünkösöd után biztosan itthon vagyok, keressél.

Szeretettel üdvözlöl

Bagi István

[Bagi István 1997-től az Alkotmánybíróság tagja 2006-ig, művelt, a kultúrát pártoló pécsi ügyvéd; számos jogi kérdésben kikértem a tanácsát. Attól tartva, hogy a közelgő demokratikus helyhatósági választások után a helyi magaskultúra esélyei jelentősen romlani fognak, Gellér B. István képzőművész kezdeményezésére megalakítottuk a Nick Udvar Társaságot (a Jelenkor szerkesztőségébe vezető lépcsőház nyílt a Nick udvar nevű átjáróból), hogy lehetőség szerint a pártok jelöltállítását befolyásoljuk, illetve a majdani önkormányzatra nyomást gyakorolhassunk a magaskultúra érdekében. A társaság tagjai egy akkori jegyzék szerint: Aknai Tamás, Bagi István, Balassa Péter, Bencsik István, Bertók László, Cseri László, Csorba Győző, Csuha István, Dévényi Sándor, Eck Imre, Gállos Orsolya, Gellér B. István, Gettó József, Keserő Ilona, Kismányoki Károly, Koszta Gabriella, Kovács Ilona, Kovács Orsolya, Lantos Ferenc, P. Müller Péter, Nádas Éva, Parti Nagy Lajos, Pál Zoltán, Pinczehelyi Sándor, Stenczer Béla, Takáts József, Uhrik Dóra, Újváry Zoltán, Valkó László, Várnagy Péter, Vidovszky László, Vincze János.]

Kedves Gábor!

Mivel a beszélgetés idején Pesten leszek, ezúton próbálok összeszedni néhány gondolatot a leveled kapcsán.

Nem tartom szerencsésnek az *elitkultúra* kifejezést, még belső használatra sem. Az elit kultúrájának tűnhet, s mint ilyet joggal lehet kifogásolni. A legfontosabb annak a nyilvánvaló ténynek a kihangsúlyozása, hogy a művészetek készítői és befogadói *nem azonos személyek*. Ennek pedig egyenes következménye az, hogy *föl sem merülhet* az alkotó oldaláról a befogadó bármilyen figyelembevételé. Az egyetlen cél maga a művelés, ennek fogadtatása a társadalom egyéb tagjainak a munkája. Ők eldönthetik, melyik zene szolgál lelki szükségleteket, melyiktől tejl jobban a tehén. Olyan emberekkel nincs miről beszélni, akik számára ez a felismerés nem adott.

Indokolt lehet viszont az alkotók egyfajta kiemelése – ezt talán tükrözi is a meghívottak névsora. Ugyanakkor tudom, hogy az előadók is hasonló bajokkal küzdenek. Velük mi lesz?

Azt hiszem, hogy maguknak az alkotóknak is meg kell határozniuk, miféle mecénatúrát tartanak elfogadhatónak. Az eddigi ugyanis *egyáltalán nem volt az*, csak egy meghatározatlan igény számára biztosított pénzt. (Ahol természetes, hogy az üzemeket támogatni kell, ott nem kell különösebben a művészetnek juttatott aprópénz miatt sem magyarázkodni.)

Érdekvédelmet kétféle módon tudok elképzelni: nyilvánosan szóvá tenni minden kultúraellenes akciót, ennek azonban helyi szinten nincs túlzott jelentősége. A helyi vezetés számára pedig nagyon határozottan éreztetni kell, hogy a város kulturális presztízse messze meghaladja az egyéb – gazdasági, futball – eredményeket, és itt nem csupán a megnyerhető, hanem az *elveszítendő* hozamot is figyelembe kell venni (idegenforgalom, letelepedés stb.) Itt nagy szerepe lehet a külső észrevételeknek – a régi tanács is akkor taraktatott, amikor a Magyar Nemzet-ben olvasta, hogy koszosak az utcák.

Sajnos Magyarországon teljesen ismeretlen a kulturális beruházások igazi jövedelmezőségének vizsgálata. Nem volna haszontalan egy társaságnak ezzel foglalkoznia. (Egy városról vagy országról kialakult kulturális kép összefüggései gazdasági és politikai előnyökkel stb.)

Attól tartok, hogy a leveledben vázolt nehézségek nemcsak Pécsen fognak jelentkezni (vö. Berci a közepszerűségről), tehát országosan is ki kellene alakítani egyfajta segélynyújtó szolgálatot. Egyébként is szükségesnek tartom a különböző városok (országok) közötti kulturális kapcsolatok minél erőteljesebb fejlesztését: minél szélesebb a piac, annál megbízhatóbbak és megingathatatlanabbak az ítéletek. Nem lehet egy várostól elvárni, hogy *bármilyen* dimenzióknak keretet tudjon adni, de azt igen, hogy elismerje, ha az valamilyen módon napfényre került. Ezzel ellensúlyozhatók a lokális szerepek megnövekedésének esetleges (?) veszélyei is.

Sarkalatos kérdés a művészek fellépésének mikéntje is. Érzésem szerint a pécsi művészek roppant megosztottak (remélem, a beszélgetés majd rácsfol erre), és azt hiszem, teljesen fölösleges fenntartásaik vannak olykor egymással szemben. Ezt elsősorban a helyi szűk körülményekkel magyarázom, egy okkal több, hogy ne a lehetőségekhez igazítsuk a művészeket, hanem fordítva. Ez *csak* munka kérdése. Ha valamilyen művészeti fórum kialakul, annak csak úgy látom értelmét, ha bizonyos egységes szempontok szerint mindenki részt vesz benne. Ezért most nem írom ide, kiket hiányolok a meghívottak közül.

[Vidovszky László levele; az előbbivel kb. egyidőben. „Berci”: Andrásfalvy Bertalan akkori művelődésügyi miniszter.]

Krakkó, 90 május 30

Kedves Gábor!

Szívből köszönöm fáradozását verseim fordítása, majd kiadása körül. Azt mondják, a fordítások nagyon jók! A bevezetőt (vagy inkább utószót) megismerhettem lengyelül, hi-

szen közölte a „Literatura na świecie”, de ami fontosabb, megismerhettem néhány nagyon érdekes versét is. De ez kevés, nálunk pedig a kiadás lehetőségei e pillanatban olyan bizonytalanok. Remélem mégis, hogy eljön az idő, amikor majd Magát is rendesebben bemutatják Lengyelországban. Még egyszer köszönet. Nagyon meghatott!

Wisława Szymborska

[Az Európánál 1988-ban megjelent *Csodák vására* c. kötetről van szó, amelyet én válogattam, jórészt fordítottam is, és utószót írtam hozzá; ezt az utószót közölte lengyelül a *Literatura na świecie*; a hadiállapot idején többször meglátogattam Szymborskát Krakkóban, sokat beszélgettünk, finom teákat ittunk. 1996-ban megkapta az irodalmi Nobel-díjat. Versei bővebb válogatását *Kilátás porszemmel* címmel 1997 márciusában jelentettük meg.]

Gáborkám!

Szerdától péntek estig elutazom; hétvégén az összes dolgot befejezem, az embléma még kerestetik – azaz döntés alatt – a jel (JK) szép – mindent küldök expressz.

A betűket köszönöm! Sietek már.

Mindenkit ölel:

Gitti

[Dátum nincs; április vége vagy május eleje. Esterházy Gittát kértem meg, hogy tervezze meg az „Élő Irodalom” sorozat borítót.]

Gáborkám!

Itt a sorozat első darabja!

Evvel a gyönyörű lilával nyissunk!

(Utoljára küldök papírmintát, a következőkben csak a PANTON-ról megy a szám.)

minden NÉV: Románnal

minden CÍM: CENTURY SCHOOLBOOK-kal legyen, és mindig jobbra rendezve

EGYMÁS ALÁ! <@150>– ez nekem fontos, pontosan ahogy a Földényinél már csinálva van!

A jel A TOLLHEGY + JK monogram

Örökre a Jelenkor Kiadót jelzi, és rengeteg variációban, de mindig együtt mozgatva őket belevésődik az olvsókba!

gerinc: [vázlatos rajz] —> kis jéká (helye ne változzék!)

borító hátsó lapja: [vázlatos rajz] —> nagy jéká (helye Keserű emblémájának a helyén) (állandóan ott legyen!)

Fontos megjegyzés:

I. a hátsó borító nagy JK-ja alá esetleg kiírni: Jelenkor Kiadó

(hogy lássák a jelentését a monogrammal)

rögtön még egy (esetleg,) amit én határozottan javasolnék: legyen röviden Jelenkor Kiadó és ne az a hosszú Jelenkor Irodalmi... etc.

könnyű használni!!

II. Nekem változatlanul a FEKETE betűk,

(– monogram)

(– tollhegy jel)

FEKETÉN tetszik!

Maradjon így!

A SOROZATRÓL:

1. A tollhegy ide illik, elegáns, lehet (esetleg) nagyítani, főleg kicsinyíteni, mozgatni fogom mindig a jellel együtt (példákat küldök) a következő 3 könyvre már rá is írtam, melyik legyen Petri, Lengyel B, Pálinkás, a jel helyét ceruzával karikázom be.

Hogy milyen színűk legyen, azt is ceruzával, számmal ráírtam alulra!

2. Lengyel B. könyvében a tollhegy ugyanolyan nagy, mint Földényi.

Petrin + Pálkásén: kicsit kisebb.

Direkt!

(Elküldöm a „szemüveget”, de én eldöntöttem! A toll! (A szemüveget kérem szépen vissza, máshoz fölhasználom majd!))

Gáborkám!

A jelből és a monogramból kellene készíteni másolatokat, pl. ha kell könyvtájékoztatóba, hirdetésekbe, esetleg TV-be etc. etc., küldeni, legyen rögtön az ismert emblémákból.

...nyomassátok...

Ölelem, csókolom az egész Szerkesztőséget, családot, Téged:

Gitti

p.s. Olyan nincs, hogy nem lesz gyönyörű!

p.s.1. Keserű Ilona – hogyan legyen?

Mindenre kész vagyok!

p.s.2. Változtatás esetén (?) beszéljünk; de erről ne is beszéljünk!

[Dátum nincs; néhány nappal az előbbi után. Keserű Ilona: az első néhány könyvön az általa rajzolt embléma szerepelt; Gitta mást akart, de én félttem, hogy megbántjuk a változtatással.]

Kedves Csordás Gábor,

nagyon köszönöm a levelét és a figyelmet, amit annyi más esemény mellett a kötettervemnek szentelt. Azt hiszem, igaza van, és legjobb lesz mindent személyesen megbeszél-ni. Most már pontosan tudom, hogy augusztus 11-én érkezünk haza. Keresni fogom tele-fonon, és remélem, minél előbb tudunk találkozni.

Remélem, szintén érzékelte, hogy szívesen írok a Jelenkornak. Alig várom, hogy lás-sam, ki mit fest otthon. Az csak otthon fog kiderülni, mennyire estem ki a folyamatosság-ból, és tudom-e ott folytatni, ahol abbahagytam. Mindenesetre meg fogom próbálni.

Addig is barátsággal üdvözlöm

Forgács Éva

u.i. Nem tudom, Balassa Péter említette-e, hogy a legutolsó és egyetlen kéziratpéldányai-mat adtam oda neki. Bármilyen romos állapotban vannak, kérem, vigyázzon rájuk.

Los Angeles, 1990. május 2-án.

[A *Bauhaus* című könyvről van szó, amelyet 1991 novemberében jelentettünk meg.]

K[olozs]vár 1990. V. 3.

Kedves Gábor,

folyó hó 7-12 között Visegrádon tartózkodom egy a liberalizmusról szóló konferenci-án. Utána szeretnék elmenni Pécsre (14-16), és időszerű lenne egy-két előadást tartani a Benneteket érdeklő témákról, amint arról szó volt. Tudtok-e fogadni? Egyelőre címem nincs, a JPTE Tanárképző Kar Társadalomelméleti Intézet 7624 Pécs; Ifjúság útja 10. alatt tudhatják, hol is leszünk majd elszállásolva Visegrádon. Én megpróbálok onnan is kap-csolatba lépni Veled! Mindenképpen elmegyek Pécsre, Horányi Özséb nevű tanár-úr-barátomnak is írtam ez ügyben, esetleg konzultálj vele is. Címe: [...] Telefonja [...]

De jó lenne, ha sikerülne!

Szeretettel ölel

[Egyed] Péter

Kedves Gábor,

nagyon hálás vagyok az interjúm közléséért, nekem nagyon fontos volt, hogy Magyarországon is lássák, miről folyik itt valójában a vita. Vita, mondanám, de itt nem kerülhet sor semmiféle párbeszédre, ezeket a dolgokat simmiféle fórumon ki nem mondhatam akkor (1988. tavaszán) és – most sem. Viszont a néma embernek Magyarországon nem érthették a szavát, és ezért elég sok ostobaságot terjesztettek rólam odaát.

Küldök még két Bevezetést. Egy Európa-ideo- és pszichogrammot is írtam. Miközben postázom az esszéket, örömmel idézem fel Az elárult Európádat, az ártatlanságról és a jaltai botránnyról kifejtett gondolataiddal összhangban érzem magam.

A Bevezetésekből 12 folytatást írtam meg, majdnem mind a Jelenkorban jelent meg, egy a Vigiliában és egy itt, a Losoncz Alpár és Fenyvesi Ottó által szerkesztett Symposium- emlékkönyvben. Most még befejezem az elbeszélés megtalálását, és kész lesz a könyv. Már januárban, februárban a kezébe adhatom.

Küldök még egy kis jegyzetet is, nem a közlés végett, inkább csak tájékoztatásul, hogy lásd, még egy terhet emeltem fel ezzel a nyílt levéllel, amely egyébként a belgrádi Borbában jelent meg (1990. május 1.) és vihart kavartam. De úgy éreztem, ezt mindenképpen fel kellett vállalnom. Nem tehettem mást.

Vihar persze van itt elég. Napokig tudnék róla mesélni, de akkor sem lehetne mindent elmondani. Lehet, hogy ez az ország holnap nem fog létezni, de az biztos, hogy ha megmarad, akkor egészen másmilyen lesz. Ezeket a gyors, néha hihetetlen, iszonyúan veszélyes töréseket közvetlen közletről szemléltem, szinte belülről, kevés nem szláv embernek volt alkalma erre.

Az a „bumaska”, amiről beszéltünk, nem okoz problémát. A pesti utam után meg fogom tudakolni, milyen adatok kellenek, és pontosan megírom. Predrag Marković biztosan küldeni fog meghívólevelet. Szóval, ez nem jelent semmiféle problémát.

Barátsággal öllelek,

[Végel] László

Újvidék, 1990. május 5.

[„Europa zdradzona” címmel tartottam előadást júniusban Varsóban, ennek szövege jelent meg valahol (*Magyar Napló?*) magyarul. A nyílt levél elkallódott. „bumaska”: Belgrádba készültem, és ehhez akkoriban meghívólevél kellett.]

Kedves Barátom,

elolvastam a Fragments-t, nagyszerű könyv. Feltétlenül meg kell jelentetni magyarul.

A fordításra, megtisztelő felkérésed teljesítésére sajnos nem vállalkozhatom. A Holmi nagyon lefoglal, egyre inkább. A Barthes-kötet hosszabb, mint jelezted, 10-12 ív, és nem könnyű szöveg. Van néhány kínos kötelezettségem, Kosztolányi összes leveleinek sajtó alá rendezése, Kundera regényelméletének fordítása, stb. Tehát nem tudnám időben megcsinálni.

Sokszor üdvözlöl

és kézírataidat várja

híved:

Réz Pál

május 7.

[Roland Barthes *Fragments d'un discours amoureux* (Párizs, Seuil, 1977) c. könyvéről van szó. Végül Albert Sándor fordításában az Atlantisz adta ki 1997-ben.]

(A levelek közlését a következő számunkban folytatjuk.)

LOVÁSZ PÁL, AZ IRODALOMSZERVEZŐ

A Janus Pannonius Társaság és a Sorsunk

„Ha megkérdeznének, mi volt életem legnagyobb öröme, azt felelném: a fiam, az unokám születése, s a Janus Pannonius Társaság létrejötte” – fogalmazta meg élete alkonyán Lovász Pál.¹ Az utókor is mindenekelőtt jelentős irodalomszervezőként tartja számon, jóllehet már ifjúkori költői munkássága is figyelmet érdemlő.² Ám a Janus Pannonius Társaság megalapításával, amelynek kezdeményezője volt, a pécsi irodalmi (részben a tudományos és művészeti) élet közel másfél évtizednyi időre országos rangra emelkedett. Szülőföldjéről, a Bácskából hozta magával a tapasztalatot: az alkotók szervezetbe tömörülése nélkül erőtlenebb az irodalom, aligha van irodalmi közélet, ahol viszont működik társaság, ott az egyesülés segítséget, bátorítást, teljesítményre való ösztönzést, a kapcsolatépítés lehetőségét jelenti az írók számára.

A társaságalapító

Halála évében, 1975-ben adott interjújában³ szól arról, hogy amikor 1928-ban Budapestről Pécsre került, szinte biztosra vette valamilyen irodalmi társaság létezését, majd meglepetéssel tapasztalta annak hiányát. Rövid idő alatt felismerte, hogy jelentős szellemi erők működnek a városban, részben az Erzsébet Tudományegyetemen, részben az intézmény falain kívül. Rájuk kellett tehát támaszkodnia a továbbiakban. Visszaemlékezése szerint „az első kísérleteket egy igényes társaság” pécsi létrehozására 1929 karácsony táján kezdték meg, majd mintegy másfél éves szervező/előkészítő munka kellett a sikerhez.⁴

Nagy kihívást jelentett az egyetem rangos oktatóinak – például a hazai pozitívizmus nagy alakjának, Tolnai Vilmosnak; a neves szellemtörténésznek, a *Minerva* folyóirat szerkesztőjének, Thienemann Tivadarnak; a francia tanszék vezetőjének, Birkás Gézának; a kiváló filozófusnak, Halasy-Nagy Józsefnek; a neves klasszika-filológusnak, Koltay-Kastner Jenőnek – hogy csak néhányukat említsük – a megnyerése. Ez összefüggött az egyetem viszonylag zárt világával, Lovász Pál bácskai, tehát nem pécsi származásával, továbbá azzal a ténnyel is, hogy a kezdeményezés nem az egyetemről indult.

Sokat ígérőnek mutatkozott az egyetemen kívüliekkel történő kapcsolatfelvétel. A tudós könyvtárigazgató, Várkonyi Nándor; Dénes Gizella, a népszerű író; Kocsis László

¹ Harcos Ottó: „Az angyali költő”, *Dunántúli Napló*, 1970. május 14.

² Lásd mindenekelőtt ifjúkori publikációit, valamint az 1922-ben Óbecsén megjelent *Tiszamentén* című verseskötetét, amelyet mint a jugoszláviai magyar irodalom első jelentős teljesítményét üdvözölt a korabeli kritika, és tart nyilván az irodalomtörténet-írás.

³ Bertha Bulcsu: „Lovász Pál”, in: uő.: *Délutáni beszélgetések*, Szépirodalmi, 1978.

⁴ Lovász Pál: *Karácsony táján. Képek a Janus Pannonius Társaság életéből*, (kézirat, 1969. december) – a Lovász család tulajdona.

papköltő; Sásdi Sándor író; Berze Nagy János néprajzkutató; Fitz József, a kiváló nyomda- és könyvtártörténeti szakember; Fülep Lajos művészettörténész és református lelkes; Zsikó Gyula a tehetséges újságíró és mások ugyanis a korábbiakban nemcsak tehetségüket bizonyították, hanem szervezőképességüket is. Azt, hogy az egyetem oktatóival, továbbá a hazai irodalmi és művészeti élet legjobbjaival együttműködve életképes irodalmi társaság létrehozói és működtetői lehetnek.

A sikert valószínűsítette, hogy irodalmi társaság alapításának Pécsen már voltak előzményei. A szerb megszállás idején – meglehetősen bizonytalan és fenyegető légkörben – jött létre 1920. január 18-án a Pécsi Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság, ám a *Vasárnapi Lapok* címmel folyóiratot is megjelentető szerveződés Pécs szerbek alóli felszabadulása után rövidesen megszűnt. Később, 1927-ben az Erzsébet Tudományegyetem bölcsész-hallgatói – Holler András, Kardos Tibor, Kolozsvári Grandpierre Emil, Kováts József és Patkós György – kezdeményezték tanáruk, Tolnai Vilmos irányításával egy önművelő társaság megalapítását Batsányi János Irodalmi Kör néven. A Janus Pannonius Társaság alapítói közül többen résztvevői voltak ezeknek a korábbi kezdeményezéseknek. Ám a legfőbb motiváló erő az jelentette, hogy Trianon után a nemzet sorsának jobbrafordulását sokan – köztük a világháború következtében elszakított területről származó Lovász Pál is – a kulturális megújulástól várták. Az alapítás sikeréhez hozzájárult, hogy egyre többen ismerték fel az ország (benne a kultúra) mértéktelen központosításának, a főváros „túlsúlyosságának” káros következményeit. Sürgette a megalapítást, hogy az irodalom és az írók helyzete egyre rosszabbá vált. Végezetül elősegítette a létrejöttét az is, hogy más, nagy múltú irodalmi társaságokban értékrendbeli zavarok voltak tapasztalhatóak, egyre kevésbé töltötték be hivatásukat.⁵ Lovász társaságalapító vállalkozása tehát reális és elérhető célokat tűzött maga elé, és rövid idő alatt nagy sikert aratott. Várkonyi hangsúlyozza: Lovászé az érdem, jóllehet ezt ő maga túlzott szerénységgel gyakran elhallgatta, sőt még akkor sem tiltakozott, amikor például a tízéves jubileumon Fischer Bélát megcsalta az emlékezete, és a kezdeményezést Surányi Miklósnak tulajdonította emlékbeszédében.

Minderről Lovász Pál a Janus Pannonius Társaság tíz esztendejét feldolgozó tanulmányában⁶ a következőket írta: „...a talpra-állás eszközeinek keresésénél szembeszökő lett az a zsidbadság, melyet az ország vérkeringésében a mértéktelen központosítás okozott. Ennek súlya nem csak az államhatalom szerveiben, hanem az élet más területein s az irodalomban is éreztette káros hatását. A főváros mindenekfölött ítélő kezét a megkicsinyített ország legtávolabbi helyére is kinyújtotta, Budapest szellemi árnyéka minden tájra ráfeküdt, a vidék elvesztette lelki önállóságát, sajátosságának öntudatát. Egy másik súlyos tünet: a gazdasági válság következtében az irodalom a legmostohább helyzetbe került, az írók nélkülöztek, kiadóra nem találtak, társadalmi tekintélyük lecsökkent. Ekkor Pécsen, a szellemi élet felserkent köreiből erős vágy született, hogy irodalmi társaságot alakítsanak”.

Ezek – a Társaság történetével foglalkozó korábbi publikációkban⁷ kevésbé hangsúlyozott motívumok – vezérelték az egyesülés gondolatának elindítóit, vitték el őket 1930 őszén a *Dunántúl* című napilap szerkesztőségébe azzal a céllal, hogy a Társaság létrehozását segítő előkészítő bizottságról tárgyaljanak. A bizottság – Fischer Béla alispán otthonában tartott

⁵ Várkonyi Nándor visszaemlékezésében példákat is említ. Például azt, hogy a Kisfaludy Társaságban Vargha Gyula azzal fenyegetőzött, hogy nem ír több verset, ha Babitsot felveszik. A Petőfi Társaság miközben kizárta tagjai közül Juhász Gyulát, felvette a tehetségtelen József főherceget. A Pen Club pedig elnöki székébe emelte Pekár Gyulát. És folytathatnánk az anomáliák sorát. – *Pergő évek*, Magvető, Budapest, 1976.

⁶ *Sorsunk*, 1941. október–december.

⁷ Horváth Veronika: „Fejezetek a Janus Pannonius Társaság történetéből”, in: *Baranyai Helytörténet-írás. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve*, 1979, Szita László (szerk.), Pécs, 1979. 215–264; Olasz István: „Hetven éve alakult meg a Janus Pannonius Irodalmi Társaság”, *Pécsi Szemle*, 2001. tél, 58–67.

– ülésein a későbbiekben rendszeresen részt vett Fitz József, Kocsis László, Koszits Ákos, Linder Ernő, Máté Károly, Surányi Miklós, Thienemann Tivadar, Tolnai Vilmos, Várkonyi Nándor és Lovász Pál. Ez a bizottság választotta, Lovász szerint jelképszerűen, a Társaság névadójául a humanista kultúra messze földön híres képviselőjét, Janus Pannoniust.

A másfél éves előkészületekben Lovász játszotta a meghatározó szerepet. Kiváló segítőtársakra is akadt. Így Császár Géza, a tehetséges újságíró, író, ekkor a *Dunántúl* című napilap belső munkatársa (aki igen invenciózus recenziót közölt 1922-ben Lovász első kötetének megjelenése alkalmából),⁸ valamint Linder Ernő újságíró, nyomdai vezető és mások segítségével Lovásznak sikerült leküzdenie a szervezőmunka kezdeti nehézségeit. Az egyetem oktatói az első megkeresés alkalmával ugyan elzárkóztak a részvételtől, merrev álláspontjukon azonban változtattak, miután nyilvánvalóvá vált, hogy a népszerű, pécsi származású, ekkor a fővárosban élő, Corvin-koszorúval is rendelkező író, Surányi Miklós – Lovász Pál személyes megkeresésére – elvállalja az elnöki posztot.

Az egyetemi emberek közül egyedül Tolnai Vilmos (aki az elnöki tisztségre szóló felkérést ugyan elhárította) állt kezdettől fogva a kezdeményezés mellett, és tartott ki végig, egészen 1937-ben bekövetkezett haláláig. Lovász Pál a város vezetőit, mindenekelőtt Fischer Béla alispánt, az irodalom támogatóját is megnyerte az ügynek.

Lovászt valósággal meglepte az a lelkesültség és odaadás, amivel Fischer az anyagi, pénzügyi feltételek megteremtésében szerepet vállalt, továbbá az is, hogy azonnal ajánlotta a vármegyeháza gyönyörű barokk termét a felolvasóülések megtartására.⁹ Mindenekelőtt ő szerezte meg a vármegye, a város, a különböző intézmények és vállalatok rendszeres anyagi támogatását is a Társaság számára. A későbbi közös munkára emlékezve Fischer segítőkészségéről a következőket írja: „Ha az irodalom ügyében felmentem hivatalába, mindig soron kívül, az előadókat megelőzve jutottam be hozzá. Íróasztalánál ülve, a hivatalos aktacsomók között nemegyszer óráig foglalkozott azokkal a tervekkel, hogyan lehetne a vármegyében a pártoló tagok körét bővíteni, majd a folyóirat, a *Sorsunk* előfizetőinek számát szaporítani”.¹⁰

Lovász a Társaság kezdeti működéséről szólva Fitz József, a neves könyv- és nyomdász-történész, Fülep Lajos művészettörténész, Berze Nagy János néprajztudós, Sásdi Sándor író, valamint a már korábban említett egyetemi oktatók személyét emeli ki, akik nagymértékben segítettek munkájában.

Az alapítás után negyven esztendővel a megalakulás körülményeit a következőképpen idézte fel: „Életem legszebb emlékei közé tartoznak a Janus Pannonius Társaság létrejöttének eseményei... A szervezés munkáját sok nehézség gátolta, de az igényességet, magas színvonalat kellett szem előtt tartani, hiszen a város évszázadokon átsugárzó ősi kultúrája műveltségbeli hagyományokat őriz. De a szellemi színvonalat szabó Tudományegyetem bölcsészeti karának tanárai segítségül siettek. Megilletődéssel tudok visszaemlékezni arra a meglepő örömré, amellyel Surányi Miklós az elnöki tisztségre való felkérést fogadta, amikor őt Budapesten fölkerestem. Minden felolvasóülésre, még betegen is, leutazott. Babits Mihály is az első ünnepélyen versei felolvasásával szívesen szerepelt. De külön meg kell említenem a legelső patrónusok közül Fischer Bélát, aki a társaság anyagi alapjainak és társadalmi, erkölcsi megsegítésének biztosítása érdekében kezdettől fogva mindvégig felejtethetetlen odaadással és eredményességgel fáradozott”.¹¹

1931. június 10-én délután öt órakor a Nemzeti Kaszinó emeleti nagytermében¹² jelentős egyházi és világi személyiségek, ismert írók és költők gyűltek össze Pécsen. Lovász

⁸ Császár Géza: „Lovász Pál, Tiszamentén” *Délbácska*, 1922. május 7.

⁹ Lovász Pál: *Irodalmi emlékeimből*, (kézirat) – a Lovász család tulajdona.

¹⁰ I. m., 5.

¹¹ Harcos Ottó: „Az anyagi költő” *Dunántúli Napló*, 1970. május 14.

¹² Később Tiszti Kaszinó, majd Helyőrségi Művelődési Ház.

Pál a népes és rangos gyülekezetből mindenekelőtt a Babits Mihállyal való találkozását sorolta a feledhetetlen személyes emlékei közé, azt a költőt emelve ki a nagyszámú megjelent vendégből, aki szerénységével tűnt ki a többiek közül, és aki „halkan, szenvtelenül, észrevétlen modulációkkal adott elő. Hangjában a gondolatoktól, érzésektől, érzelmektől fűtött megannyi hangszín, változat lopózott be. Előadása lenyűgöző volt” – írja visszaemlékezéseiben¹³ az *Esti kérdés*, az *Utca estefelé*, a *Cigány a siralomházban*, valamint az *Itália* című költemények szerzői tolmácsolásának hatásáról. Babits iránti tisztelete oly mély és maradandó volt, hogy a Társaság 1941-ben történt megújításakor őt szerette volna a díszelnöki funkcióba emelni. Később is elismeréssel szólt Babits szerepéről. „Nagy hálával kell gondolnunk Babits Mihályra – írta 1962-ben. Meleg érzelemmel köszöntötte az alapítás gondolatát, részt vett mindjárt az első ülésünkön, s mindenkor készségesen adott tanácsokat. Illyés Gyula megválasztását is ő javasolta.”¹⁴

Jelentős szerepe volt az 1941-ig titkárként, majd főtítkárként dolgozó Lovásznak abban is, hogy a Társaság kezdettől fogva aktív munkát végzett az alapszabály, valamint az örökös tiszteletbeli elnök, a nagy tekintélyű Klebelsberg Kunónak az alakuló ülésen elmondott programadó beszédének szellemében, mindenekelőtt arra törekedve, hogy a társulat „működési körét majd ki kell terjesztenünk az egész Dunántúlra is, ... szellemi téren képviselni kell a dunántúli gondolatot”.¹⁵ A „dunántúli gondolat”, a pannonizmus volt a Társaság működése során meghatározónak tekinthető szellemiség, amelynek a különböző rendezvények, felolvasóülések, kiadványok mind hatásos kifejezői voltak.

A „dunántúliság” jegyében hirdette meg a Társaság – a Klebelsberg Kunó által e célra felajánlott 2000 pengőre alapozva – 1931-ben pályázatát „egy olyan regény megkoszorúzására, amely tárgyát a Dunántúl jelenéből vagy múltjából veszi, abban a Dunántúl lelkiességét, tiszta irodalmi és művészi eszközökkel rajzolja meg anélkül, hogy abban regionalista vagy separatistikus irányzatokat hangsúlyozná”.¹⁶ Mivel azonban a pályamunkák a Dunántúl lelkiességét visszatükröző motívumokat nélkülözték, a társaság a pályadíjat nem adhatta ki – állapította meg Lovász Pál a Társaság 1931–1932. évről szóló titkári jelentésében.¹⁷ A pályázat határidejét hiába hosszabbították meg, a 2000 pengős díjat később sem ítélték oda, mert a bírálók egyoldalúnak tartották volna annak elismerését, hogy a dunántúliságnak, a magyarság arculatának szinte kizárólagos képviselője a parasztság. „A regények szerzői úgy látszik, a dunántúli lelket úgy értelmezik, hogy a földből, a paraszti világból kell kisarjadnia. Roppant hibája a magyar irodalomnak, hogyha az író magyaros és nemzeti akar lenni, akkor mindig a paraszthoz, a föld népéhez nyúlt hozzá” – mondja az 1932. június 10-én kelt jegyzőkönyv.¹⁸ A regénypályázat sikertelen története jól mutatja a Társaságnak a különböző irodalmi felfogások, irányzatok közötti kiegyensúlyozó szerepre, az „el nem kötelezettség”-re való törekvését (amelyet Lovász is képviselt), ugyanakkor a dunántúli irodalom teljesítőképességének korabeli gyengeségét is.¹⁹

¹³ Közli Horváth Veronika, i. m., 226.

¹⁴ Levél Pákolitz Istvánnak, 1962. május 15. 6., a Lovász család tulajdona.

¹⁵ Az 1931. évi alakuló ülésről készült jegyzőkönyv alapján idézi László Lajos: *Sorsunk. A pécsi Janus Pannonius Irodalmi Társaság folyóirata*, Pécs, 1966. 16.

¹⁶ A felhívás megjelent: *Dunántúl*, 1931. július 7.

¹⁷ I. m.

¹⁸ Idézi: László Lajos: *Sorsunk*, Pécs, 1966. 18.

¹⁹ Ezt bizonyítja az a tény is, hogy a beérkezett 18 jeligés pályamű közül a legjobbnak az *Örök láng* címűt ítélte az ötfős bíráló bizottság, amelynek tagjai Tolnai Vilmos, Birkás Géza, Fülep Lajos, Fitz József és Várkonyi Nándor voltak. A legjobbnak ítélt mű szerzője Bertalan Kornélia úrnő volt. – A Janus Pannonius Társaság 1932. június 2-i Választmányi ülésének jegyzőkönyve – Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága Történeti Osztálya (BMMI TO), Lovász-hagyaték.

Az irodalom és a művészetek legjobbjait felvonultató események, a Társaság tevékenysége nagyszabású kísérlet volt a hazai kulturális élet centralizációjának oldására, arra, hogy a szellemi szférában is meginduljanak és kiteljesedjenek a decentralizációs folyamatok. 1932-ben Surányi Miklós elnök az irodalmi decentralizációról beszélt, abban bízva és azt hangsúlyozva, hogy „a magyar irodalom megújíthatósága inkább jöhet a vidékről, mint Budapestről”. Klebelsberg pedig úgy gondolta, hogy „az Alföld és a Dunántúl sajátosságait érvényre kell juttatni” a munka során. 1933-ban a Társaság első közgyűlésén Surányi Miklós terjedelmes elnöki megnyitójában – az elhunyt Klebelsbergre emlékezve, vele egyetértésben – hangsúlyozta: „ő mély meggyőződéssel hirdette, hogy az új magyarság nem Budapesten, hanem a vidéken fog megszületni. Ő valóban úgy érezte, hogy minden jó a vidékről jön. És mint a nyugati orientáció fanatikus híve, azt tartotta, hogy a Dunántúl a híd a nyugati kultúra és a keleti magyar genius között.”²⁰ Abban hitt, hogy „elérkezik az az állapot, amelyben a magyar szellemnek egy magasabb fokú kiegyenlítődéseben nemcsak a főváros hat majd a vidékre, hanem a vidék is a fővárosra”.²¹ A vezetők, köztük Lovász Pál is, a jövőt a Társaság működési terepének fokozatos kiterjesztésében, idővel országos rangúvá emelésében látták, abban, hogy fokozatosan átlépve Pécs és Baranya vármegye határát, majd a Dunántúlt is, a Társaság létrehozandó országos folyóiratával, országos pályázataival, kiadványaival, felolvasóüléseivel, más irodalmi rendezvényeivel, ezek szellemiségével a hazai kulturális, irodalmi folyamatokat és a határon túlra került magyarság irodalmát integráló szervezetté, Budapest kulturális „ellensúlyává” képes majd válni.

Az értékközvetítő

E törekvések megvalósításáért sokan tettek erőfeszítéseket. Közülük is kiemelkedett Várkonyi Nándor (akihez ekkor a helyi szerzők általában elvitték írsaikat) és Lovász Pál (akinek kezében összefutottak a különböző irodalmi, kulturális rendezvények, felolvasóest előkészítésének, lebonyolításának szálai, és aki lényegében a Társaság kapcsolatrendszérének kiépítője és működtetője volt).

A pályája kezdetén álló Csorba Győző a Társaságot a helyi irodalmi élet erősítő összefogó és segítő szervezetként említi *A város oldalában* című interjúkötetében.²² Eszerint az első könyvével (*Mozdulatlanság*) a pécsi irodalmi életben figyelmet keltő Csorba számára az indulásnál igen fontosnak bizonyult a Társaság és annak szellemi holdudvara. Például az a lehetőség, hogy a Társasághoz különbözőképpen és különböző mértékben kötődő személyekkel (így például Fischer Béla nyugalmazott alispánnal, András Endre költővel, Lovász Pállal és másokkal) szombatonként rendszeresen találkozhatott és elbeszélgethetett a Korzó kávéházban. Olyan jelentős írókkal ismerkedhetett meg, mint Németh László, vagy kapcsolatba kerülhetett az erdélyi származású, később az idők szociális ellátásában kiemelkedő eredményeket elért, Pécsből „magyar Athént” álmodó, hányattatott sorsú Esztergár Lajos polgármesterrel. Ő – Csorba visszaemlékezése szerint – egy teljes nyomdát vásárolt és rendezett be az 1941-ben induló *Sorsunk* számára a Munkácsy Mihály utcában, amelyet aztán 1945-ben a három nagy párt képviselői, a kisgazdák, a szociáldemokraták és a kommunisták széthordtak, és a saját céljaikra hasznosítottak.

A fiatalon, mindössze húszesztendősen ideérkező Weöres Sándor is Várkonyiban és Lovászban lelt igaz barátokra és támogatókra, bár köztük később a *Sorsunk* arcula-

²⁰ Surányi Miklós elnöki megnyitója a Janus Pannonius Társaság 1933. február 3-án tartott első rendes közgyűlésén, a Janus Pannonius Társaság kiadása – BMMI TO, Lovász-hagyaték.

²¹ Uo.

²² Jelenkor Kiadó, Pécs, 1991. Az interjút készítette: Csuha István.

tát, követendő irányvonalát illetően nézetkülönbségek is kialakultak. A fiatal Weöres „pécsi beilleszkedését”, otthonra találását nagyrészt nekik köszönhetette. Például azt, hogy alkotói pályájának indulása kedvezően alakult; hogy ő lehetett a negyvenes évek elején alapított városi könyvtár első vezetője; hogy bekerült a *Sorsunk* szerkesztőbizottságába. Végezetül azt is, hogy a későbbiekben sorra jelenhettek meg Pécsen verseskötetei (*Hideg van* [1934] – a költő saját költségén; *A teremtés dicsérete* [1938], valamint a *Theomachia* című drámai költemény [1941], mindkettő a Janus Pannonius Társaság kiadásában), illetve a doktori disszertációja, *A vers születése* [1939]. Az ő segítőkészségük eredményeként az ifjú költő a Janus Pannonius Társaság szellemi holdudvarában megtelepedett, 1933 és 1943 között igazi irodalmi otthonává vált Pécs.

Weöres számos alkalommal tesz utalást leveleiben a Lovász Pál részéről tapasztalt és folytonosan megnyilvánuló segítőkészségről. 1938-ban *A teremtés dicsérete* megjelenése alkalmából például arról ír, hogy „holtig hálás” mindezért Lovásznak, Fischer alispánnak és a Janus Pannonius Társaságnak. „Melegítő érzés” – mondja –, hogy saját szűkebb pátriája irodalmi társasága lett első könyvének a kiadója.²³ Majd amikor felmerül egyes versek (*Pastorale*, *Grófkisasszony*, *Ciróka-játék*) esetleges kihagyása a kötetből, akkor is Lovásszal osztja meg dilemmáját, és – nagy költői öntudattal – kijelenti: a versek kényszerű elhagyása esetén inkább lemond a kötet megjelenéséről.²⁴ Később ismételtel köszönetét fejezi ki, hogy a Társaság vállalta könyvének kiadását, hiszen nagy áldozatról van szó, mert „a versek iránti érdeklődés minimális a mai világban” – írja. Egyúttal jelzi: belenyugszik a *Pastorale* kihagyásába, megértve, hogy a Társaság nem vállalhatja olyan vers kiadását, amelyet az olvasó esetleg pornográfiának minősíthet.²⁵

Lovász valóban sokat tesz nem csak *A teremtés dicsérete* megjelentetéséért, hanem terjesztéséért, népszerűsítéséért is. Ő biztosítja, hogy a könyv eljusson a Társaság 150 pártoló, 30 alapító, 10 tiszteleti, 35 rendes és 10 levelező tagjához, valamint más irodalmi társaságok elnökségéhez. A legszebb első példányt elküldi az általa oly nagyra becsült Babits Mihálynak.²⁶ Elősegíti a könyv megfelelő sajtónyilvánosságát is.²⁷ Örömmel tájékoztatja az ifjú költőt a kötet kedvező visszhangjáról. Lovász széles körű és jól működő kapcsolatrendszerét mutatja, hogy Vajthó László, Várkonyi Nándor, Takáts Károly, Jékely Zoltán is őt tájékoztatja véleményéről, illetve arról, hogy írni kíván a nagy tehetségű ifjú kötetéről.

Weöres Csöngéről, falusi magányából megírja Lovásznak: kiknek küldött tiszteletpéldányokat, kiktől kapott visszajelzést, elismerő sorokat, hogyan halad a doktori disszertációja megírásával, illetve megvédésével.²⁸ Lovász folyamatosan tájékoztatja őt a Társaság életéről, a felolvasóületekről, az ifjú költő pedig felajánlja, ha vannak általa Csöngéről elintézendő „Janus-ügyek”, akkor készséggel vállalja azokat.²⁹ A későbbiekben sem feledkezik meg támogatójáról, 1941. március 8-i levelében háláját juttatja kifejezésre „Bátyjának”. „Most már véglegesnek látszik a pécsi alkalmaztatásom, amit főképp Neked köszönhetek. Talán már júliusban Pécsre kerülök, és megkezdhetem a föllállítandó városi könyvtár előmunkálatait. Igazán nem tudom, hogyan fejezhetném ki Irántad való hálámat” – írja Lovásznak.³⁰

²³ Weöres Sándor 1938. október 24-i levele Lovász Pálnak – a Lovász család tulajdona.

²⁴ Weöres Sándor 1938. november 20-i levele Lovász Pálnak – a Lovász család tulajdona.

²⁵ Weöres Sándor 1938. december 10-i levele Lovász Pálnak – a Lovász család tulajdona.

²⁶ Lovász Pál 1938. december 14-i levele Weöres Sándornak (másolat) – a Lovász család tulajdona.

²⁷ Lovász Pál 1938. december 18-i levele Zsíkó Gyulának (másolat) – a Lovász család tulajdona.

²⁸ Weöres Sándor 1938. december 29-i, 1939. január 17-i, 1939. március 1-i, 1939. június 16-i, 1939. október 31-i levelei Lovász Pálnak – a Lovász család tulajdona.

²⁹ Weöres Sándor 1939. december 29-i levele Lovász Pálnak – a Lovász család tulajdona.

³⁰ Weöres Sándor: *Egybegyűjtött levelek*, Pesti Szalon–Marfa Mediterrán Könyvkiadó, 1998. II. kötet, 271.

Lovász visszaemlékezése szerint Weöres valójában már tartósabb pécsi letelepedése előtt, az 1930-as évek elején bekapcsolódott a Társaság munkájába, amikor évről évre heteket, hónapokat töltött a városban. „Látva az igényes tennivalók mellett a sok aprómunkát, a maga szerénységével és odaadó készségével ajánlotta föl, hogy segít a legegyszerűbb adminisztrációs feladatok ellátásában is” – írja 1962-ben.³¹ Kettejük kapcsolatát erős szálak tartják össze egy életen át: Lovász az idő múltával Weöres kiteljesedő alkotói pályáját egyre nagyobb elismeréssel kíséri, örökké büszke arra, hogy például a *Theomachia* című drámai költeményt, ezt a mindössze 22-23 éves fiatalember által írt „őselemi erejű, modern ragyogású, antik szépségű kompozíciót” a Janus Pannonius Társaság adta ki.³² És igen nagy szeretettel emlékezik vissza az első verseit író ifjú költőre: „a könyv elején új fényben találtam rá azokra a verseidre, melyeket még csaknem gyerekfejjel írtál, s amelyeket annak idején magaddal hoztál Pécsre – írja 1957-ben. Közülük egy-kettő megvan nekem kéziratban is; még akkor kaptam Tőled ezeket, amikor Csöngéről érkezvén téli estéken, betoppantál hozzánk meleg kis bundádban. Már egy pohár bor után elnyomott az álom, s amikor alvó arcodat néztem, feleségemnek azt mondtam, olyan vagy, mint egy mesebeli királyfi”.³³

A Társaság kisugárzó, az értékeket integráló hatását igazoló példák sorában említhető például az is, hogy Bárdosi Németh János – az akkor Szombathelyen élő, az *Írott Kő* című irodalmi folyóiratot szerkesztő költő – Fischer Béla és Lovász Pál segítségével – 1943-ban Pécsen telepedett le, és munkássága itt teljesedett ki.

Mindenekelőtt Lovász és Várkonyi érdeme, hogy a megalakulást követő években a kortársak kiválóságai voltak felolvasóülések résztvevői Pécsen. Így többek között Áprily Lajos, Reményik Sándor, Bánffy Miklós, az Erdélyi Szépművéses Céh elnöke, Illyés Gyula és Fülep Lajos, Szabó Lőrinc és Dsida Jenő, Kós Károly és Nyíró József. Surányi Miklós elnök és Lovász Pál titkár vezetésével a Társaság az értékek és a tehetségek tiszteletét és megbecsülését honosította meg és biztosította a mecsekalji városban,³⁴ úgy, hogy minden nehézség és veszteség ellenére (1932. október 11-én meghalt Klebelsberg Kunó, 1936. június 23-án elhunyt Surányi Miklós, 1937. július 29-én pedig Tolnai Vilmos, 1934-ben Pécsről Budapestre távozott Thienemann Tivadar), a harmincas években is a korábbi intenzitással működött. Fórumot biztosított – az említetteken túl – például Jékely Zoltán, Csuka Zoltán, Harsányi Zsolt, Berde Mária, Sásdi Sándor, Márai Sándor, Móricz Zsigmond, Ignóty Pál, Takáts Gyula, Kodolányi János, Szőnyi Ottó, Féja Géza, Zolnai Béla, Kolozsvári Grandpierre Emil, Halász Gábor, Dénes Gizella és mások műveinek és – gyakran meglehetősen eltérő – nézeteinek, gondolatainak. Nyíltan vállalt törekvése volt a dunántúli szellemi értékeknek a határokon túlra került országrészek értékeivel történő kicserélése. Ezt szolgálták az erdélyi, a délvidéki és a felvidéki írók részvételével tartott felolvasóületek, ezt tanúsítja Lovász Pál levelezése is, amely mindenekelőtt a szülőfölddel, a Vajdasággal és Erdéllyel való kapcsolatok gondos ápolásáról tanúskodik.

Lovász a Társaság iránti alázattal végezte irodalomszervező munkáját, saját irodalmi előmenetelével nem foglalkozott, keveset írt, keveset szerepelt. Ismerői, barátai ezt gyakran tették szóvá számára, ám mindezek ellenére nem, vagy csak igen ritkán találkozhatunk vele költőként a Társaság rendezvényein. A régi barát, a jeles műfordító Bardócz Árpád például 1933-ban kötet összeállítására és kiadására buzdítja. „Azok a kis miniatűrök, amelyeket évekkor elolvasztam Tőled a Napkeletben, nagyon szépek és nagyon értékesek. Valahogy ki kellene Neked is jönnöd velük” – írja.³⁵ Várkonyi Nándor egy évvel

³¹ I. m., 4.

³² Lovász Pál 1957. október 7-i levele Weöres Sándornak (másolat) – a Lovász család tulajdona.

³³ Uo.

³⁴ A Janus Pannonius Társaság 1934. január 15-i felolvasóülésének jegyzőkönyve – BMMI TO, Lovász-hagyaték.

³⁵ Bardócz Árpád 1933. december 17-i levele Lovász Pálnak – BMMI TO, Lovász-hagyaték.

később enyhe rosszallását fejezi ki, hogy Lovász nem olvas föl a rendezvényeken: „Ceterum censeo... nem járja, hogy a Janus Pannonius Társaság programjain éppen főtitkára nem szerepel”.³⁶ Viszont következetességével elérte, hogy a Társaság később is a humanitás, a demokrácia, a béke hirdetője volt: akkor is, amikor a világpolitikai folyamatok már jól érzékelhetően jelezték a nemzetközi konfliktusok elmélyülését. A harmincas évek végétől, a negyvenes évek elejétől tevékenységében mindenekelőtt a német terjeszkedés veszélyével kapcsolatos aggodalmak kapnak hangot, majd erősödnek fel. Lovász Pál a nemzeti értékeket őrző és védő törekvéseknek meghatározó személyisége volt mind a Társaságban, mind a *Sorsunk*-ban. Várkonyi a *Pergő évek*-ben Lovásznak a vallott értékeihez mindvégig hű, erkölcsileg hajlíthatatlan személyiségével kapcsolatban úgy fogalmaz, hogy „a hiperkorrekt, érzékeny lelkű és idegzetű Lovász nem habozott illegális bűncselekményekre vetemedni, ha valamely törvény vagy rendelet sértette tisztességérzetét ezekben az elfajult esztendőkből”.³⁷

A származásuk miatt hátrányos helyzetbe került, jogsértést szenvedett alkotók tehát szellemi és lelki támaszra találhattak ezekben a nehéz években is a Társaságban és mindenekelőtt annak titkárában. A zsidó származású tagok kizárásáról szóló rendeletet – nem kis bátorságról téve tanúbizonyságot – Lovász Pál kizárólag Fischer Béla elnöknek hozta a tudomására, aki viszont felhatalmazta őt, hogy cselekedjen a legjobb belátása szerint. Lovász pedig – anélkül, hogy a zsidó származásúakat kizárták volna a Társaságból, tehát a rendelet végrehajtották volna – főtitkárként jelentette Budapestre a végrehajtást. Végül is nem zártak ki senkit, sőt még a zsidó tagok kártyáit sem távolították el a kartotékrendszerből. Ettől függetlenül a Társaság több tagja halt később mártírhalált származása miatt, többek között Mohácsi Jenő vagy Lovász Pál barátja, a több színművével már a húszas években sikereket arató, Auschwitzban elhunyt Villányi Andor is, akiről Lovász mindig és mindenkor, mint a szerénységet megtestesítő kiváló egyéniségről emlékezett meg.

A kompromisszumteremtő

Már az első elnökségi ülésen, 1931-ben megfogalmazódott egy folyóirat indításának gondolata, amelyet kezdettől fogva Klebelsberg Kunó és Surányi Miklós is támogatott. A kezdeti sikertelenség után, 1933 tavaszán felmerült az anyagi gondokkal küzdő, a kassai Kazinczy Kör kiadásában megjelenő *Magyar Írás „átvétele”*, ám a lap pénzügyi segítséghez jutott, és a terv így okafogyottá vált. Végül is az 1940-es évek legelején Pécs városa, Baranya vármegye és a Pécsi Takarékpénztár nagy összegű, állandó adománya, továbbá a miniszterelnök és a kultuszminiszter jelentős segítsége tette lehetővé a régóta várt pécsi irodalmi folyóirat létrehozását. A folyóirat elindítása, a feltételek megteremtése nagyrészt Fischer Béla érdeme volt, aki, mint a megvalósítás irányítója, a lap megjelenésétől kezdve az igazgatótanács elnöki tisztét is betöltötte. A lap szerkesztésében, fennmaradásának biztosításában, belső vitáinak rendezésében, „válsághelyzeteinek” oldásában viszont jelentős szerepet játszott – Várkonyi Nándor mellett – Lovász Pál is.

A beköszöntő szám *Sorsunk* címmel 1941 húsvétján jelent meg. Várkonyi Nándor főszerkesztőként, Makay Gusztáv, Weöres Sándor és Lovász Pál pedig szerkesztőként szerepeltek az impresszumban. Néhány héttel az indulás után Fischer Béla a Társaság felolvasó-ülésén részletesen vázolta a folyóirat célját, amelyet egyrészt a dunántúli magyarság erkölcsi, szellemi és gazdasági javainak és értékeinek a föltárásában és védelmében, másrészt a parasztságnak az európai műveltségbe történő bekapcsolásában, harmadrészt a

³⁶ Várkonyi Nándor 1934. április 16-i levele Lovász Pálnak – BMMI TO, Lovász-hagyaték.

³⁷ I. m., 423.

nemzetiségek helyzetének tárgyilagos és szenvedélyektől mentes tárgyalásában, negyed-részt a szépírók és költők legújabb munkáinak bemutatásában foglalt össze. Elengedhetetlennek ítélte az igazság kimondását a múlt és a jelen kérdéseiben, bírálta a polgári közeposztály kultúra iránti közömbösségét és anyagi áldozatvállalásának hiányát. Megállapította: „Pécs és Baranya 372 ezer lelket számláló lakosságából... nyolcvanketten, nagybárára szerény jövedelmű emberek, mint pártoló tagok támogatnak bennünket. – Ha a vármegye állandó bőkezűsége és időnként a pécsi Erzsébet Tudományegyetem adományai nem segítenének bennünket, már régen beszüntethettük volna működésünket...”³⁸

Várkonyi tudatosan és tervszerűen készült a folyóirat elindítására. A *Pergő évek* szerint a harmincas évek végétől részben a külföldi és hazai publikációk, részben pedig saját tapasztalatai, gyalogos országjárásának élményei alapján arra a következtetésre jutott, hogy a német hódítás veszélyében valósággal viharfelhők gyülekeznek az ország felett, az ország a Harmadik Birodalom részévé válhat, azaz Schwäbische Türkei lehet a Dunántúlból, ami ellen az íróknak, költőknek, tudósoknak szellemi eszközökkel fel kell lépniük. A lap létrehozására vonatkozó „haditerve” számba vette a feladatokat: pénzforrás biztosítása, vezérkar létrehozása, a tagok szaporítása, munkaterv kidolgozása, a pénzügyek, a nyomda, a terjesztés rendezése, az első lapszám megszerkesztése és nyomdába adása. Memorandumban dolgozta ki egy vidéki, regionális folyóirat tervét, amit többekkel megtárgyalt, köztük Lovász Pállal és Makay Gusztávval. A lényeg: a különböző irányzatok összebékítése, a tehetségek útjának egyengetése az országos érvényesülés felé, az elszármazottak szülőföldjükhöz kötése, a szektárius, felekezeti, pártpolitikai ügyek kizárása mellett határozott és tágas történelmi, társadalmi, népi és morális látókör megvalósítása, a széles olvasótáborhoz fordulás, a szűk körű beavatottság hangja helyett az eleven szakszerűség. Lovász és Makay támogatták Várkonyi koncepcióját.

A legnehezebb azonban nem a folyóirat elindítása, hanem működési feltételeinek megteremtése volt. Fischer Béla és Esztergár Lajos befolyása és kapcsolatai, valamint Lovász Pál szorgos segélykérő levelei³⁹ tudták biztosítani a megye és a város rendszeres anyagi hozzájárulását, a közületeknek a folyóirat javára történő „megadóztatását”, a rászoruló íróknak állások nyújtását, a Pécsi Takarékpénztár és a kultuszminisztérium pénzbeli segélyét. „Hanem a munka dandárját, az üzembe helyezést Lovász Pali bonyolította le: szaladgált, tárgyalt, telefonált, levelezett, csupán nekem száznál több levelet írt” – írja Várkonyi.⁴⁰ A folyóirat elnevezése (először a Pécsi Szemle névben gondolkodtak), jelisége („Egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók”), irányultsága (szellemi ellenállás a német veszéllyel szemben) szintén Várkonyi tervén alapult, amelyet többekkel, így az akkor Pesten élő Weöres Sándorral, a Pécsen élő Makay Gusztávval és Lovász Pállal is megkonzultált.

A lap programjával mindenki egyetértett, a *Pécsi Szemle* elnevezés helyett viszont Weöres valami frissebbet, vonzóbbat tartott szükségesnek. Kodolányi pedig a *Virrasztó* elnevezést ajánlotta.⁴¹ A folyóirat névadója végül is Várkonyi Nándor lett, attól a gondolattól vezérelve, hogy a nehéz és egyre nehezedő történelmi helyzetben bátorságra van szükség, s ettől a bátorságtól függ a *sorsunk*. Weöres, aki aktívan – például a folyóirat leendő szerzőivel történt kapcsolattfelvétellel, írások kérésével stb. – segítette a lap elindítását és az első szám megjelenését, Várkonyinak szóló levelében megírta, hogy a folyóirat első száma fővárosi körökben „nagy meglepetést okozott, őszinte bámulatot és őszinte irigységet... Csak általában a lapcímet kifogásolták”.⁴²

³⁸ Fischer Béla: „A *Sorsunk* azért küzd, hogy a magyarság sorsa boldogabb legyen”, *Dunántúl*, 1941. június 20.

³⁹ Több tucatnyi megtalálható a BMMI TO Lovász-hagyatékban.

⁴⁰ I. m., 416.

⁴¹ Várkonyi Nándor: i. m., 430.

⁴² Várkonyi Nándor: i. m., 426.

Várkonyi részéről Weöres és Kodolányi egyidejű megnyerése jól mutatja azt az összehétközítő tendenciát, melyet a lap működése során igyekezett – több-kevesebb sikerrel – megvalósítani. Ennek a kiegyensúlyozó szerkesztői törekvésnek volt támogatója Lovász Pál is. Alkalmankénti sikertelensége mindenekelőtt abból következett, hogy Várkonyi túlzottan tiszteletben tartotta az írói szabadságot és az eltérő véleményeket. Szerepet játszott benne továbbá időnként egyes írók merevségének, elfogultságának, például Kodolányi gyakran indokolatlanul is gyanakvó magatartásának, kibékíthetetlenül „anti-urbánus” felfogásának a hatása is. Lovász visszaemlékezése szerint Várkonyi a legnagyobb szeretettel viszonyult Kodolányihoz, „az olykor terhes magatartásának, ellentmondásainak” is megértője volt, áldozatos, jó barát, aki a legnehezebb helyzetében anyagilag is igyekezett segíteni rajta. „Továbbá, ő tanított meg mindannyiunkat – mondja Lovász – Kodolányi helyes értékelésére. Így lett aztán ő a Janus Pannonius Társaság alelnöke”.⁴³

Természetesen az urbánusok egy része sem volt mentes az egyoldalúságoktól, egyesek közülük lenézték a népieket, műveletlennek tartották őket. Várkonyi „egyeztető programjának” sikerét jelentette, hogy a *Sorsunk* lapjain nem támadták nyíltan egymást, ám ez végül is kevésnek bizonyult. A két tábor közötti viszony nem vált problémamentessé. Miután Várkonyi főszerkesztőként, egyedül már nem tartotta kezelhetőnek a szerkesztőségben és a szerzőgárdában látenszen megbúvó, időnként egymásnak feszülő indulatokat, 1942 augusztusában segítségért folyamodott. Fischer Bélánál összeült a „válságstáb”. A megbeszélésen Várkonyi több mint egyéves tapasztalatait és a lap jövőjét mérlegre téve, drámai hangú értékelésében érzékeltette, hogy a folyóiratot a népi irány felé kívánja billenteni. Fischer Béla és Lovász Pál megértésükről és támogatásukról biztosították őt. Makay, Weöres és Csorba azonban nem fogadták el Várkonyi álláspontját, és kiléptek a szerkesztőségből. (Igaz, néhány hónap elteltével Weöres és Csorba közölték Lovásszal, hogy szeretnék az ellentétek elsimítását, és lényegében visszatértek a laphoz, Makayt pedig ugyanekkor a fővárosba helyezték dolgozni.)

Lovász Pál – aki a lap sorsát mindenekelőtt valónak tartotta – tanácsaival, véleményével segítette Várkonyit abban, hogy a távozottakat pótolni, az új helyzetet pedig uralni tudja. Ennek eredményeként lett rovatvezető (Budapestre távozásáig) Angyal Endre irodalom- és művészettörténész, ezután gyorsult fel Bárdosi Németh János Pécsre kerülésének folyamata, *Szegény ország* című verseskötetének – Lovász közreműködésével még 1942-ben történő – megjelentetése, továbbá új munkatársak felkérése, szervezése. Közük volt többek között Erdei Ferenc, Veres Péter, Nagy István, Temesi Mihály, Zsolt Zsigmond, Zsikó Gyula, illetve Rónay György, Kovács Endre, Baránszky-Jób László, Juhász Géza, Bardócz Árpád.

Lovász Pál ideje nagy részét a Társaság ügyei kötötték le, és a későbbiekben elsősorban az igazgatótanácsban dolgozott. Ezzel 1942-ben lényegében „kilépett” a szerkesztőbizottságból, amelyről az akkor már Budapesten élő Makay Gusztáv határozottan le akarta beszélni őt.

Érdekes folyóirat-történeti adalék, hogy Lovász Pál elsőként vette észre a szerkesztőség egyik tévedését, és ezzel segítette a főszerkesztőt egy veszélyes ügy megoldásában. Kiderítette, hogy a *Sorsunk* 1943. júliusi számában Lőrincz Ferenc tanár neve alatt közölt vers valójában plágium, a valódi szerző Áprily Lajos, a vers pedig már megjelent a kolozsvári *Pásztortűz* című irodalmi folyóiratban, továbbá az 1922-es *Esti párbeszéd* című kötetben is.

Lovász Pál a Társaság főtítkáraként sajátos preventív szerepet játszott a *Sorsunk* körül tornyosuló felhők eloszlatásában. Várkonyi 1944. januári *Szerkesztői üzenete* ugyanis

⁴³ Lovász Pál 1969. november 21-i levele Várkonyi Nándornak (másolat) – a Lovász család tulajdona.

problémák sorát osztotta meg a nyilvánossággal, nyíltan feltárta az ízléskülönbözőségekből eredő vitákat, kritikákat, felháborodásokat és sértődéseket, a mögöttük megbúvó eltérő érdekeket, egyes helyi nagyságoknak a lapba történő beleszólási igényét, a „művelt középosztály” kulturális igénytelenségét, az egészséges kritikai légkör hiányát. És miután az üzenet után sem csitultak a kedélyek, nem szűnt meg a bizonytalanság az írók körében, változatlanul fennálltak az illetéktelen beavatkozási szándékok, megmaradtak a Várkonyi címére érkező kirohanások, valahogyan meg kellett szilárdítani a vezetőket, a szerkesztők egységét, a lap és a Társaság helyzetét. Ezt igyekezett biztosítani a Társaság elnökségének 1944. február 15-i állásfoglalása, amelynek megszületésében Lovászé a fő érdem. Az 1944. február 15-i állásfoglalás kimondta, hogy a Társaság nem áll világnézeti alapon, nem elégt ki ilyen célú törekvéseket, egyedül az irodalmi értékeket szolgálja, terjeszti, a közműveltség emelését, a szellemi tájékozódást segíti elő. A folyóirat tulajdonosaként a Társaság ellenőrző szerepe arra szorítkozik, „hogy a lap ne lépje át az íratlan törvényeket”. A szerkesztő határozza meg a folyóirat eszméjét, ő választja ki a munkatársait, munkáját a Társaság vezetői és tagjai nem irányíthatják, „ennek tudatában a közbelépéstől mind általánosságban, mind a részletekben elvszerűen tartózkodnak. Ha azonban a szerkesztő gesztója az önként adódó korlátokat átlépi, a vezetőség a megbízást visszavonja”.⁴⁴ A Lovász és Fischer által aláírt állásfoglalás tisztázta a helyzetet, „házon belül és kívül” egyaránt. A *Sorsunk* helyzete ismét stabilá, a Társaság és a folyóirat viszonya egyértelművé vált, a szerkesztő szuverenitását is deklarálták.

1941-ben, a Társaság megújításának idején mindenekelőtt Lovász Pál rugalmas, a lap életben tartására gondosan ügyelő gondolkodását tükrözte az – a Kodolányi János egyetértésével nem találkozó⁴⁵ – törekvés, hogy a lap igazgatótanácsába válasszanak befolyásos közületi és közéleti személyiségeket. Végül is a működés és a fennmaradás szempontjai kerekedtek felül, és így az igazgatótanács elnöke Fischer Béla ny. alispán, felsőházi tag lett, tagjai pedig Esztergár Lajos, Pécs szab. kir. város polgármestere, vitéz Horvát István, Baranya megye alispánja és Visnya Ernő kincstári főtanácsos, felsőházi tag. Lovász Pál diplomáciai érzékét tükrözte – mondja egyetértően, évtizedekkel később Várkonyi Nándor⁴⁶ –, hogy a címlap versóján szerepeltették az igazgatótanács tagjait, akiknek személye és tekintélye lényegében védelmet nyújtott a szerkesztőségnek, mintegy „fedezte” a lapot az antifasiszta, németellenes, magyarságmentő törekvései és a sorskérdésekkel foglalkozó, bátor hangvételű írásai miatti esetleges támadásokkal szemben. Várkonyi találóan fogalmaz, amikor azt írja, hogy „Fischer Béla, Esztergár Lajos, Horváth István és Lovász Pál társadalmi tekintélyük és hivatali rangjuk kockáztatásával fedezték lapunk gerillaháborúját”.⁴⁷ Csorba Győző ezzel szemben némi mértéktartással ítéli meg Lovász Pálnak a lap létrehozásában és szerkesztésében játszott szerepét. Visszaemlékező interjúkötete szerint⁴⁸ Lovász „félig-meddig inkább tiszteletből került be a szerkesztőbizottságba. Volt ugyan neki is irodalmi működése, mert még Délvidéken, mielőtt eljött onnan, megjelent egy kötete” – mondja, és érzékelteti, hogy Lovász mindenekelőtt irodalomsegítő, irodalomszervező munkájának és általános emberi megbecsültségének köszönhetette a *Sorsunk* szerkesztőbizottságába kerülését, és kevésbé irodalmi, költői teljesítményének. Hozzátehetjük: diplomáciai érzékének, okos taktikai megfontolásainak, kompromisszumteremtő képességének, a lap életben tartását más érdekek elé helyező gondolkodásmódjának is.

⁴⁴ *Sorsunk*, 1944. március, 195.

⁴⁵ „Mégiscsak író vagyok... s így hasonszőrűek között szívesebben ólálkodom, mint társadalmi előkelőségek között.” – írta Várkonyinak 1941. április 1-i levelében. Idézi: Várkonyi: i. m., 435.

⁴⁶ Várkonyi: i. m., 419.

⁴⁷ I. m., 422.

⁴⁸ *A város oldalában*, Pécs, 1991. 74.

A szervező

A Társaság fenntartását különösen nehezé tette, hogy a gazdasági válság idején kezdte meg munkáját. A működési feltételek megteremtésében jelentős szerepe volt Lovász szervezőmunkájának. Ennek eredményeként a szükséges anyagiak részben támogatásokból, részben önzetlen segítők adományaiból, részben tagdíjakból „álltak össze”. Így tudta a Társaság biztosítani folyamatos működését. A 100-150 fő közötti létszámú pártoló tag évi 3 pengős hozzájárulása igencsak szerény összeget jelentett a szükségletekhez képest. Elsősorban a nagyobb összegű adományok tették lehetővé a zavartalan működést és a Janus Pannonius Társaság – huszonhat kiadványból álló – kiskönyvtárának megjelentetését. Lovász a tízéves működést áttekintő tanulmányában⁴⁹ kiemeli, hogy évről évre 500 pengős adományt juttatott a Társaságnak Baranya vármegye közönsége nevében Fischer Béla alispán, majd utóda, vitéz Horváth István alispán. Több száz pengővel járultak hozzá a működéshez az Erzsébet Tudományegyetem rektorai: Mansfeld Géza, Dambrowszky Imre, Scipiadés Elemér, Birkás Géza, Vinkler János és Tóth Zsigmond. Nendtvich Andor, Makay István, majd Esztergár Lajos polgármesterek Pécs város nevében nyújtottak anyagi támogatást. Megjelölt célra Klebelsberg Kunó gróf 6000 pengőt, vitéz leveledi Kozma Miklós 2500 pengőt, Teleki Sándor pedig 100 pengőt adományozott. A velük való kapcsolattartás mindenekelőtt Lovász feladatkörét képezte.

A Társaság takarékos gazdálkodását, mostoha anyagi feltételeit visszajáról mutatja, hogy Lovász Pál még egykori támogatójának, a Magyarországra történt áttelepülése idején, a húszas évek elején öt segítő Vajthó Lászlónak könyvkiadásra vonatkozó kezdeményezését is kénytelen volt elhárítani.⁵⁰ „A Janus Pannonius Társaság a kiadást nem vállalhatja, mert kevés a pénzünk, költségvetési keretünk igen szűk, s csak legfeljebb néhány íves munkákat adhatunk ki. Ezeket sem haszonra csináljuk, hanem alapító és pártoló tagjainknak adjuk tagilletményként. Az a törekvésünk, hogy egy évben két ajándékot tudjunk adni, s a kiadványok ne kerüljenek sokba”.⁵¹

A pénzügyi helyzet a későbbiekben sem változott meg, hiszen a Társaság 1940-ben „kellő anyagi eszközök hiányában” nem vállaltathatott szerepet Janus Pannonius műveinek kiadásában, melynek tervét a Vikár Béla vezette La Fontaine Irodalmi Társaság kezdeményezte.⁵² Ugyanez történt Marczonay Tibor verseskötetével is.⁵³ Néhány év múlva hasonló sorsra jutott a kiváló Janus-fordító, Geréb László 1943-as kezdeményezése is, amely Janus Pannonius összes költeményeinek kiadására vonatkozott. Lovász elismerte ugyan, hogy Geréb „mesterien szólaltatja meg” a Társaság névadóját, hogy – Várkonyi Nándor szerint is – ő a legjobb Janus-fordító, hogy a Társaságnak szinte kötelessége lenne a kötetet napvilágra hoznia, de anyagi eszközeik igen szűkösek, ezért egyelőre le kell mondaniuk a teljes kiadás költségeinek vállalásáról. A *Sorsunk* és a megjelenő kiadványok példányait ugyanis – magyarázta Lovász – ingyen szétküldik tagjaiknak, a többit pedig szerzői honoráriumként adják a tiszteletdíj fejében.⁵⁴

Mindenekelőtt Lovász érdeme az is, hogy a folyóirat rövid idő alatt országosan ismertté vált, és egyre nagyobb tekintélyre tett szert, amihez hozzájárult az is – ahogyan

⁴⁹ *Sorsunk*, 1941. október-december.

⁵⁰ Vajthó László 1938. december 28-i levele Lovász Pálnak – a Lovász család tulajdona. Ebben Reviczky Gyula halálának 50. évfordulójára elkészült tanulmánykötetét ajánlotta fel kiadásra.

⁵¹ Lovász Pál 1939. január 14-i levele Vajthó Lászlónak (másolat) – a Lovász család tulajdona.

⁵² A Janus Pannonius Társaság titkárának és társelnökének 1940. január 4-i és január 22-i levelei a La Fontaine Irodalmi Társaság elnökének, illetve elnökségének – a Lovász család tulajdona.

⁵³ Lovász Pál 1940. február 20-i levele Marczonay Tibornak (másolat) – BMMI TO, Lovász-hagyaték.

⁵⁴ Lovász Pál 1943. május 25.-i levele Geréb Lászlónak – a Lovász család tulajdona.

Csorba Győző állítja interjúkötetében⁵⁵ –, hogy a szerkesztők (túlzottan szigorú vélekedése szerint Lovász Pál talán kevésbé) megfogadták, mégpedig vérszerződéssel, hogy nem fognak semmi provinciális dolgot közölni a lapban, azaz a minőséget mindenekelőtt állónak tekintik. Úgy látja, hogy Lovász volt ebben a legkevésbé következetes. Csorba vélekedése kizárólag az irodalom értékszempontjait, csak esztétikai megfontolásokat vesz figyelembe, míg Lovász a változó történelmi, társadalmi, politikai helyzettel, a folyóirat egyetemes küldetésével, és persze a fennmaradás lehetőségeivel is mindenkor igyekezett számot vetni állásfoglalásaiban és magatartásában.

A költő

Lovász Pál – ha szerény mértékben is, de – hozzájárult a folyóirat szépirodalmi rovatának elindításához és színvonalas működtetéséhez is. Igaz, hogy 1945-ig csupán néhány rövid verse jelent csak meg (*Falum, Vetés, Eperfa, Tisza, Tehén, Vadász*) az 1941. október-decemberi, a *Szomszéd* című az 1942. szeptember-októberi, a *Korsó* című az 1942. november-decemberi lapszámban, ám ezek a legjobb költői műveiből valók. Közlésük nem a Társaság titkárának szólt, hiszen vitathatatlanul megfeleltek a lap követelményeinek. Várkonyi Nándor visszaemlékezése szerint Lovász saját verseivel kapcsolatban meglehetősen szerény volt, második kötetét (az 1942-ben megjelenő *Vándorút*) szinte „akarata ellenére kellett kihozni”.⁵⁶ 1942 után még egy alkalommal, egyúttal utoljára jelentkezett versekkel a *Sorsunk*-ban, az 1947. júniusi számban.

A folyóirat növekvő tekintélyének és elismertségének jelentőségét növeli, hogy 1942-ben az Erzsébet Tudományegyetem megcsonkításának következtében a bölcsészkar és oktatói elkerültek Pécsről. Ezért megkülönböztetett fontosságú volt a *Sorsunk* és a Társaság további munkájának biztosítása. Szerencsésnek tekinthető, hogy eredményesen működött együtt a Társaság és a folyóirat. Várkonyi műveltsége, ízlése, jó tájékozódó és józan ítélőképessége – a népiek iránti megkülönböztetett vonzalma ellenére is – biztosította azt, hogy a *Sorsunk* egyidejűleg vált a népi írók legjobbjainak és az urbánus törekvések képviselőinek, a már „befutott”, ismert alkotóknak és a pályakezdő fiataloknak egyaránt az otthonává, irodalmi fórumává.⁵⁷ És ebben a törekvésében Várkonyi mindig számíthatott Lovász támogatására.

Méltán állapítja meg a Társaság tíz évét értékelve Lovász Pál, hogy a folyóirat törekedett és alkalmasnak mutatkozott a szellemi élet egészségtelen megosztottságának megszüntetésére, a főváros és a vidék közötti ellentétek kiegyenlítésére, a dunántúli irodalom valamennyi kiváló képviselőjének összefogására, a magyar sorskérdések tisztázására. Idejét, energiáját, kapcsolatrendszerét a Társaság 1941 szeptemberében történő átszervezését követően is (amikor a közgyűlés új elnökséget választott, átalakította az alapszabályt, kibővítette a tagságot, létrehozta a főtávkari posztot, melynek ellátásával őt bízta meg) nagyrészt a szervezet hatékony, eredményes működtetésének biztosítására fordította. Bár a háborús viszonyok közepette változott a helyzet, a közhangulat, változtak a munka hangsúlyai (például Esztergár Lajos vezetésével megindult egy nagy ívű műveltségterjesztő program, a Társaság magára vállalta az állandó társulattal működő, új pécsi színház irodalmi irányítását), ám ugyanakkor megmaradtak a régi munkaformák is, köztük a felolvasóülések, melyeknek a szervezését lényegében Lovász Pál végezte. A felkéréseket, a meghívásokat levelezések útján általában ő kezdeményezte, biztosította.

⁵⁵ *A város oldalában*, Pécs, 1991. 76.

⁵⁶ Várkonyi: i. m., 400.

⁵⁷ Lásd erről: Tüskés Tibor: „Várkonyi Nándor, a szerkesztő”, in: *A Sorsunk antológia*, Pro Pannonia Kiadó, Pécs, 2002.

Több mint húsz, határon inneni és túli irodalmi szervezettel is kapcsolatban állt a Janus Pannonius Társaság, így például az Erdélyi Szépmíves Céhhez (Kolozsvár) és az aradi székhellyel működő Kölcsey Egyesülettel.⁵⁸ Mindeközben Lovász fáradhatatlanul levelezett határon inneni és túli partnerekkel, a Társaság vezetőivel és tagjaival, írókkal, költőkkel, a felolvasóülések szereplőivel, barátaival: Fitz Józseffel, Huszti Józseffel, Marczonnay Tiborral, Berczeli Anzelm Károllyal, Weöres Sándorral, Kolozsvári Grandpierre Emillel, Szőnyi Ottóval, Balás-Piri Lászlóval, Berde Máriával, Bardócz Árpáddal, Máté Károllyal, Sásdi Sándorral, Fekete Lajossal, Morvay Gyulával és másokkal.⁵⁹

Fáradhatatlan szervezőmunkájának kiemelkedő jelentőségére utalnak Várkonyi Nándor szavai: „Pécsre hozta irodalmi életünk legjelesebb irányítóit, és személyes megnyilatkozásaik által eleven mozgásban, mintegy sűrített kivonatban mutatta be a közönségnek az irodalmat. Az íróknak pódiumot adott, hallgatóikból közönséget nevelt. Amennyire a Társaság erszényéből telt, kiadta a tagok munkáit, 1945-ig huszonhat kötetet. A Társaság működése korszakváltást, új fejezetet jelentett a város szellemi életében, sőt jelentősége túlment a város határain. Bizvást állíthatom, ehhez fogható eredményeket egy irodalmi egyesületünk sem ért el. Új gócpont támadt, mely egyesítette és közös munkára fogta a város, az egyetem, a Dunántúl, sőt az ország reprezentatív költőit, íróit, tudósait, közéleti embereit, dobogóján fölvonultatta a legjobb nevek képviselőit, s közönséget toborzott a társadalom minden rétegéből, s mindezt nagyrészt a Társaság működésének első évtizedében.”⁶⁰

Az elvhűség képviselője

Lovász Pál egész életében következetes volt, soha nem ítélezett származás alapján, jottányit sem engedett az embereket ennek alapján osztályozó, jogait sértő ideológiáknak. Az elnémetesítő törekvésekkel – Várkonyival együtt – következetesen szemben állt. Az ország német megszállását követően a *Sorsunk* segítségével igyekezett szolgálni a nemzet valódi és igaz ügyét. Ahogyan írta: „a folyóirat ezekben a nehéz időkben is németellenes maradt... a lap minden megnyilvánulása ellenállásra buzdított és példát mutatott”. Ebből az elvi alapállásából nem engedett a későbbiekben sem, még akkor sem, amikor élete fő műve, a Janus Pannonius Társaság volt a tét. Igazi szívügye, a kortársak és az utókor elismerését egyaránt kiváltó szervezet, amely nem szolgálta ki a német megszállókat, amely nem állt a német ideológia szolgálatába, amelynek tagjai közül a német hatóságok többeket letartóztattak, amelynek vezetőségi tagjai pedig a bebörtönzés állandó veszélyétől kísértén éltek meg e nehéz hónapokat, éveket. Ebben az időben elég volt egy egyszerű följelentés ahhoz, hogy az illetőt elhurcolják. Ezért kereste fel ekkor Bárdosi Németh János, Csorba Győző és Várkonyi Nándor Lovász Pált betegágyánál, és egyeztettek arról, hogy Várkonyi esetleges letartóztatásakor mit fognak tanúként egységesen vallani.⁶¹

Lovász Pál visszaemlékezése szerint akkor kerültek válaszut elé, amikor a Volksbund egyik pécsi vezéregyénisége fordult kéréssel a vezetőséghez: egy híres német professzor számára biztosítsanak lehetőséget a Társaságban előadás megtartására. A vezetőség a kérést elutasította: német előadó a Janus Pannonius Társaság rendezvényén nem fejthette ki nézeteit. Ezzel a döntéssel a *Sorsunk* lényegében meghozta saját végététét, és átmenetileg befejezte működését.

⁵⁸ A Kölcsey Egyesület 1938. június 1-i levele – BMMI TO, Lovász-hagyaték.

⁵⁹ Gazdag levelezésének anyaga megtalálható a családi hagyatékban, valamint a BMMI TO, Lovász-hagyatékában.

⁶⁰ Várkonyi Nándor: *Pergő évek*, 399–400.

⁶¹ Várkonyi: i. m., 422.

Csorba Győző szerint is „tulajdonképpen Lovász Pálhoz kapcsolódik a lap megszűnése. 1944 szeptemberében vagy októberében – mondja Csorba az interjúkötetében –, szóval, már a háború vége felé, egyszer jött kétségbeesve, hogy őt az OTI országos vezérigazgatója, aki neki végül is hivatali főnöke volt, megkérte, hogy egy tanulmányát tegyék közzé a *Sorsunk*-ban. Ennek a tanulmánynak valami olyasféle címe volt, hogy *A vezérelv*, írójának a neve pedig valami Weise vagy Weis. Az íráson látszott, hogy Hitler-párti. Összeültünk, hogy most mit csináljunk. Ha visszautasítjuk, akkor Lovász Pálon áll bosszút. Ha közöljük, akkor magunkat köpjük szembe. Mert arra nagyon ügyeltünk, hogy semmi olyat ne adjunk le, aminek valami köze van a nácizmushoz. Elhatároztuk, hogy inkább megszűnünk. Az októberi számot még megjelentettük, november végén az oroszok is ideértek. Ezzel egy időre megszűnt a *Sorsunk*, és sajnos, megszűnt a Janus Pannonius Társaság is”.⁶²

Lovász Pál, a Janus Pannonius Társaság és a *Sorsunk* elválaszthatatlanok. Részes volt alapításuknak, részt vett az irányításukban, ő volt működésük szíve, lelke, mozgatója. A Társaság pódiumán megszólalási lehetőséget biztosított az ország legkiválóbb – határon inneni és túli – íróinak, költőinek, gondolkodóinak. Szereplésük irodalmi és esztétikai élményt nyújtott a hallgatóságnak, felvázolta az ország válságos helyzetéből való kilábalás lehetőségeit, hozzájárult a szétszakított magyarság kulturális „egyesítéséhez”. Lovász és társai érdeme, hogy a Társaság nem politikai, nem ideológiai szempontok alapján, hanem esztétikai megfontolásból választotta a közreműködőket. Az 1941-ben indult *Sorsunk* jelentősen kibővítette a működés horizontját, erősítette és bővítette a kulturális kapcsolatokat. A Társaság megalapításával csaknem egyidejűleg útjára indult „Janus Pannonius Társaság könyvtára” sorozatban Lovász Pál szerkesztésében 1931 és 1941 között 26 mű jelent meg. Lovász e különleges értékek megteremtésében meghatározó szerepet játszott.

A hagyatékban fennmaradt levelek sokasága is erről tanúskodik. Surányi Miklóstól Takáts Gyuláig, Makay Gusztávtól Villányi Andorig, Koczkás Gyulától Vikár Béláig írók, költők, irodalomtörténészek és a különböző tudományágak képviselői, tudósok, kutatók mind-mind részesei voltak annak a kapcsolatrendszernek, annak a kulturális hálónak, melyet Lovász Pál épített, szőtt szorgos és gondos munkával a mecsekalji városból úgy, hogy az messze túllépett az új, területileg megcsonkított ország határain. E hatékonyan működő kapcsolati háló fennmaradása biztosíthatta volna azt, hogy Pécs Budapest kulturális ellensúlyává, a régió kisugárzó erővel rendelkező szellemi centrumává váljék. E kulturális hálónak részesei voltak a társadalmi élet, a hatalmi szféra reprezentánsai is, ám Lovász nagyon is tisztában volt azzal, hogy mi az ő valódi szerepük, funkciójuk a Társaság életében. „A tagok névsorában helyet foglaló közéleti emberek csak az anyagi és társadalmi körítést adták... Az »előkelőségek« pódiumra sohasem jutottak” – írta a hatvanas években.⁶³

A társaságalapító, a szerkesztő, az irodalomszervező, a kapcsolatépítő, a költő mást érdemelt volna 1945 után, élete hátralévő évtizedeiben. És sokkal többet az utókortól. Mert a Társaság által elért eredmények, a Lovász által képviselt értékek átörökítődtek a jelenbe, a radikális következményekkel járó – az 1940-es évek második felében bekövetkezett – hazai társadalmi változások ellenére is megőrződtek az irodalmi, a kulturális élet szereplőiben. És ma is ott rejtőznek a szellemi folyamatok „mélyrétegeiben”. Itt az ideje annak, hogy az irodalomszervezőként ismert Lovász Pál teljes, nagyrészt hagyatékban maradt költői életműve is nyilvánosságra kerüljön.

⁶² A város oldalában, 75.

⁶³ Lovász Pál 1962. november 13-i levele Bárdosi Németh Jánosnak (másolat) – a Lovász család tulajdona.

SZÍVKOSZORÚ

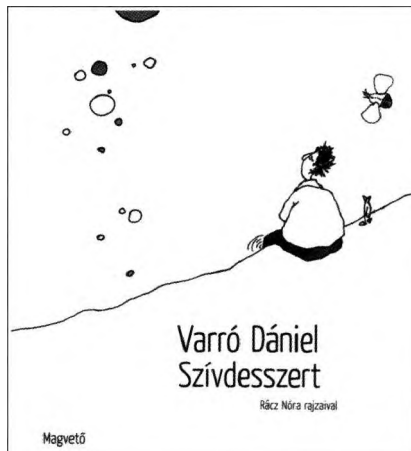
Varró Dániel: Szívdesszert

A harmadik kötetével jelentkező Varró Dániel olyan költő, akinek a kritika szokatlan módon előszeretettel igyekezett útmutatást nyújtani. A nagy sikerű első verseskötve, az 1999-es *Bögre azúr* hivatásos olvasói bár nagy elismeréssel szóltak a versek rég nem látott formai bravúrainak, sziporkázó játékoságáról, újszerűnek ható megszólalásmódjáról, több-kevesebb óvatossággal a komolyság, a súly betöltendő hiányát is megemlítették, és elgondolkodtak a folytatás lehetőségeiről. A 2003-ban napvilágot látott *Túl a Maszat-hegyen* mintha frappáns választ adott volna a recepció kérdéseire: a mesteri költői tudás egy mesei verses regényben jutott érvényre, amely továbbra is intenzív párbeszédet folytatott a költői hagyománnyal, megannyi költőt, műfajt, versformát idézett meg, amivel a „felnőtt” olvasó ráismeréseire, felfedezéseire apellált, ugyanakkor az első kötet egyes „témáit” – mint a buszozást, a náthát, a focit – immár a mese „súlytalanságában”, pontosabban játékos könnyűségében bontotta ki – és így a számos formai-nyelvi leleményt a gördülékeny cselekményszövevél és a szellemes elbeszélői reflexiókkal ötvözve méltán aratott sikert a gyermek olvasók körében is.

Az új kötet mindazonáltal arról tanúskodik, hogy Varró nem vált végleg olyan furfangos meseszerzővé, aki a gyerekekhez szólva folyton kikacsint a versismerő felnőttekre. A költő nem maradt meg a verses epikánál, de nem is kezdett nonszensz lírába (egyik kritikus a jóslataival szemben), hanem olyan műfajra esett a választása, amely szintén akár a tehetségéhez illő „súlyos” témák természetét firtató kérdésre adott válasznak is tekinthető: a *Szívdesszert* szerelmes verseket tartalmazó kötet. A védjeggyé váló poétikai tudás mellett még egy fontos sajátosság képviseli a korábbi kötetekkel vállalt folytonosságot: amiként a verses regény elbeszélője érezhető szeretettel viseltetett a megszólított gyerekek és a megalkotott szereplők iránt, úgy az új mű alaphangja ugyancsak a szeretet. Jól lehet a kötet helyenként komor, lemondó és néhol szemrehányó hangokat csendít meg, még ezeket is az a szeretet hatja át, amelynek uralkodó jelenléte igencsak rokonszenvessé és szerethetővé teszi a könyvet, és amely a kötet rendkívül tudatos szerkesztésének jelentségére is magyarázattal szolgálhat.

Ám mielőtt szó esne a felépítés szigorúságáról, meg kell említeni a szeretetteljesnek mondott költői megszólalás sokrétűségét. E többoldalúság mibenlétéről sokat elárul a kötet elejére illesztett három mottó. A John Osborne-idézet („Látod azt a mackót meg azt a mókust? Hát azok mi va-

Rácz Nóra illusztrációival
Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2007
96 oldal, 2490 Ft

gyunk: ő meg én.”) a köteten végigvonuló játékoságot előlegezi meg, amely a gyermeki-ség és a gyerekeség érzékeny határán ellensúlyoz. Szócs Géza sorai („Kedvedért péklegény leszek, / thai péklegény leszek nagyon”) azt a költői magatartást villantják fel, amely a szerelmi líra formáló-formálódó, egyszerre elbűvölő és esetlen erejét teszi magáévá. Végül a Petri-idézet („igazán valami szépet akartam írni neked, te kedves, / hát ez nem ment, és ráadásul aludni se hagylak, / akkor legalább gyorsan véget vetek ennek a kurva szonettnek”) több szempontból is mérvadó a kötet egészét tekintve: egyfelől előre-bocsátja a versek önreflexív jellegét, azt, hogy a költemények beszélője gyakran beszél magáról a konkrét versről, a vershelyzetről, másfelől magán hordozza azt az alulstilizált, ironikus, akár cinikus és durva megszólalást, amely szintén felbukkan Varró kötetében. S persze eszünkbe juthat Petri *A szerelmi költészet nehézségeiről* című verse, amely a szerelmi költészet hagyományainak ismeretében fogalmazza meg a „szerelmes” költői beszéd-mód aktuális lehetőségeinek – végeredményben lehetetlenségének – problémáját. Úgy tűnik, Varró szerint nagyon is lehet ma még szerelmi költészetet művelni: még ha nem is lehet olyan klasszikus, „nagy” szerelmi költeményt írni, amilyet alighanem bármelyik érettségizett versolvasó említeni tud – ilyesfajta mű biztosan nem szerepel a könyvben –, igenis alkotható szerelmi verseskötet, önmagukkal azonos szerelmesekkel.

A kötet szerkezet fontossága igencsak szembetűnő. A könyv gerincét egy szonett-koszorú alkotja: tizennégy, hol klasszikus, hol képverssé formált, hol így vagy úgy szabálytalan szonett követi egymást, hogy végül az egyes szonettek kezdősoraiból álló mesterszonett zárja a kötetet. A költői mesterség, a poétikai hagyományok bámulatos alkalmazása tehát továbbra is elsődleges jelentőségű Varró költészetében, és ez a tudás nem kis tétel rendelkezik: a mesterszonett mintegy magába gyűjti a korábbi versek különféle tapasztalatait, amelyek mind ott munkálnak az utolsó vers rendkívül sűrű szöve-tében. A szonettkoszorú egyszerre a szerelem tapasztalatainak összegzése, a saját szerelem tudásának elnyerése, szépen megformált vallomás, kérés és ajándék.

Ha az olvasó megpróbálja sorba gyűjteni e szerelem különféle tapasztalatait, úgy igencsak összetett kölcsönviszonyra bukkan a szonettekben. Az óvatos figyelmeztetés („Törődötten törödvé egymással mit vesződünk egymásban elveszödve?”), a vallomás (Mert nem szerettem én még senkit így előtted, én nem tudok utána szeretni senki mást”), az esetlegesség konstatálása („járjuk a tescót, vécedeszkat venni a régi helyett, ami eltört”), a kiszolgáltatottság veszélyét hordozó összetartozás-tudat („Az boldogít, mi bánt, és az finom, mi durva”), az elveszettség, az össze nem illés („a szíved az enyémmel nem kompatibilis”), az apokalipszisként megélt elhagyatottság („mindennek vége lesz már, ha többé nem pusztallak, estévé lesz a nappal, epévé lesz a méz”), a megszólítás, a megszólítotttság megőrződő reménye egyaránt megjelenik, még ha – mint az idézetek is mutatják – rendre ironikus, helyeként fanyar humorral is. Amit viszont kontextusukból kiragadva épp csak sejtetnek az imént felsorakoztatott citátumok, az a költemények változatos, de egyöntetűen virtuóz verselése, amely a szabályos formákkal kiegészülve alapvető szerepet játszik az említett tapasztalatok megszólaltatásában. A szonetteket átható érzésszerű esetlegesség, ügyetlenkedés és bevallott hétköznapi-ság a formai rendezettség, ügyesség és költőiség révén kiküzdött, elsajátított, megosztható és felmutatható tapasztalássá válik. Ahogy a szétforgácsolódni látszó verset megmenti a verselés („Szétesni itt nekem ez a szonett sem áttal, / de összetartom én, ne félj, a rímek által!”), úgy a szerelem is megmenekül attól, hogy elmosódjon szétartó eseményeiben, és a maga diffúz jellegében szilárd alakot ölthet.

Kétségtől függetlenül igaz, hogy a rímek kiváltképpen szervezőelvévé lépnek elő a szonettekben, ugyanakkor a *Túl a Maszat-hegyen* lenyűgözően gazdag, emlékezetes rímbravúrrajai-hoz képest az új kötetben nem az összecsengéseké a főszerep, jóllehet itt is remek találata-tokra bukkanni, például: „masztodon” – „maszkodon”, vagy „meggyúl” – „1 új”

(mármint elektronikus üzenet), illetve „fájllal” (lásd imént) – „fájlal”. A rímeknél sokkal erősebbnek tűnnek azok a már-már szentenciaszerű sorok vagy sorpárok, amelyek találó voltát persze méginkább kidomborítja rímhelyzetük. Két ilyen idézet, amelyek akár az egész kötet összefoglalásaként is megállják helyüket: „Elhagylak, s lépteim / megint mögéd szegődnek”, illetve: „De gomblukunkat mégis egymás hiánya lakja.” Az utóbbi sor igen jól eltalált metaforájával különösen nagyszerű: nemcsak az egymásrautaltságot költi meg érzékenyen, hanem megjeleníti a szerelem hétköznapi helyzetait, történéseit is, amelyek kijelölik a versek természetes színtereit, azokat a színtereket, amelyek nem csupán a szerelem közegét alkotják, hanem a szerelem a rajtuk való túllépés ígérését is hordozza. Az utóbbi sor a félregombolt ing esetlen képét is felidézheti bennünk: ilyenkor kezdhetjük előlről a gombolkozást, hasonlóan ahhoz, ahogy a szonettek is újra és újra nekiveselkednek a szerelem megköltésének.

Amennyiben a versek nem hagyják maguk mögött a kifejezetten mindennapi kullisszákat, hanem sokkal inkább közöttük rendezkednek be, úgy ez nem is annyira a szonettekéből derül ki, mint inkább a közjük ékelt művekből. Kereken húsz ilyen alkotás kap helyet a kötetben, köztük új műfajokkal. Ilyen az „sms-vers”, amely nyilvánvalóan önreflexív jellegű: túl azon, hogy megszabja a terjedelmet (a karakterszámot), eleve elküldésre szánt, „gyors” műfaj. Ráadásul az egyszerűség kedvéért szívesen használná rövidítéseket, mint például az elsőként feltűnő ilyesfajta vers: „azt írom + most 1 smsbe / hogy beléd vagyok kedvesem esve / vágyak dobálnak partra kivetnek / billentyűzárát oldd ki szívednek”. A vers akár gyermetegnek is tűnhetne, de a már a műfajából is következő játékosága, és különösen az utolsó sor szellemessége kitűnő. A mobiltelefonozás versbe emelése mellett jellemzőek az olyan motívumok is, mint az e-mail, a televízió, az autó, a busz, vagyis úgyszólván a technika természetes közege a versek világának. Ami abból a szempontból is érdekes lehet, hogy a kora huszadik század jelentős alkotói közül nem kevesen – így Rilke vagy Cézanne – éppen a technika vélelmezett formalizáló-uraló térhódításával szemben fellebbeztek olyan „örökségekhez”, mint a művészet vagy a szerelem eleven hatalma. Varró magával ragadó ötletessége mintha azt sugallná, hogy nincs olyan, ami ne lenne beilleszthető a szerelmesek kapcsolatába – legyen az üzenőeszköz, vagy a leghétköznapiabb, éppen ezért a legismerősebb foglalatosságok megszokott kacatja, akár az esti szórakozás eszköze, amely előtt könnyű álomba szenderülni. Még ha meg is maradnak a leghétköznapiabb ténykedések és a megszokott környezet, ezek nem letudandó, elhagyandó életösszefüggések, hanem a másik jelenlététől (vagy éppen hiányától) áthatott cselekvések és helyek, amelyeket a költészet képes finoman áthangolni.

A kötet versei a hétköznapi helyzeteken keresztül szépen megrajzolják a két szerelmes arcképét. Az egyik sms-vers aláírásából illetve egy másik költemény megszólalójának kényelmes napirendjéből arra következtethetünk, hogy az egyik szerelmesben magát a költőt köszönthetjük, míg a hölgy reggelenként munkába szaladó „HR-menedzser”, aki jogosítvány birtokában a vezetni nem tudó kedvesét is szállítgatja, tovább erősítve a költő esetlenségét, amelyből a költemények mégis előnyt kovácsolnak, sőt a kötet két kedves meseversében ez az esetlenség egyenesen az ellentétébe fordul. A hétköznapiaság uralkodó jelenlétével áll szoros összefüggésben a költői hagyománnyal folytatott párbeszéd, amely eddig is Varró költészetének lényeges ismérve volt. Feltűnő mindazonáltal, hogy a közvetlenül azonosítható intertextuális rájátszások háttérbe szorultak – legalábbis a recenzius viszonylag kevés utalásra lett figyelmes. A Vajda János-allúzió mellett József Attila híres-hírhedt *Magánya* idéződik meg az *Átok* című versben („Nyíló öled, ha más szorítsz karodba, / korhadjon el, mint férges fának odva”), természetesen végül a Varróra jellemző szeretetteljes hangszerelésben: „A szíved, mint a megszáradt perec, / törjön ketté, ha véle más szeretsz.” A *Vers a szemeidről* explicit módon Apollinaire-t idézi, és szellemes átfordítással – egyes verses verselemzést követően – a *Kikerics*ekben megmérgeződő

szemek helyett az otthoni filmnézésről megfélemező szerelmes harag-, vagyis méregűző szemeit dicséri, és így ironikus távolságot vesz föl a francia költői hagyományt nagyszírién magába építő, a szerelmet erőteljesen metaforizáló-stilizáló avantgárd költőtől.

A konkrét költői művekre vonatkozó intertextualitás szerepének csökkenése nagyobb teret enged a sajátos versformák alkalmazásának, amely szintén a hétköznapiáshoz kapcsolódik. Két magával ragadó példát lehet említeni elsősorban, így a disztichonban íródott *reggelt*, amely hatvannégy sorban „beszéli el” a reggeli ébredés és készülődés processzusát, valamint a *Mozi* című verset, amely a Weöres fordításában ismert *Gita Govinda* verselését követi bámulatra méltóan, csak éppen prózai környezetet megjelenítve. Az a probléma merül itt föl, amelyről például Esterházy Péter elemzői értekeztek: vajon az irodalmi hagyomány efféle mozgósítása, ha úgy tetszik kisajátítása ironikus-lefokozó gesztus-e, vagy épp ellenkezőleg, az irodalom gazdag, a sajátos tapasztalat megfogalmazása számára eszközöket kölcsönző erejére világít rá? Úgy vélem, Varró kötetében mindenképp az utóbbiról van szó, jelesül arról, hogy a legesetlenebb, ugyanakkor a legtermészetesebb tapasztalatok, a mindennapos közös készülődés, vagy a kólás, pattogatott kukoricás mozizás a szerelmesek életének olyan epizódjai, amelyeknek minden esetlegességük mellett a kultúra nagy történetei, értékei számára fenntartott versformák járnak ki. A fennkölt hagyomány és a mindennapiság, a néha már-már ügyefogyott játékoság és a teljes elveszettséggel fenyegető hiány között nyílik meg a kötetben az a tér, amelyben az ironia libikókajátékának segítségével hitelesen juthat szóhoz a költészet. Varró Dániel költői tehetségének ismeretében az evidencia erejével hat ez az érdekes, kiváló verseskötet.

A költői hagyomány és az alulstilizált hétköznapiág egymást ellensúlyozó kapcsolatról a kötet eddigi recepciójának fényében is érdemes szót ejteni. Bodor Béla nagyon alaposan feltárta a költemények tudatos, rendkívül összetett verselését, rámutatva arra, hogy bár a kötet igencsak felkínálja magát a naiv, könnyed olvasásmód számára, bonyolult poétikájával ironikus színezetet ad az ilyesféle beállítódásnak. E meglátás azért is fegyelemre méltó, mert a korábbi köteteket már-már osztatlan elismeréssel üdvözlő kritikák után a *Szívdesszert* recenzensei nemritkán kritikus hangot ütöttek meg, és túlzott könnyedséget, naivitást, kiforratlanságot, helyenként modorosságot róttak fel Varrónak. A szándékos esetlenség, a hibával, a szabálytalansággal jelentéssel operáló versszerkesztés és a szerelem megjelenítésének összetettsége alighanem árnyalja ezeket az elmarasztaló ítéleteket.

A könyvben a szövegek mellett jelentős helyet foglalnak el Rácز Nóra rajzai. Illusztratív szerepüknel fogva mindenképpen jelentéssel bírók van szó, amelyeket bár magam túlságosan gyerekesnek találok, kétségkívül interpretatív erővel rendelkeznek. S még egy fontos nyereségük van: kiválóan hozzájárulnak ahhoz, hogy a kötet valódi kötetté, önálló tárggyá és így ajándékká váljon, amely minden viszontagság ellenére elkészült, jelenvaló és átnyújtható – az olvasó számára is.

FORDÍTOTT MAGASSÁG

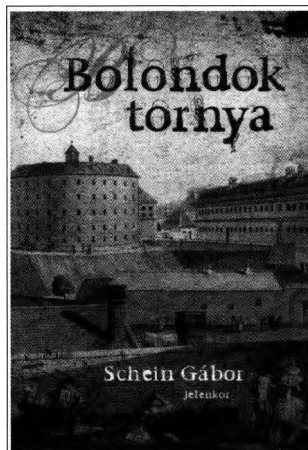
Schein Gábor: Bolondok tornya

Izgalmasan talányos cím és kifejezetten szép borító hívja fel a figyelmet Schein Gábor könyvheti munkájára. A kitűnő költő (és irodalomtörténész) legfrissebb kötete afféle posztmodern pikareszk regény. Verses regény, de mert alig több félszáz oldalnál, pontos a fülszöveg meghatározása: verses elbeszélést olvasunk. Még pontosabban: prózaversben elbeszélte történet ez, amelynek hősei – Dante és Vergilius legújabb alakmásaiként – egymást vezetve járnak be közel háromszáz évet s négy európai várost. A hét rész helyszínei sorrendben: Pírna, Bécs, Zürich (kétszer), Pírna, Bécs, Budapest. A jelenből (2006-ból) a jelenbe jut el, közben pedig a rációban hívó kontinens felemás történetét utazza be a két szereplő: Robert Nador és Bernardo Bellotto. Előbbi a fikció szerint Ausztráliába vándorolt magyar család sarja; ideggyógyász, aki feleségével tér vissza Európába. Utóbbit a művészettörténet Canaletto néven említi inkább; népszerű velencei festő a 18. században. Azaz személyükben nemcsak történelmi idősíkok, hanem a képzelet és a valóság síkjai is találkoznak. Közös útjuk álomszerű utazás, amelyet mesei hangulat leng be – de helyesebb, ha a rémálmok és rémmesék világára gondol az olvasó.

A mű legszembeütőbb sajátosságát tipográfiai fogás is érzékelteti. Nemcsak a főszöveg és a lábjegyzetek kettőssége, de a főszöveg normál, dőlt és félkövér betűvel szedett részei is jelzik: több szereplő beszéde adódik össze egyetlen, ekképp dramatizált művé. Ez a Scheintől szokatlan, kísérletező játékoság határozottan szórakoztató olvasmánnyá teszi a könyvet. A szölamok, nyelvek, korszakok párbeszédében stílusregiszterek összjátékára nyílik lehetőség, amitől a mű polifonikussá, nyitottá válik. A megütött hang hol szatirikusan frivol, hol patetikusan költői; ha egy-egy helyen túlságosan drámaivá válnék a dikció, egy másik szólam azonmód ironiával ellentéte. A főszöveg jórészt a két utazó beszélgetéséből áll; a jegyzetek – szerepük szerint – kiegészítő-kiegészítő célzatúak. (Nemcsak tartalmilag; stílusban is.)

Van is miről beszélni, s van is mihez kommentárokat fűzni. A Krumpliszákhöz címzett fogadóból Robert és Bernardo különleges útra indul. A színen eközben fontos személyek, jellemző tárgyak és épületek, korszakos események tűnnek föl. Vagy közvetlenül jelenvalóan, vagy említés formájában. A *camera obscura*, a léghajó (és a Montgolfier fivérek), az építészeti és a matematika eredményei, II. József, Napóleon és a svájci vallási villongások, Johann Caspar Lavater a 18. vagy Paul Nitsche és Horst Schumann professzorok (a Sonnenstein Intézet igazgatói) a 20. században: megannyi beszéd tárgy, megannyi lehetőség a szemlélődésre és a reflexióra.

Jelenkor Kiadó
Pécs, 2008
64 oldal, 1800 Ft

Egy-egy szöveghely önálló érvennyel fogalmaz meg általános tanulságot; ám epizodikus kitérőként is a fő cselekményszálát erősíti: „Nincsen város, / melyet nem szépít meg a magasság” (Bernardo, 22.); „...megrészegeдем / a gondolatól, hogy Isten ennyit kockáztatott, / és rajtavesztett” (Hamann levele Lavaterhez, 32.); „Ilyen város nincs is. Csak filozófusokban / és műholdfényképeken van nyoma. Majdnem, / mint a túlvilág. Úgy-hogy nekünk épp megfelel” (Robert Königsberggről, 31.) stb. A televízió, azaz „új kommuniónk, az égi adatforgalom” (Robert, 35.) megjelenése a műben – a 18. századi zürichi tudós, Lavater lakásán – az olvasót hasonlóan váratlanul éri, mint a festőt. Az ide vonatkozó sorok jól példázzák, miként szembesíti a tipográfia munkája is a különböző nézőpontokat: „Mi ez, Bob? Beszélő festmény? / Nem. Ez a való világ. A pokol földit, égit / teremő mása, az éjjeli híradó. Szent ég, / kié a hang? **Hi, Bernardo! I'm David / Michaelis, CNN-News**” (33.).

Fentebb szórakoztató olvasmányról beszéltünk. A nyelvi kidolgozottság és a kalandos fordulatok okán: joggal. De az olvasás könnyedsége korántsem azt jelenti, hogy súlytalan olvasmányról volna szó. Robert történetfilozófiai ívbe rendeződő mondatai baljós sejtelmekkel terhesek; a bennük fölhangzó áldozati szólam – ha mégoly rezignált modalitáshoz folyamodik is – a szubjektum *mindenkori* (ontológiai) kiszolgáltatottságára, illetve a megismerés (az emberi tudás) korlátosságára figyelmeztet: „Előbb-utóbb mindenki adásba / kerül. A tűzijáték még mást éget, de / a meleget már mi is szokjuk. Közel vagyunk, / és kinnal felövezve a digitális ostyára / ráfér egy világ” (35.); „Most annak kellené a végére / járni, ki játszott velünk itt szellemvasutasdit, / ha már befejezte vagy elkezdte egyáltalán” (36.); „...a helyét végül minden egy múzeumban / leli meg, alkoholban, üveg alatt, amit kikapar / az uterusból az anygakés” (48.); „Ez az én korom. Engem már nem rejt el / sem őrület, sem a szín, sem a fonák” (53.). Persze, a jegyzetek sem a derű retorikáját érvényesítik: „Úgy látszik, az idők labirintusából akkor sem találunk ki, amikor már sejtjük a fényt” (53.). A „tűzijáték”, a „szellemvasutasdi”, az „idők labirintusa”: érzéketes metaforák. Érzéketes metaforái az egyenes beszéddel talán meg sem közelíthetőnek. S a helyzetet (a tragikummal áthatott emberi kondíciót) alkalmasint még „a hetvenkettedik angyal személyi / asszisztense” (37.) sem orvosolhatja.

Sebastian Brant – a 15. század végén – még *Bolondok hajója* (*Das Narrenschiff*) címmel írt szatirikus tankölteményt. Schein Gábor – a 21. század elején – a hajó allegóriája helyett a torony szimbolikájához nyúl. S nem az eltévelyedett elme típusait osztályozza, hanem Európa tévelygésére derít fényt. A torony hagyományosan a világmindenség jelképe, illetve a földi és az égi létezés közti kapcsolat biztosítója. Világtengely. Épp ezért lehet megrázó, hogy mind a pirnai „Napkő” (Sonnenstein) erődépülete, mind a bécsi Narrenturm (szó szerint: „bolondok tornya”) nélkülözi a szakrális jelentőséget. Ellenkezőleg: történelmi vétkek, végzetes történetek színteréül szolgálnak. Az embertelen (hogy ne mondjuk: démonikus) kísérleteknek is otthont adó elmeegógyintézetek Európa közepén a *felvilágosodás civilizációjának* botrányát testesítik meg. Emlékeztet a nyitó jelenet helyzetkomikuma: Bernardo rögtönzött camera obscura segítségével gyönyörködik a fogadós húgának reggeli táncában. Az aufklärung/enlightment terminusára hagyatkozva mulatságos szójáték állítja elő a „Fényszex, / liliomtipró árnyképfordítás” kifejezést (Robert, 9.). A kezdet könnyűsége után annál megrázóbbak a továbbiak. A betegeket *beteg* szakszerűséggel kezelő évszázadok végső teljesítménye a pirnai „ápoltak” (foglyok) elgázosítása 1940-ben – a fajhigiéniai program betetőzéseként. Az egyik áldozat a tizenhét éves Nádor Panni, Robert nagyapjának húga. A személytelen történelmi kalandozásból így, a családi szálak révén lesz mélyen személyes út (valóságos és lelki-szellemi értelemben egyaránt). A tragédia emlékezete viszont korántsem kizárólag az egyén terhe. Közös, egyetemes örökség – különben se megírni, se elolvasni nem volna érdemes egy ilyen könyvet. S hasztalan volna azon is elmerengeni, miféle többletjelentés olvasható ki a

két épület további történetéből. Abból, amelyben *formálisan* nincs nyoma a tanulságokat levonni kész megbánásnak; sőt. A 34. lábjegyzet szenvtelen közlése szerint: „A Sonnenstein tornyában a második világháború után először leszerelt Wehrmacht-katonák átmeneti szállását rendezték be, majd egy ideig nem találtak számára új funkciót. 1971-ben, szinte hónapra ugyanakkor, amikor a Narrenturmban otthonra lelt a Patológiai és Antropológiai Szövetségi Múzeum egyedülálló gyűjteménye, a Sonnensteinben repülőgépek meghajtását szolgáló turbinákat kezdtek összeszerelni. Az üzem húsz éven át működött” (60–61.).

A címet adó jelzős szerkezetnek a szimbolikus és a referenciális olvasat mellett egy harmadik közelítés is értelmet adhat. A 2. lábjegyzet a pirnai panzióban az íróasztalnál dolgozó Nadorról megjegyzi: „Alighanem most keletkeznek *Bolondok tornya* című művének első sorai” (8.). Vagyis önreferenciálissá válik a szöveg; a cím nemcsak a Narrenturmra utal, s nem is csupán a lehetséges jelképi tartalmakat gyűjti magába: a kötet fölfogható úgy is, mint a *Bolondok tornya* című Nador-mű keletkezéstörténetének vázlata. Ahogy Robert a saját idejébe, úgy a szöveg önmagába tér vissza. A kör bezárul. Érdekes adalék lehet e ponton, hogy ugyanezen jegyzet tájékoztatása szerint Nador 1969-ben született, akárcsak Schein. (Kiérezhetünk e mozzanatból szerzői öniróniát éppúgy, mint a művével a lehető legszorosabb kapcsolatra törekvő alkotó elszántságát.) Ám a pusztá érdekesség-nél többnek mutatkozik a záró, hetedik rész. Levél ez, amelyet Robert ír a jelenkori Budapestről Bernardónak (aki ekkor már újra a saját világában tartózkodik). „Készül az új légtorony. A fordított akna / útra kel és körbejár” – utal előbb a turbinákat összeszerelő üzemre (61.), amivel ismét a „bolondok tornya” lehetséges jelentését írja át. Ezután a finoman megemelt beszéd általánosabb értelmet vesz föl: „A tornyok forgó köreiből senki / sem szabadulhat” (61–62.). Hogy végül, a búcsú és a zárlat hangsúlyos aktusában saját művére alkalmazza a torony szimbolikáját, ars poeticaként értve újra annak gazdag tropológiai hagyományát: „Én búcsúzó, / Bernardo. Jó volt veled utazni. Rám a fordított / magasság vár, se nap, se csillag, szűkülő verstorok” (62.). (A metafora ráadásul az „elszorult/összeszűkült torok” köznyelvi szóképére is rájátszik – ami külön feszültséget ad a kötet *legutolsó* szavának.)

Ez a végső (jelen olvasatban az ötödik) jelentésirány, amelyet a mű fölkinál. Eszerint a torony inverze, a „verstorok” is értelmezhető bolondok tornyaként. A kérdés csak az: a szerző, a befogadó vagy a versbéli alakok tekinthetők-e bolondnak? S miféle bolondság ez? Jámbor együgyűség vagy bűnös úttévesztés? Egyáltalán: el lehet tévedni egy toronyban? Vagy csak a lent és a fent között választhatunk? A magasság, ha fordított, mélység. De mindenképpen szédítő.

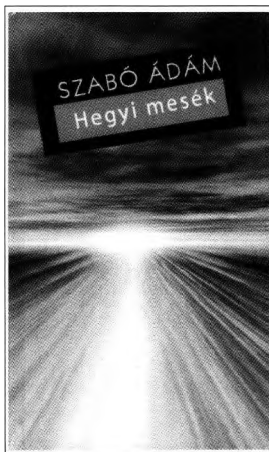
TRENDEN INNEN, TRENDEN TÚL

Szabó Ádám: Hegyi mesék

Kézbe, szívbe, trendbe simuló könyv a *Hegyi mesék*. Szabó Ádám úgy ad művészi formát egy történetnek (Crocéval szólva: „a teljesség lenyomatát, a kozmosz leheletét”), hogy a banalitás és a különösség között billegő beszédmódja mintha csak és kizárólag e történet minél pontosabb elmondására törekedne („égetően fontos, hogy pontosan fejezzem ki magam”), s a szöveg közben észrevétlenül válik különféle esztétikai fogalmak illusztrációjává.

Illusztrációja – hogy a legbanálisabbal kezdjem – a történetnek, pontosabban a történet létezése és a történetmondás lehetőségei iránti kételynek, illetve annak a trendnek is, hogy e kételyt rögeszmésen (túl)hangsúlyozva ugyan, de az író mégiscsak történetet ír. S azzal egyúttal (magán)történelmet is. Létezik tehát kronotoposza és narrációs magja: az előbbi egy hegy („Kezdetben volt a hegy...”), hol az elbeszélő él nagyszüleivel – a nagyanya néma (vagy csak hallgat), a nagyapa pedig egyfolytában mesél, a háborúról, az ötvenes évekbeli rádióriporter kalandjairól, s ha részeg, akkor valami titokzatos eseményről is, melyről (a narrációs magról) már a harmadik oldalon tudomást szerzünk: „kiugrott apáca és beugratott férjfelölt, miközben nagyanyám már anyámat hordta volna a szíve alatt”. A tét részben az, hogy sikerül-e elmesélni (tisztázni) a történetet (azaz: lesz-e a szövegből „igazi” regény), részben: hogy ezáltal – s a kozmosz leheletétől, azaz az egyelőre még tisztázatlan esztétikum fűszerétől – a világ megelevenedik, létezővé válik-e.

„Saját létezésemben sem voltam egészen bizonyos” – írja a szerző a legelső oldalon, majd – miközben az elbeszélő a nagyapjával elindul a kocsmába pacalt enni („a pacalígérő messzeségbe”) – még sokáig fel-felbukkannak a homályt, a világ bizonytalan körvonalait, leíratlanságát jelző mondatok, kifejezések: „talán, hogy megbizonyosodjék saját létezésében”, „az igazságot, már ha létezik egyáltalán”, „aztán percek jöttek, ezredévek mentek, és lassacskán pislákolni kezdett bennem az értelem”, „ez a köd kezdett most oszladozni” stb. Tudatosnak s ugyanakkor kockázatosnak érzem ezt a módszert – jelentős írók komoly kudarcai származtak már abból, hogy az olvasót valami homályos-derengő előszobán, csupáncsak az elbeszélés nehézségeivel berendezett purgatóriumtérén át vezették be a történetbe. Ilyen Susan Sontag *Amerikában* című regénye például, melynek első, hosszú fejezetében a narrátor véletlenül csöppen el egy estélyre, egy lengyel társaságba, s próbálja kitálatni, hogy miről beszélgetnek, ki kicsoda, kinek mi lehet a története... Még minden homályban van, az író igyekszik belemerülni a múltba, csakhogy addigra, amikor ez az „entrare” mégis megtörténik, s kezd kirajzolódni a híres lengyel színésznő, Maria Dembowska portréja, Sontagnak már nemigen marad olvasója.

Korona Kiadó
Budapest, 2007
200 oldal, 2300 Ft

Szabó Ádám könyvét – félig – megmenti az a finoman stilizált anekdotikus beszéd-mód, amelynek köszönhetően sokáig (bár mindinkább berzenkedve) az olvasóban fönnmarad a várakozás izgalma: a beszédmód – meg hát közvetlen maga a narráció is – történeteket, sőt kifejezetten ízes-izgalmas történeteket ígér: s minden jelenet e történetek bevezetése, jóllehet magáig a történetig nagyon sokáig nem jutunk el. Részben emiatt, de több szempontból is különösen működik az elvárások mechanizmusa ebben a könyvben, s ha igaz van Umberto Ecónak abban, hogy a „nyitott mű”, amely – mint kissé meghökentő pátoosszal írja – „a modern ember számára önmaga visszaszerzését, az autonómia lehetőségét jelenti” abban a világban, amely egyre inkább a nyájszellemet jutalmazza, tehát hogy a „nyitott mű” (mint eszmény) alapja „nem annyira a várt előrejelzése, mint inkább az előrejelzetlen várása”, akkor a *Hegyi beszéd* némiképp archaikus szöveg: sokszorosan előrejelzi a fordulatait. A százhuszadik oldal táján kezdődnek a nagyapa történetei, miután az elbeszélő már számtalan formában körülírta őket: „nagyapám... történetei lenyűgöztek variációs jellegükkel”, „nagyapám élettörténete nap mint nap másként alakult”, „valami fájdalmas melankólia árnyalta legvidámabb elbeszéléseit is”... és így tovább: hosszasan lehetne még idézni a nagyapai történetek jellemzéseit, miközben még egyet sem ismerünk közülük.

Mindebből – veszem észre most kicsit riadtan – talán az jön le, hogy Szabó Ádám könyve úgy „trendbe simuló” (mint kissé elhamarkodottan írtam az első mondatban), ahogy számtalan középszerű opusz az elmúlt évtizedek magyar prózaterméséből, vagyis mintha lebeszélném az olvasót: nem érdemes elolvasni, mert sok ilyen olvas(hat)tunk már – szokásos nyűglődés „az elbeszélés nehézségeivel”, a „nyelvbe vetett bizalom megrendülésével”, a „kronológia” logikátlansága miatti berzenkedéssel, a „jelentések széttartásával”, a „disszeminációs” szövegépítés és a történetmondás mint a létaktualizálás lelki-egzisztenciális igénye és olvasói elvárása közti feszültséggel stb. S jóllehet, hadd ismételjem meg, mindezen esztétikai fogalmak és dilemmák illusztrációja is a könyv, a „trenden” inkább valami mást értettem: azt a már fentebb is említett beszédmódot, amelyet a magyar írók egy része mintha az anyatejjel szívna magába – Ficskutól Dragománig és Hakliktól Körösiig (hogy e beszédmód „bookend”-jeit említsem) írók tucatjai tudnak úgy mesélni, hogy izzik-szikrázik-sziporkázik a nyelv, hogy szinte minden mondatnak íze-húza van, hogy a létezés mind újabb elemei kapnak olyan finoman kimunkált nyelvi kontúrokat, melynek köszönhetően kiemelkednek a homályból. Az ilyen mondatok Szabó Ádámnál már az első oldaltól kezdve elbűvöl(het)ik az olvasót: „Mint amikor nemcsak az ablak párás, de odakint még köd is van, és nem tudni, melyik az áthatolhatatlabb. Vagy amikor hajnaltájt, félrészegen, angyallal találkozok az ember a néptelen utcán, és hirtelenjében képtelen eldönteni, szeme űz-e vele káprázatot, vagy káprázat csupán ő maga is.” Itt most szemelgetést terveztem, még néhány szép mondatot innen-onnan, mint például a lelki fájdalomnak ezt a szép leírását: „Ez a nemes szenvedés időszaka, amikor az ember legszívesebben sebzett vadként rejtőznék el a világ szeme elől, de lehetőleg úgy, hogy egy kandi kamera egyenes adásban közvetítse kálváriájának minden egyes stációját”, de valósággal ahhoz volna kedvem, hogy elkezdjem másolni az egész könyvet, mint Esterházy Ottlikot, e lassú-archaikus, szerzetesi munka által kiélvezve Szabó Ádám nyelvének minden lehetőségét – ami túldimenzionálásnak, túlzott lelkesedésnek tűnhet, de mindig ezt érzem, amikor az ilyen mesélő-íróinkat olvasom, Kolozsvári Paptól Háy Jánosig és Szappanos Gábortól Nagy Gabrielláig (hogy még két „bookend”-párt említsek), amiből azonban nem következik, hogy ők volnának a kedvenceim. Mert legalább két problémám van az ilyen szövegalkotási módszerrel – amely, hogy egy rövid definícióval is próbálkozzam, a stilizált-népies anekdotikusság és a posztmodern szöveg-szobrászat meg a posztmodern problémakör elegye, s amelyet egyébként már-már hungarikumnak érzek, se az orosz, se az angol és amerikai, se a spanyol irodalomban

(ezekből van viszonylag reprezentatív mintám) nemigen találkozom vele nemhogy ilyen gyakran, de szinte helyel-közzel is alig – az egyik esztétikai-filozófiai, a másik gyakorlatias jellegű és önző. Az ilyen típusú prózában a tökéletesen „elkapott” (kialakított, kimunkált) beszédmód az esetek többségében olyan kalodának vagy nyelvi tömlőnek bizonyul, amely lehetetlenné teszi a polifonikus elbeszélői hangot, melynek igénye nemcsak Bahtyin iránti tiszteletünkből fakad, hanem az ilyen művek – jelen esetben a *Hegyi mesék* – belső intencióiból is. A narrátornak, ahhoz, hogy úgy érezze, létezése értelmet nyer, ki kell(ene) szakadnia a nagyapa nyelvi világából, meg kellene találnia egy másik (vagy több másik), s ezáltal végül egy saját nézőpontot („Most azonban megértettem, hogy életre kell keltennem a bennem szunnyadó történeteket, mégpedig oly módon, hogy a passzív elfogadás helyett végre értelmezve fogadjam be őket, mert csak az az enyém igazán, amit én magam teszek azzá”), s a történet éppenséggel e nézőpontok megtalálásáról szól, vagyis a szűzsé szintjén a probléma megoldódik. A történeteket – a nagyapa halála után – a narrátor előbb meghallgatja a faluvégi cigánytelep lakóinak előadásában is (mert oda járt inni az öreg az utolsó hetekben, hónapokban, s a cigányok számára valami mesemondó félisten volt), majd visszatér az elveszett nagymama, egyszerű csak megszólal, s egy hosszú monológban elmondja a család élettörténetét az ő nézőpontjából. S ekkor minden hangsúly megváltozik, s átrendeződik a könyvnek már a címmel is jelzett biblikus motívumrendszere: az öreg, bölcs prófétából, sőt kedvesen pityókás Istenből, aki a narrátor számára történeteivel, nyelvével megteremti a világot, szimpla részeges alak lesz, aki az ötvenes években rádióriporterként kiszolgált a rendszert, s ebbe belebetegedett, aztán ötvenhatban balekként vett részt az „eseményekben”, és attól kezdve úgy ivott, mint az állat, aztán lényegében elkergette otthonról a lányát, és így maradt ott a nagyszüleivel a zabigyerek, majd immár állandó részeges kábulatában egyre csak életének nagy sérelmét dédelgette – hogy az a lány nem is az övé volt, erőszakból született, s őt, a balekot, csak beugratták a házasságba. A nagyanya szerint ez csak a nagyapa részeg, gonosz agyában született ostobaság. A szűzsé szintjén tehát létrejön valami kvázi-polifónia, csak hogy ez bent reked a beszédmód börtönében, amellyel a másik problémám – a „gyakorlatias és önző” – az, hogy van valami andalító hatása, főleg este, ágyban olvasva a könyvet: a finom szövegritmus, a végletesen kimunkált nyelv egy idő után értelmét veszítve, weöresizzással kezd lüktetni: „panyigai ü, panyigai ü, panyigai, panyigai, panyigai ü...”, különösen akkor, ha időnként kifulladás a mesélő, és új kontúrok rajzolása helyett régi kliséket húz elő, s azokon keresztül csúszunk lefelé az álom örvényébe: „Mint amikor néhány pohár borral a fejében az ember kiáll a csillagos éjszakába, és egyszerre sejteni kezdi a világ titkait”, vagy amikor valamilyen fájdalmat az amputált végtag fantomfájdalmához hasonlít a szerző... Különben meg nem olyan nagy baj, ha egy fiatal prózaíró könyvén alszik el az ember. Esterházyn is sokszor elalszom.

Azért persze kezdenem kellene valamit saját groteszk módon szélsőséges értékeléssel: egyfelől Szabó Ádám könyvének minden mondatát lemásolnám, mint egy szerzetes (huh!, tényleg ezt írtam), másfelől elalszom rajta... Nos, csak olyan – metaforikus – általánosság jut eszembe, hogy miközben a modern ember (én) jól érzi magát a lassan mindent beborító szövegtakaró alatt, ez a takaró álmosít, gyöngít, lankaszt is.

Ezzel azonban nagyon – tán túlságosan is – elkanyarodtam a témától, Szabó Ádám könyvétől, amely – most, nagyon megkésve pontosítok bizonyos dolgokat – nem csupán a nagyapa történeteiből áll. Kezdődik tehát egy elbeszéléssel, amely a nagyanya eltűnése után játszódik, s csak sejtelmesen szól a történet egészéről (a néma nagyanyáról, a ripoteri karrierről és a kiugrott apácáról, aki már a szíve alatt hordta tán a magzatot, mely a nagyapa szerint egy komcsi erőszakoló magjából fogant): a mesélő kocsmába viszi szomorú, magányos nagyapját, ahol az összevissza beszél, annyira leissza magát, hogy alig lehet kivonszolni a vécébe, s végül ott ül motyogva. „Agyamon pedig az a teljességgel ab-

szurd ötlet futott keresztül, hogy a nagyanyámmal beszél – mondja a fiú az elbeszélés végén. – Hogy végre megtalálta azt a nyelvet, amelyen szót tudnak egymással érteni. És ez a gondolat annyira nevetségesen képtelen és egyben fájdalmasan gyönyörű volt, hogy önkéntelenül elmosolyodtam, amint lenyomtam a kilincset.” Szép, valóban „fájdalmasan gyönyörű” elbeszélés ez, majd jön a kisregény (lényegében erre vonatkozik mindannak a nagy része, amit eddig írtam), s utána két elbeszélés egy Kollarik nevű részeges irodalomtanárról és íróról. Sommásan akár azt is mondhatnám, hogy formátlan, talán elsietett első kötet ez így, s két kötet ily módon koraszülötté vált lehetősége van benne: meg kellett volna írni rendszeren a nagyapa-regényt, s aztán jöhetett volna a Kollarik-ciklus másodiknak (ha csak hajszálnyira is, de érezhetően megváltozott, érdekesebbé vált beszédmóddal), s ugyanakkor talán mégiscsak van ebben az „elsietettségben” fölismerhető és esztétikailag megindokolható szerzői szándék: talán valami palimpszesztszerű szövegalkotási igény fűzte köteté ezeket a látszólag széttartó szövegeket. Valahol az első elbeszélés elején panaszkodik arra a szerző (megint: „az elbeszélés nehézségei”), „hogy nem létezik valamiféle szimultán írástechnika, amellyel vissza tudnám adni egyazon időtartam rétegesen egymásra rakódó gondolatait”, majd, ha nem is „szimultán módon”, de rétegesen építi fel a könyvet: a nagyapa történeteit fölülírja a nagyanya monológja, majd ezek fölé kezd el írni a teljesen új szöveg (a Kollarik-elbeszélések ciklusa), miután a narrátor a kisregényt azzal fejezi be: „szép lassan kihajtottam a spirálfüzetet, hogy írni kezdjem a saját történetemet”.

S ezzel az utolsó gesztussal – „írni kezdem” – a szerző vagy visszaküldi az olvasót az első szavakhoz („Suttogásra ébredtem”), a posztmodernnek gyakori trükkjét alkalmazva körkörösítve (végtelenítve) a szöveget, vagy tovább: „Kollarik a konyhaasztalnál ült és tél volt és kutya hideg volt és dehogy voltak nyitva az ablakok, és ő mégis azt írta éppen egy alig használt spirálfüzetbe...” stb. Az író jelzi, hogy írni fog, majd az író valóban elkezd írni egy íróról, aki írni kezd... Ez szép, legalábbis a szépség posztmodern meghatározása szerint (hogy még egy definícióval próbálkozzam): „Az író találkozása az íróval az íróasztalon.”

De félretéve a tréfát, Szabó Ádám könyve a szépről is szól, szép akar lenni, s néha görcsösen szép, máskor megindítóan (ahogy az első elbeszélés a már idézett „fájdalmasan gyönyörű” képpel ér véget): a szépről mint esztétikai kategóriáról (annak is az illusztrációja). Szól például arról, hogy lehet-e még szép egy naplemente: elmeséli a nagyapa egyik háborús élményét, amikor az erdélyi havasokban hevert egy lövészárokból, és nézte a naplementét: „a hó egyszerre vörösödni kezdett...” stb.

Hadd idézzek itt, ezzel kapcsolatban kicsit hosszabban egy Susan Sontag-esszét („A szépségről”):

„A szépség az idealizálás történetének része, az pedig része a vigasz történetének. De a szépség nem mindig vigasztal. Az arc és az alak szépsége gyötör és leigáz; a szépség zsarnoki. A szépség, mely emberi, s a szépség, mely alkotott (művészet) – mindkettő a birtoklás fantáziáját indítja be. Az önzetlenség modellje a természet szépségéből fakad – a természetéből, mely távoli, mely fölénk magasodik, s melyet nem birtokolhatunk.

Egy német katona leveléből, aki őrségben állt az orosz télben 1942 decemberében:

A legszebb karácsony, amit valaha láttam, teljességgel önzetlen érzésekből áll, és cifra díszektől mentes. Egészen egyedül voltam a hatalmas, csillagos ég alatt, és emlékszem, egy könnycsepp gördült le fagyott arcomon, nem a fájdalom, s nem is az öröm könnye, hanem egy olyan érzésé, melyet maga a nagyszerű élmény fakasztott.

A szépségtől eltérően, mely gyakran törékeny és tűnékeny, a széptől való meghatódás képessége megdöbbenően életerős, még a legnehezebb körülmények között és megmarad. Még a háború, még a biztos halál közelsége sem tudja kiirtani.”

Azt hiszem, Sontag itt nem fogalmazott pontosan: a széptől való meghatódás képessége nem annyira életerős – a legnehezebb körülmények között, a biztos halál közelében talán megmarad, de inkább azt mondanám, újból megjelenik: a biztos halál közelsége már „történet”, melynek a naplemente szereplőjévé válik. De máskor meg kell küzdeni a történetért – és a szépségért. Ahogyan Szabó Ádám megküzdött a könyvében: nem tökéletes sikerrel, de szép mondatokkal, ígéretes tehetséggel.

A BENSŐ ÉRDEK PÁRBESZÉDE

Fodor András és Tüskés Tibor levelezése I. 1959–1966

„Tiborkám, nagyon köszönöm a fényképeket. Nemcsak ügyesebbek, de nagyobb odaadással is csettegetted Werrádat – írta 1966. október 23-án keltezett levelében Fodor András Tüskés Tibornak. – Nekem különösen kedves az a kép, ahol Takátszal állunk szorosan egymás mellett.” „Ez látható e könyv címlapján” – tudatja Tüskés elszórt saját lábjegyzeteinek egyike a levelezéskötet 130. oldalán, a képválasztással mintegy megőrizve az utókor számára a jó barát egykori örömét. Az olvasó a könyv fedelén a szorosan egymás mellett álló Fodor Andrást és Tüskés Tibort látja csupán, Takáts Gyulát (az előbbinek gimnáziumi tanárát, osztályfőnökét, patrónusát, az utóbbinak mentorát) hiába keresi. Ám ha otthonos a Pannónia Könyvek *Irodalmunk forrásai* elnevezésű becses sorozatának eddigi harminckét, közelebből a levelezés-kiadványok kilenc kötetében, a *Fodor András és Takáts Gyula levelezése 1948–1997* című gyűjtemény (2007) 126. oldalán, az 1965-ös levelek között rálapozhat az eredeti felvételre: az impozáns, lankás, messzibe futó természeti táj háttére előtt, az „ifjaktól” némileg elszakadva ott áll a javakorabeli atyamester is. Hárman háromfelé pillantanak: jobboldalt a csípőre tett gazda-kezü Takáts a gép lencséjébe néz, a korjellemző ruhadarabként „olasz” gallérú inget viselő Tüskés tekintete mintha az anyaföldtől kérne választ valamire, balról Fodor a távlat diagonálisát követi szemével. Süt a nap, a három férfi szája szegletén más-más játszi mosoly villan.

Takáts Gyula nincs is ott meg ott is van a *Fodor András és Tüskés Tibor levelezése I. 1959–1966* könyvborító-fotóján. A kétszáznyolcvanhét levelet felölelő foglalat is hasonlított kissé (egyelőre) a Mátyás király nevéhez fűződő ismert mese nevezetes leányalakjára: fel is tárja, de fátyolozza is magát. A háromkötetesre tervezett betakarítás első négyyszázötven oldala önmagában egészet alkot, noha csupán hét-nyolc esztendőnyi részt sorjáztat anyagából; legalább kétszer ennyi – bő három évtized levelezése – még megjelentetésre vár. Szinte bizonyos, hogy csupán e levéltanúság alapján feltérképezhető Fodor és Tüskés mély barátságának egész története, de illő az óvatosság: ha az első időszakban teljességgel konfliktusmentes is a kapcsolat, a későbbiekben miért ne lehetnének hullámvölgyei?

Az 1966-os határdátumot a sajtó alá rendező, a jegyzeteket készítő és a névmutatót összeállító Tüskés Anna így indokolja: „1966 azért kínálja a korszakhatárt, mert mindkettőjük számára ekkor vált nyilvánvalóvá, hogy a belügyi szervek ellenőrzik levelezésüket; ettől kezdve a levelek terjedelme megrövidül, a bizalmas közléseket az élszóra bíz-

*Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket készítette és
a névmutatót összeállította: Tüskés Anna
Irodalmunk forrásai sorozat
Pro Pannonia Kiadó
Pécs, 2008
464 oldal, 3450 Ft*

zák". Ennek a keserű, méltatlan és veszedelmes ténynek persze nemigen lehetett jelét adni, még a sorok közt sem. Az egyetlen nyomatékosabb tanújel Fodor 1966. december 23-i távirata: „HOZAAM IRT LEVELED A POSTABONTAASKOR [...] SOLYMOS IDA BORITEEKJAABOL KERUELTO ELOE [...] BOLDOG UENNEPEKET KIVANOK IROK MAJD BOVEBBEN DE MOST NINCS RAA MOD = BANDI”. Azaz a belügyi/postai fürkész az ügynöki/informálódó olvasás után véletlenül maga helyezte elcserélt borítékba a Fodornak szánt levelet, s nem lehet szó a feladó, Tüskés tévesztéséről a „KUELOE-NOES VARAAZSLAT” révén karácsonykor előkerült küldemény esetében.

A jelen I. kötet azért is kompakt egész – s így bizonyos közelítésben máris megtűrheti a valójában majd csak a III. kötet közreadását követően illetékes kritikát –, mert ebben esik nem kevés szó Tüskés Tibornak a pécsi irodalmi folyóiratnál, a *Jelenkornál* végzett szerkesztői, főszerkesztői tevékenységéről, mindvégig tartó és egyre erősödő szakmai, politikai, emberi megpróbáltatásairól, e munkája 1964-ben történt kényszerű lezárulásáról, Tüskés és Fodor a laphoz való további viszonyáról. Bár más témák – így a magánélethez, az irodalmi kapcsolatrendszerhez, a barátokhoz és ellenlábasokhoz, az utazásokhoz, tennivalókhoz, a szűkebb pátriához és a Balatonhoz kötő témásokhoz – is végigvonulnak a levelezésen, fejezetszerű töredékes egészként a „Jelenkor-ügy” a kötet legtestesebb zárványa.

E kérdésben sem árt a körül- és előretékinvés, a megfontolás, tapintat. A tanár, irodalmár, író Tüskés szerkesztői helyére amolyan „ejtőernyős kádereként”, a megyei pártvezetés akaratából került Szederkényi Ervint eleinte minden vonatkozásban alkalmatlan, kifogásolható jellemű bábnak tartotta mindkét levelező. A bizalmasan „Szeder”-nek titulált utód lapjához Fodor hosszabb ideig semmilyen módon nem volt hajlandó közeledni (sem Tüskés iránti lojalitása, sem a folyóirat általa tapasztalni vélt súlyos színvonal-hanyatlása miatt), s remélte, szinte igényelte, hogy idősebb költőtársa és barátja, Csorba Győző ugyancsak – ígéretéhez híven – váljon ki a szerkesztőségéből (ami azután meg is történt). Tüskés hosszasan a tájára sem ment a szerkesztőségnek. Nagyjából két év kellett, míg a Budapesten élő Fodor – a jobbra szintén nem a legkegyesebb jelzőkkel leírt Pákolitz István tapogatózó hívására – ismét hajlandónak mutatkozott kontaktust teremteni a lappal. Egy 1987-es keltezésű, Takáts Gyulának írt levelében pedig (a *Fodor–Takátsban*) már ez olvasható: „Elkeserítő Szederkényi kihullása, mert hiszen a Jelenkor is összeomolhat a Tiszatáj után”. E hang már egy megbecsült szerkesztő hiányolása, gyászolása. Más utat járva Tüskés is fokozatosan helyreállította kapcsolatát a *Jelenkornal*. Elhamarkodott dolog a posztját 1964-től haláláig, 1987-ig betöltő, s mára legendás szerkesztőként méltányolt Szederkényi Ervin, valamint Fodor András és Tüskés Tibor hármasáról csak a most taglalt első levelezésgyűjtemény alapján ítéletet formálni.

A levélműfaj óhatatlan szubjektivitása folytán is tanácsos, hogy – nem csupán a II. és III. kötetre várva – Fodor és Tüskés korai levélváltásához hozzáolvassunk egyéb forrásokat, a közreadó sorozatból és máshonnan, ha a tárgyalt kérdésekről teljesebb képet szeretnénk nyerni. A tágabb szakirodalomról most nem szólva s a teljesség igénye nélkül említhetjük az alábbiakat: „...élni kell, ameddig élünk...” – Csorba Győző és Bertha Bulcsu levelezése (2004), *Séta, égyűrrükkel* – Mészöly Miklós és Szederkényi Ervin levelezése (2004), „...hűség, baráti öleléssel küldöm...” – Csorba Győző és Fodor András levelezése 1947–1994 (2005), *Csorba Győző és barátai – Budapesti levelek Pécsre* (2006), *Fodor András és Takáts Gyula levelezése 1948–1997* (2007). Szintúgy nélkülözhetetlen Fodor napló(regénye)i közül legalább az *Ezer este Fülep Lajossal I-II.* (1986) és *A Kollégium* (1991) ismerete, de a hatalmas levelezést folytató Fodor András napjainkig hozzáférhető (részben az imént sorjáztatott) levél-életműve a már publikált további Fodor-naplók újbóli elővételét is kéri, a kiadatlanok kinyomtatását sürgeti. Az adatok, nézőpontok, megfogalmazások összevetése kedvéért, s a napló- és a levélforma sokszor vizsgált összefüggései (és különbözőzései) okán.

A napló- és a levelezéskönyv-család egyúttolvasása azért is üdvös, mert a Pannónia Könyvek levéltomuszainak legérzékenyebb pontja a jegyzetelés. Nincs az eddigi kilencből egy olyan kötet sem, amely elégségesen lenne jegyzetelve. E nem könnyű feladatot – nem is csupán a Csorba-levelezések esetében – sokszor Csorba Győző tekintélyes könyvtáros veje, Pintér László vállalta magára. Általában nagy apparátust mozgatott, sok adatot, ténnyt, pontosítást felbúvárolt és közzétett. Sajnos egyfelől sokszor esett a túljegyzetelés hibájába, fölösleges információkat halmozva, illetve már közölteket ismételve. Másfelől jegyzet nélkül hagyta, amit nem tudott felkutatni, vagy ami számára nem tűnt jegyzetelendőnek. A rengeteg hiba, elírás tovább rontja az összképet. Például a Csorba–Fodor levelezés 269. oldalán az első ötsornyi jegyzetben éktelenkedik négy melléfogás: tévesztett évszámok, pontatlan névírás, foglalkozás helytelen megjelölése.

De nem helyénvaló a gyarlóságokat kipécézni, s épp azt a szakembert kárhoztatni, aki rengeteg járulékos táblázattal, adatösszegzéssel járult a Csorba-filológiához, általában is a pécsi irodalmi emlékezet dokumentumainak gyarapításához és pontosításához. Sokszor az általa gondozott kiadványokból lehet megtudni mindazt, amit az egyébként körültekintő, áldozatos szövegkiadással előrukkoló Tüskés Anna a Fodor–Tüskés levelezés első kötetében elmulasztott. Igaz ugyan, hogy – amiként az *Előszó* is tudatja – mára szép számú repertórium, bibliográfia, napló-, levelezés-, interjú- és tanulmánykötet szolgálja eligazodásunkat az érintettek életútját, munkásságát, a pécsi irodalmi közeg félmúltjának egészét illetően. Részben az is tény, hogy „a személyekre vonatkozó bővebb információ – annak számára, akinek erre szüksége van – ma már különféle lexikonok és az internet segítségével könnyen megszerezhető”, ám a jegyzetelés esetlegessége, pontatlansága nem szívderítő, s egyes (hajdan nagy befolyással bíró) személyekről negyven-ötven év múltán a lexikon, az internet sem igen fedi fel egykori baranyai kötődésük összes szálát, ténykedésük rétegeit, valóságos hatáskörüket és szerepüket. A *Névmutató* névjegyzéke és oldal-számlistája is sok bosszúságot okoz hiányaival, következetlenségeivel. Pintér László fatális névcseréből eredően az 1953-as születésű író, Kerékgyártó István (a *Vagyonregény* szerzője) nyakába varrta, amit ő gyermekkorában nyilvánvalóan nem követhetett el kritikusként Takáts Gyula ellen (a Fodor által sokszor, sokféle felhánytorgatott bírálói „mérénylet” a majdnem egy emberöltővel idősebb, Tersánszky-monográfus Kerékgyártó István irodalomtörténész „vétke” – bár Fodor egy darabig „a mi emberünknek” remélte és Tüskés megkülönböztetett figyelmébe ajánlotta őt). Ilyen szélsőséges tévesztés ezúttal nem szűr szemet (lévén a tájékoztató adat sokkal kevesebb, a *Névmutató*ban nulla). Ám ha a levélfolyamtól érezhetően tudatos távolságot tartó, a kiadást unokájára, Tüskés Anna irodalom- és művészettörténészre bízó Tüskés Tibor egyszer-egyszer mégis fűzött saját jegyzetet a kiadványhoz (s korrekcióért hálásaknak is kell lennünk), átfogóan vigyázhatta volna a szöveget. Jegyzetben igazíthatta volna ki, ahol az ő írógépe vagy Fodor tolla egykoron félrekattant, félresiklott (a hibás Szécsi Lajos név helyett: Szécsi Ferenc rendező stb.). A hiányok, a javítandó és a kérdéses szöveghelyek lajstromával itt nem célszerű előhozakodni. Példaként mégis jelezhető: a sűrűn előforduló nevek sorából Borsos József hivatalnok, a Fodortól pártfogolt Lakatos Kálmán kritikus, a *Jelenkor*-szerkesztő Mészáros Ferenc és mások tevékenységéről ma már kevesen tudnak valamit is (pedig általában erős pozitív vagy negatív minősítő jelzőket kapnak a levelekben). Magam sem tudtam bizonyosan, a Kisnek és Kissnek is írt Kiss István az MSZMP KB-munkatárs Kiss Istvánnal, a későbbi könyvtáros professzorral azonos-e? Erről azután a 102. oldalon támadt igenlő jegyzet – de miért nem a 40., 42., 46., 48., 55. stb. oldalakon, a személy korábbi felbukkanásakor?

Mindez szinte mellékessé válik, ha a lehetséges olvasatok egyikének, a talán legérvénesebb olvasatnak engedünk, s e levelezés első kötetét egy már-már romantikusan mély, huzamos, tartalmas férfibarátság dokumentumaként követjük végig. Ez az olvasat

az apropóul szolgáló mindennapi – alkalmi vagy vissza-visszatérő – eseményeket, a felvonultatott alakokat mellékesnek tételezheti a beszéd-, azaz írásmódot átjáró mélységes egymásra hangolódáshoz, csorbíthatatlan rokonszenvhez, kendőzetlen őszinteséghez képest. A két levelező megismerkedésüktől, 1959. október 8-tól kezdve stílusosan is felépítette magát és karakterizálta társát a levélváltás, a levélváltásban izzó barátság, szellemi-lelki szövetség számára.

Fodor kezdettől *hitvallásnak* tudja rokonulásukat, amellyel a megtalált baráthoz kapcsolódott (az atyai barát Takáts Gyula, a testvérként szeretett Colin Mason zenetudós és mások kivételes közelségét már bírva). „Hát elfeledhetnélek Téged, Bandi? Aki eljössz Pécsre, hozzám – ír vissza Tüskés, talán rá is játszva Petőfi és Arany barátságának meleg tónusára. – Mert hadd higgyem azt, hogy inkább ürügy volt az út hivatalos része, s azért találkoztunk, mert van egymásnak mondanivalónk, vannak azonos hullámhosszon járó gondolataink, hasonló az emberi tartásunk.” „...az írásos eszmecserének, vallomásoknak van valami saját íze, különös izgalma. Ezt élem át újra a Veled való levelezésben. Egyébként is különös kegyelemnek tekintem a mi találkozásunkat – toldja meg az azonnali viszontválaszban (1960-ban) Fodor. – Úgy tudtam eddig, hogy 30 után az ember nem igen bukkan teljes értékű baráttra, olyanra, aki mindenre fogékony, aki a közösen töltött fiatal évek nélkül is szellemi testvér, lelki rokon.” A költő Fodor András (és az esszéista, literátor Tüskés Tibor is) többször kitér a levélműfaj adta lehetőségekre és hagyományokra, illetve a távolságból, a közvetett dialógusból eredő tartalmi és szófüzési velejárókra. Kezdetből érvényes, amit az 5. jelzetű, Budapestről Pécsre indított levél alapvetésként rögzít: „Megmondom őszintén: szeretnék Veled minden okos számítás nélkül – pusztán belső érdekből állandó kapcsolatban lenni. – Szerintem ugyanis a barátságot nem mindig az érintkezés mennyiségi halmozódása hozza létre. Veled ez ideig mindösszesen háromszor találkoztam, mégis barátomnak érzek a szó legnemesebb, legigazibb értelmében. Hogy mért van ez, nem lenne nehéz megfejtetni. Nyilván sok hasonló vonás van magatartásunkban.” Fodor írt így; írhatta volna Tüskés is. Ez a kölcsönös érzület sehol sem törik meg az 1959 és 1966 közötti levelekben.

E hang fennmarad; az érzület emeltségét, emelkedettségét az idő nem fakítja, a humor nem a pátosz rovására színezi. Fodor: „Köszönjük a remek képeket. [...] Előtte van az egész Tüskés család, s mindenki a leghűbb, legkedvesebb arcával. Ritka jó érzékkel választottad ki például saját portrédat. Pontosan így élsz bennem, ahogy ezen a képen; ilyen megtörtségen is átforrósodó derűvel, tisztán, nyíltan, szinte fájdalmas-érzékenyen és számandóan jóságosan...” (1960); „Utolsó leveledben arról írtál, milyen sokat köszönhetsz nekem, nos, én legalább annyit Neked. De nem is fontos az, hogy erről sok szó essen közöttünk. Bizonyos, hogy minden áldozatot vállalnánk egymásért és az ügyért, ami kapcsolatunkat sosem engedné az irodalmi körökben szokásos adok-veszek szintre süllyeszteni” (1963); „»Szegény Tiborral is most van baj, amikor F. Bandi nincs itthon!« – mondta a Jelenkor egyik erőteljes itteni támogatója. Röstelltem is, hogy nem lehettem Melletted ezekben a hetekben és aggódva gondolok Rád” (1963); „...végleg meggyőződhetél róla, Tüskés Tiborban mi nemcsak a JELENKOR bejegyzett főszerkesztőjét tiszteljük, szeretjük, hanem a páratlanul derék, tiszta embert, kinek értéke azóta is csak nő szemünkben” (1965).

Tüskés hasonló hőfokú szavaiból is bőven idézhetnénk, a két levelező önképe azonban (s ebből fakadóan a fogalmazásmódja) végül is igencsak elüt egymástól. A szűk másfél évnyi korkülönbség az 1929-es születésű Fodor és az 1930-as Tüskés között még nem bizonyult volna lényegesnek. Az irodalmi életben elfoglalt státusuk és helyzetükről, rangjukról alkotott képük annál inkább. Az első József Attila-díjjal már 1956-ban kitüntetett Fodor Andrásnak szinte semmi kétsége sem volt (tűnik ki a levelekből, amint a naplóiból is), hogy nem csupán nemzedéke (rendre túlbecsültnek, túldíjazottnak érzett) köl-

tői mezőnyében illeti meg az egyik élhely, de az egész magyar irodalom asztalára olyan lírai teljesítményeket helyezett (már 1960-ig is), melyeket a legnagyobbak (Illyés Gyula, Németh László és mások) sem győznek dicsérni, saját verseikhez mérni, gondolkodásuk igazának bizonyosságaként szentesíteni. A büszke öntudat abban is megnyilvánul, hogy bár Fodor munkahelye az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Osztályán nem volt különösebben frekvenciált irodalmi műhely, az Új Könyvek című kiadvány alapító szerkesztőjeként mégis nagyon sokat tehetett és tett is az értékhangsúlyok alakításáért, az arra érdemes kötetek szellemi és kereskedelmi kifuttatásáért. (Tüskést is munkatársnak hívta, szép feladatokkal látta el, a honoráriumok révén anyagiilag segítette.) Végül ő már ekkor is lenyűgöző irodalomszervező, értéktudatosító aktivitást fejtett ki: sokat rádiózott, alkalmanként tévézett, országjáró követé volt az újabb magyar költészetnek, szószólója a társművészetek, elsősorban a 20. századi zene programos alkotásainak, író-pedagógusa a nemes hagyományápolásnak és a friss szemmel követett modernitásnak. Tüskés (még önálló kötet nélkül) pályája elején állt, a szendergő szépíróként ébresztgette lelkében, magabiztossága – ezt tanúsítják levelei – meg sem közelítette a kisebb depresszióknak, átmeneti ihlettelenségeknek, szakmai kiábrándulásnak ritkán fejet hajtó Fodor lendületét. Valószínűleg csak hallgatólágos közös beleegyezéssel, de mindkettejük számára egyértelműen sorsuk és helyzetük valósága 1960 táján – s 1966-ig érvényesen – úgy osztotta ki a szerepeket, hogy mindvégig Fodor András legyen a tapintatosan fölé-, Tüskés Tibor pedig a szelíden alárendelt partner. E *báty és öcs* viszonylatba még 1964 végén is természetsszerűleg illett bele, amit Tüskés épp az említett kurta Új Könyvek-recenziók kapcsán megfogalmazott: „Nem tudom, megfelelőek-e? Kérlek, ne okozzon gondot, ha változtatni kell rajta, vagy el kell dobní valamelyiket. Ha valamit, tulajdonképpen azt hiányolhattam egész életemben, hogy megmondják: mit és mennyit ér az, amit csinálók? S nem is annyira az esetleges érdemek elismerésére gondolok, hanem a hibák és gyengeségek megmutatására”. Fodor mintegy ezen felbuzdulva még ez év legvégén elképesztő lelkiismeretességgel és 70 (hetven) találó pontba sűrítve el is mondja, mit tanácsol javítani, változtatni barátja egy kiválónak tartott, tovább tökéletesíthető írásán: „Ne haragudj ezért a könyörtelen kontraredaktori módszerért; azért se, hogy annyira szigorú leszek, de a te kérésed és saját felelősségérzetem mellett a hátam mögötti könyörtelen árnyék is össz-tonöz, árgus szemmel vizsgáljak minden sort”.

A „könyörtelen árnyék” a Tüskés-írás megidézettjének, Fülep Lajosnak az árnya, aki Fodor egyik mestere, s akit Tüskés is bálványoz. Bálványozna – ha nem támadna súlyos súrlódásuk. Szinte Fülep az egyetlen jelentékeny elme, akivel kapcsolatban a levelezők nem (nem mindig) tudnak közös nevezőre jutni (lásd ennek kirobbanását a 284. levélben). Érdekes, hogy Fodor is „Fülep úrral” szemben a legkritikusabb, legcsipkelődőbb, de sosem fordul el tőle. A 61. levélben pompásan vetette össze Fülepet és másik ideálját, Németh Lászlót: „Németh csupa extravertáltság [!], majdnem exhibíció; Fülep zárkózott, szinte rideg; N. L. örökké kész a konstruálásra, szintézisre; F. inkább eleméz és rombol; N. L. megírja azt is, amit nem tud; F. azt sem írja meg, amit ő tud a legjobban”. Mind Fodor, mind Tüskés sok ilyen, majdhogynem odavetett pontos megfigyeléssel tünteti ki magát, ad számot (nem tévedhetetlenül) kivételes irodalomértéséről és emberismeretéről.

Tüskés mindvégig elfogadja szellemi vezetőjének Fodort, aki e bizalmat szeretettel, teljes nyíltsággal, rengeteg szakmai segítséggel és állandó biztatással viszonzozza. Mindkettejük életéből egy-egy olyan nagyobb magánéleti válságot őriz a levelezés, amelyben az egymásnak történő beszámolóval könnyítenek lelkükön. Jellemző, hogy Tüskést (sokkal súlyosabb) kelepccéből, kilátástalannak tetsző önmarcangolásából Fodor stratégiára és taktikusra egyként vallóan, családi mentőakcióval segíti ki (ha a megoldás nyilván nem is csak az ő fellépéséhez fűződik), míg Fodor a vele történeteket (al-

kalmi kalandot) ifjúsága jogos kárpótlásának, félrelépését paradox módon a házassági szeretetkohézió megszilárdításának fogja fel, s Tüskés számára nemigen marad más, mint a bólintás.

Bár a levelezésen belüli szerep nem hagy kétséget, ki a barátságban az aktívabb, ki a passzívabb fél (nem érzelmileg, nem „rang” szerint, hanem főként az akkori irodalmi tevékenység jellegéből, hatósugarából, alakulástörténetéből kifolyólag), Tüskés nem egyszerű elfogadó módon idomul Fodor összességében mintának látott művészeti értékrendjéhez. Analizál, végiggondol, az alkotások nyelvére fordít le minden rokon- és ellenszenvet. Nagy empátiával élük át mindketten a budapesti létből az egyik, a pécsi köztudásból a másik oldalon fakadó következményeket. Centrum és periféria vált szót egymással általuk. Csakhogy a levelezés tükre a fővárost nem centrumnak, inkább fenekedő darázskasnak, áskálódásoktól, értetlenségtől szagztatott, – kevéssel 1956 után, majd az úgynevezett konszolidációs periódus felfutásakor – kaotikus és sokszor érzéketlen, feltételeiben szabadsághiányos, megnyilvánulásaiban antiintellektuális váromladéknak mutatja. Pécs meg olyan, egyelőre kicsiny (de magát nagyobbnek tudó, valóban többre hivatott, már a Pécsi Balett-tel és egyéb kezdeményezésekkel büszkélkedő) végvár, amelyet politikai zsoldosok fojtogatnak, az érdemes vitézek pedig sokszor egymáshoz sem lelik az utat. Fodor és Tüskés a levelezés által egymásban feloldott partizánérzése nagyságrendjében eltérő, sajátosságaiban egyik helyről a másik helyre, egyik férfi gondolat- és érzelemvilágából a másikéba evidensen átvihető, empatikusan átélhető, levéltárgyként hosszú évekre problematizálható. Ne feledjük, olyan esztendőbe visz vissza a *Fodor–Tüskés*, amikor – mondjuk – Carl Orffról nem könnyű őszintén ítélni, írni (Fodor benyomása szerint), mert „külpolitikai bonyodalmakkal járna; tekintve, hogy a keletnémetek is oly nagyra becsülik”; ha könyvcímlaphoz egy felvétel diájának előhívása szükséges, a művelet csak Budapesten és minimum tíz nap alatt oldható meg stb.

Kik a szövetségeseik? A Fodor leírta névsor állandó, szűk, de nyitott az új érdemesek érkezésére. A hol az irodalomtól hatalmi szóval kipenderített, hol a film és a modern próza hullámain a nemzetközi vizekre is beérkezni látszó Hernádi Gyula író, a kritikusi-tudósi felkészülés esztendeit élő kiadói szerkesztő, Domokos Mátyás, a polihisztor Vekerdí László, a termékeny képzőművész Varga Hajdú István és Gerzson Pál, a zenetudós Sárosi Bálint, a messzi Angliából ritkán érkező Colin Mason, a fiatal famulus, irodalomtörténész Csűrös Miklós és mások tartoznak azon maroknyi közösségbe, amelyre Fodor András mindig számíthat (részint még az Eötvös kollégiumi ismeretségek örökségeként). E társaság a jeles alkalmakkor (közös zenehallgatás, András-nap stb.), Fodorral a középpontban boldogítóan össze is gyűlik, s ha új tagot fogadhat be, örömmel teszi. (Ilyen esemény Beney Zsuzsa orvos-költő beilleszkedése a körbe. Beney kisgyermekének váratlan – a lírikusi életműre mindvégig kiható – elvesztése, és Fodor nagyobbik fiának, Dávidnak végül szerencsés kimenetelű, súlyos villamosbalesete a helyenként *levél-, levelezésregénnyé* váló könyv legdrámaibb részletei). Tüskés közelebbről-távolabbról a felsoroltak mindegyikét elfogadja barátjának, érdeklődik személyük és munkájuk iránt: él benne a *Te barátod az én barátom* is érzülete, bizonyossága. Ő sokkal kevesebb pécsi kiválósággal tudhat magáénak felhőtlen, katalizáló emberi kapcsolatot (kisebb ellentéteket nem számítva Csorba Győzővel többek között).

Fodor a barátságban mindig hű. (Tüskés ugyancsak.) Sokkal nagyobb időtávot átfogó naplójának köteteiben is szembetűnő az odaadó elköteleződés. Ha valakiben csalódnia kell, általában akkor is hosszú türelmi időt szavaz a delikvensnek, lelkére beszél, a „javulás” távlatával kecsegteti. E vonzó, markáns barátságfilozófia mellett – *tisztán a mű* (most a levelezéskötet) *szempontjából* – még érdekesebb gondolkodás- és szövegalkító tényező Fodor András makacs ellenségképe, szisztematikus ellenfélképzése. Akiktől idegenkedik, akiktől – ténylegesen vagy vélten – sértést, sérelmet szenved el, s akikben igazi nagy tehetséggel nem

hitelesített irodalmi-közéleti riválist gyanít, azokat folyamatosan támadja, lefelé minősíti, ócsárolja, negligálja. Ennek mélyén a művészgőg, s bizonyos (nem feltétlenül talmi, csak idegen) alkotóktól, élet- és művészettelfogásoktól, ízlésektől való elhúzóadás munkálhatott.

Eredetileg sem Fodor, sem Tüskés nem a nyilvánosságnak szánta leveleit (bár a kamaszkorától naplóíró, majd a naplók közreadását életműve részeként megkezdő Fodor András, és persze az íróként, tudósként befutó Tüskés Tibor is sejthette-tudhatta, hogy gondosan megőrzött, hiányokat alig mutató sok évtizedes levélváltásuk részben vagy egészben előbb-utóbb a nyilvánosság elé kerül). Így nem meglepő, hogy számos pályatárs olyan jelzőket, jellemzéseket olvashat itt magáról – ha még az élők sorában van –, amelyet nem tesz az ablakba. Az 1966-tal záruló I. levelezéskötet kevés mai forgatója van abban a helyzetben, hogy pusztán az itt leírtak alapján (s alkotásaiktól, oeuvre-jüktől függetlenül) ítélkezzék a többnyire kedvezőtlen színben felbukkanó Szabolcsi Bence zenetudós, Illés Endre író, kiadóigazgató, Csanádi Imre és Pákolitz István költő, Király István közéleti súlyú irodalomprofesszor, szerkesztő, Koczás Sándor kritikus, egyetemi oktató, Thierry Árpád író, szerkesztő és mások felett. A II. és III. kötetből világlik majd, ki hogy – például – az ingatagnak bemutatott Bertha Bulcsu prózaíróról javul-e, a szövetségesnek érzett Gyurkó Lászlóról az első Kádár János-arckép vázlatot (1982) követően hűvösödik-e a két barát vélekedése.

Ama zárvány-fejezet, a *Jelenkor*-fejezet adatokban, kuriózumokban, objektív és szubjektív közelítésekben gazdag, de ez is csupán adalék egy „nagy történethez”. 1960-ban Orbán Ottó indokoltan küldhette vissza 27 forint 70 fillér honoráriumát, nem a ma nevetségesen kicsinynek tetsző összeg miatt, hanem mert ami még járt volna neki, azt a lap „egy évi előfizetésébe tudták be”. Ebben az esztendőben Tüskés egy őszi levele szerint „Rettegetesen mélyre csúszott a *Jelenkor* helyzete”: az akkor még kéthavonta megjelenő folyóirat semmilyen vonatkozásban nem volt képes megfelelni az olvasói igényeknek. Tüskés dinamikus beléptével – az általa szerkesztett évfolyamok mai olvasata is biznyság rá – javult a helyzet. Fodor 1960 decemberében már annak örvendett: „...a *Jelenkor* 5. száma hasonlíthatatlanul tartalmasabb a decemberi *Kortársnál*” – és sópáncodott: „de ehhez mérten a pécsi folyóirat jelentősége, hivatalos rangja elenyészően csekély Budapesten és országosan. Ez utóbbin kell Nektek változtatni a Sorsunk és a Dunántúl mértékadó, de föltétlen nívót követelő hagyományait folytatva”. (Fodor Andrásnak a *Kortárral* és az *Új Írással* szembeni averzióiról, a költőtárs szerkesztők, Simon István és Váci Mihály munkáját kifogásoló indulatairól, az *Új Írásra* ajtót csapó dühéről rendre olvashatunk a könyvben.)

Fodor sokszor, rendszeresen sietett a *Jelenkor*-ért fáradozó Tüskés segítségére (38., 44. levél stb., és – 1961. ősz –: „Kedves Tőled, hogy tárca nélküli szerkesztőként emlegetsz, hogy oly sokra becsülöd esetenkénti ügyködésemet a *Jelenkor* körül. Mindez igazán elenyésző ahhoz képest, amit ilyenkor kell vállalnom a Bartók Fesztivál környékén”). Nem ok nélkül érezte úgy – ezt természetesen inkább másokkal folytatott levelezésében és naplójában vetette papírra –, hogy nélküle barátja nem egykönnyen boldogulna a szerkesztői székbén. Tüskés eltávolításakor (távozásakor) is okolta magát, hogy részint ő lovalta bele egy színvonalas (sok tekintetben meg is valósult) pécsi irodalmi-művészeti folyóirat álmába. Úgy érezte, részben felelős a „budapesti írókkal, művészekkel zsúfolják a pécsi lapot” vádjáért, a marginális koncepciókat vallók háborgásaiért. A Tüskéssel szemben álló szerkesztő elődök, munkatársak, helyére pályázók iránti felhorgadás stílusosan is nemegyszer radikalizálta, dramatizálta Fodor sorait: „...Mészárosék hát nem tették le a hentesbárdot...” stb.

Tüskés keserű dohogása majdnem mindig visszafogottabb – például: „Mert hát ugye [Bertha] Bulcsu is, meg [Lázár] Ervin is az »írói idegrendszerére« hivatkozik, s a szerkesztéssel járó »alacsonyrendű« munkát nem szívesen végzik, mondván, hogy ők írók”

(1963). Tüskés ugyanakkor tisztán látja, hogy a szerkesztői ténykedése elleni fenekedések, a munkája körött gyűrűző viták nem elsősorban kisszerű, lokális okokra vezethetők vissza. Már a következő „érában” – amikor ő maga az irodalom és a tanítás egyéb területein „nem fogyott ki” a tennivalókból –, 1964 novemberében tudatta Fodorral: „A Szederkényinek feltett költői kérdésre (Tudja, miért vásárolták 1200 példányban Budapesten a Jelenkort?) Aczél [György] maga válaszolt: Mert minden számban volt valami morbid, szennyes írás, ami kellett a pesti sznoboknak! – Hát még mindig abból élnek ezek a bölcs emberek, hogy a régvoltat gyalázzák?”

Végezetül kanyarodjunk vissza ahhoz az olvasathoz, mely a benső érdek párbeszédét, a tartós barátságot követve halad a kötetben. A sok érdekesség közül csak kettő: a fáradhatatlan Fodor olvasási penzumot rótt magára („...ebben a hónapban a szokásos nyolc könyvet nem olvastam el, és egyéb magamra vállalt kötelességeket is elhanyagoltam” – gyónja 1962-ben), a munkabírásban barátjával versenyképes Tüskés elképesztő pontossággal írja és postázza recenzióit. Tanulni lehet tőlük munkamorált, időbeosztást, áldozatosságot – s még azt sem mondhatni, hogy e megfeszített tempó közepette ne élték volna meg naponként az olvasás, írás, az irodalomban élés fonák örömet.

„KEDVES PISTÁM”

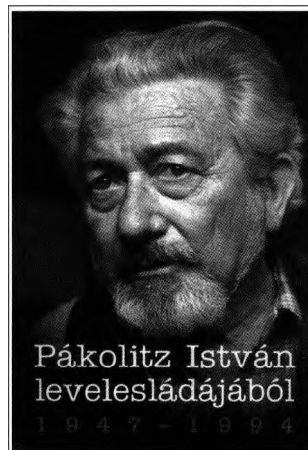
„Bizakodásra vagyunk ítélve”. Pákolitz István levelesládájából 1947–1994

Furcsa dolog olyan könyvről írni, amelynek címében nem egészen biztos az ember. És nem azért, mert trehány módon az emlékezetére hagyatkozva dolgozna a kritikus, hanem mert a tárgyalandó kötet főcíme nem olvasható a borítón. Itt ugyanis csupán ennyi áll: *Pákolitz István levelesládájából 1947–1994*. Egyedül a belső címlapon találkozhatunk a költő szavaiból vett főcímmel, azzal hogy *„Bizakodásra vagyunk ítélve”*. Tanakodhatunk, vajon azért hiányzik-e a főcím a borítóról, hogy a költő egyébként kiváló öregkori portréját jobban láthassuk. De hát ez mégis csak abszurd érv lenne. Ha viszont egyszerű kiadói lapszus, akkor kapitális. Ennek ellenére kérem az olvasót, bizakodjon ő is – a kötettel érdemes megismerkedni.

A levelezés sajtó alá rendezője, a jegyzetek és az utószó szerzője, Nagy Imre – aki egyebek mellett például Bessenyei György *Tariménes utazásának* kritikai kiadását jegyzi, tehát igencsak jártas a filológiában és az irodalomtörténetben – komoly munkát végzett e vékony kötettel. Ahogy a rövid szerkesztői utószóban összefoglalta, a levelek válogatásánál öt szempontot kívánt érvényesíteni. Ezek szerint fontos volt a levél szerzőjének irodalmi rangja s a szöveg információgazdagsága mellett az, hogy az összeállítás képet adjon a költő alkotói pályájáról, valamint irodalmi kapcsolatainak alakulásáról, ám a pécsi vonatkozások – a helyi irodalmi hagyományok megismertetése okán – előnyben részesültek. A Pákolitz Istvánhoz írt, mintegy félezret számláló levélegyüttesből itt 138 darab olvasható (miközben a hátsó borító szövege érthetetlen módon 140 tételt említ).

A válogatás alapján a paksi születésű, majd 1955-től 1996-ban bekövetkezett haláláig Pécsen élő költő több, évtizedeken át hűséges levelezőpartnerét azonosíthatjuk, például Lengyel Balázst, Szántó Tibort, Bertha Bulcsut, később Kiss Dénest, Jókai Annát, Bécsy Tamást. A Pécsen maradó írók, Bárdosi Németh János, Csorba Győző, Tüskés Tibor, Bertók László értelemszerűen akkor írnak levelet, ha a Pákolitztól kapott új könyvét köszönik meg vagy születésnapján köszöntik, s szeretnék, ha ennek nyoma maradna, illetve valamiféle formát öltene. Éppen ezért szép, érdemi méltatásokat olvashatunk tőlük számos Pákolitz-kötetről, amelyeket éppúgy áthat a baráti érzés melege, mint a köszöntőket. Nagyszerű Lovász Pál pécsi költő hosszú levele, melyet a válogatott verseinek kötetét összeállító Tüskéshez és Pákolitzhoz írt. A közismerten szerény, áldozatos munkájú irodalmár költői önérzetével küzdve reagál a szűk válogatásra, s beszéli el közben 1922-es első kötete megjelenésének körülményeit, Kosztó-

Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és az utószót írta: Nagy Imre
Irodalmunk forrásai sorozat
Pro Pannonia Kiadó
Pécs, 2006
150 oldal, 1690 Ft

lányi véleményét a könyvről, a délvidéki környezetet, majd a szerb hatóság általi elűldöztetését. A korábbi generációk irodalmi tekintélyei közül Sík Sándor és Illyés Gyula leveleinek olvasása tanulságos, de példászerűek Lengyel Balázs baráti, éppen ezért szakmai kritikát is megfogalmazó üzenetei. Lengyel az *Újhold* megszüntetése után, folyóirat nélkül is igazi szerkesztőnek mutatkozik.

Érdekes, nemritkán visszatérő jelenség, hogy a lapszerkesztők leveleiben olyan ígéretek jelennek meg, amelyek aztán a kötet jegyzetei által hitegetésként lepleződnek le. Az *Új Hangnál*, a *Csillagnál*, az *Új Írásnál* is előfordult ilyen eset, s jellemző az is, ahogy a szerkesztők a rovatvezetőkre, azok pedig a fölöttük állóra mutogatnak rendre magyarázatképpen, ha a felelősség kérdése felmerül. Különösen az ötvenes évek leveleiben gyakori a személyi felelőtlenség kódébe burkolózó kultúrmunkások felbukkanása. Az *Új Hang* (segéd)szerkesztője, (Somogyi) Tóth Sándor ugyanakkor épp a túlzó magabiztosságra ad példát 1952-ből: „itt küldöm a novelládat, sokkal jobb, mint az eredeti változata”. S minden szofisztika mellőzésével így folytatja: „egyelőre azonban nem tudunk múltból való írást közölni, csak akkor, ha az valami egészen különlegesen jó”. Amivel bizonyára arra céloz – merthogy honnan máshonnan származhatna egy írás, amit már megírtak, mint a múltból –, hogy a végképp eltörölni kívánt múltból szóló írások közül csak egy-egy olyanra lennének elnézőek, mint, teszem azt, a *Hét krajcár*. Értsük jól: a költő, író ne nézegessen vissza a háta mögé (gyerekkor? barátságok? szerelmek? nagyszülők? szülők?), mint Orfeusz az alvilágból kifelé jövet, mert komplikációi támadhatnak. Vagy a feleségével történik valami. Ajánlatos inkább az előremutató dolgokról írni. „Elsősorban a mai fiatalok életével akarunk foglalkozni. Bizonyára megérted ezt.” (13.) Kérdezhetnénk, hogy akkor mi is legyen a középkorúak vagy öregek életével. És ha netán a költő, író mindezt mégsem érti meg, fölutazik Budapestre, és az asztalra csap?

A levelezéskötet talán legérdekesebb darabjait Szántó Tibor, a „második” *Dunántúl* folyóirat főszerkesztője írta. Azért is érdekes ez, mert Szántó első itt közölt levele – 1952-ből – még „elvtársi üdvözléssel” érkezik, s folyóirata új előfizetőjében próbálja meg azonosítani a személyesen nem ismert, de az *Új Hangban* már olvasott „költő Pákoliczot”. (A költő családnevét 1953 környékén változtatja a ma ismert írásmódra.) Ekkor Szántó hangja még nem olyan baráti, mint a későbbiekben, de semmiképpen sem nevezhető arrogánsnak, mint fenti idézetünk esetében. Magyarázhatja ezt talán a *Dunántúl* folyóirat ingatag státusa is, amely még nem rendelkezik állandó lapengedéllyel, azt csak 1954-ben kapja meg egy áprilisi Szántó-levél tanúsága szerint. Elsősorban azonban az emberi tényező a döntő, s hamarosan – ’53-ból – olvashatunk, immár „baráti szeretettel” küldött sorokat, amelyek a későbbiekben a szerkesztőre jellemző fanyar humorból adnak ízelítőt. „Kezdjük talán a Dunánál. Az igaz: annyi a költő, hogy Dunát lehetne velük rekeszteni. Vedd csak bókna, ha azt mondom, hogy Pákolitzból jóval kevesebb van, Így azután a szerkesztőségnek sem mindegy, hogy egy költővel több vagy kevesebb.” (15.)

Természetesen nem feledkezhetünk meg Galsai Pongrác leveleiről sem. Lenyűgöző az a természetes elegancia, amellyel saját – *Nők Lapja*-beli – szerkesztői esendőségét konferálja: „Mindjárt le is akartam adni Tőled egy verset a jövő hétre. De... Úgy emlékszem, legutóbb három poémát küldtél; ebből kettő már megjelent; a harmadikat pedig hiába kerestük. Egyszerűen eltűnt Szomráky kézíratai, hóbelevancái, herbáriumai között. Hát rend az nincs nálunk.” (98.)

A jegyzetelést illetően azt tapasztaljuk, hogy az utószó szűkszavúságra törekvést megfogalmazó állításával szemben olykor kevesebb, illetve rövidebb jegyzet is elég lenne. Így például többször találkozunk olyan eszmefuttatással az apróbetűs részekben, amelyek Pákolitz költészetének értelmezését kísérlik meg, s arra is találunk példát, amikor a jegyzet nem filológiai, hanem esztétikai kérdésben száll vitába a hajdani levélíróval. (16.) Úgy vélem, ezen problémák tárgyalásának alkalmasabb helye lett volna egy

hosszabb, a költő munkásságát is értelmező utószóban. A szűkszavúságra visszatérve természetesen nem önmagában a terjedelmi rövidség itt az ultima ratio, hiszen megvilágító erejű például, amikor Nagy Imre teljes egészében közli az *Évgyűrűk* című önéletrajzi ciklus szerző általi értelmezését (54–55.) vagy a Váci Mihálynak írt meglepően kemény hangú levelét, amelyben – verseinek lapon belüli elhelyezése miatt sértve érezvén magát – megszakítja a kapcsolatot az *Új Írással*. (80–81.)

Ritkán, de előfordul, hogy a jegyzetek kevesebb felvilágosítást adnak a kelleténél. Így például Csorba Győző 1955-ös levelénél (20.) megtudjuk ugyan, hogy Csorba ez időben részt vett a *Dunántúl* folyóirat szerkesztésében, ám az nem derül ki, hogy azért beszél kötetkiadásról, mert „Dunántúl” néven kiadó is létezett ekkor (itt jelent meg Csorba nagy önéletrajzi költeménye, az *Ocsúdó évek* is). Máskor teljesen hiányzik a jegyzet, mint Pál József pécsi költő esetében. Nyerges András első említéséhez képest (66.) majd ötven oldallal később kap magyarázatot. (112.) Olykor felcserélődnek a jegyzetszámok vagy egyéb utalások: Galsai Pongrácz egyik levelénél (74.) a „hadakozás” szóhoz kapcsolódó jegyzet a 66. levél jegyzeteihez utalja az olvasót, de ott Raffai Saroltára vonatkozó információkat talál (73.), amelyekben nincs szó hadakozásról. Ellenben a 65. levél után igen, ahol Pákolitz groteszk, magánhasználatra készített, a ’68-as csehszlovákiai invázió ihlette klapanciája olvasható. Kifogásaimat azonban nem öncélúan sorolom, hanem hogy konklúziómat világossá tegyem: hiányzik, bizony, a kötet – kiadói – felelős szerkesztője.

Mindezzel együtt is megismétlem, amit a recenzió elején írtam: Nagy Imre komoly munkát végzett. A közlés kronológiai rendjén belül őt, az életutat és a poétai munkásságot is értelmező fejezetbe csoportosította az alaposan megrostált anyagot. Az általa megfogalmazott válogatási szempontokat jól érvényesítette, a közölt levelek és a jegyzetek alapján valóban érzékletes kép kerekedik Pákolitz István alkotói pályájáról, barátságairól, plasztikus benyomásokat kapunk a majd fél évszázad változó irodalmi intézményrendszeréről, beszédmódjairól, továbbá jelentős literátorokról és az irodalom területén tevékenykedő egyéb közreműködőkről, s persze általában a pécsi irodalomról is valamelyest, bár a *Jelenkornál* szerkesztőként eltöltött sok-sok évről e levelekből talán kevesebb információt nyerünk. Épp a levelezéskötet olvasásának élménye veti fel a kérdést, hogy fontos lenne, ha nem is egészben, de legalább jellemző részleteiben közzétenni azt az 1968 és 1996 között született Pákolitz-kéziratot, amelyet Nagy Imre a „napló vagy inkább szűkszavú diárium” kifejezéssel illet utószavában. Hogy még világosabban álljon előttünk Pákolitz István – Pista bácsi – a mellőzöttség érzésével, kétségekkel küzdő, mégis szelíd, joviális, barátságos alakja.

A MAGUNK SORSA

Sz. Koncz István beszélgetése

Ivasivka Mátyás neve számtalan, nem zenei tárgyú könyvben is fölbukkan. Méltatói hol személyét, hol kórusait, zenekarait emelik fénybe. A *Veres Péter koszorúi* című munkában például Tüskés Tibor írja, hogy az 1960-as diákművészeti találkozón, a keszthelyi Helikonon már több együttest is dirigált a neves karnagy. A jelen lévő Veres Péter az egyik koncert végén fölpattant, „gyere ide, Mátyás, hadd szorítsam meg a kezedet”, kiáltotta elragadtatásában.

Fodor András, az *Ezer este Fülep Lajossal* szerzője arról emlékezik meg, hogy egy beszélgetés során Németh László szigetteremtő emberként emlegette hősiünket. Ugyancsak Veres Péterhez kapcsolható a történet, hogy egyszer Pécssett, a Könyvhét rendezvényén érdeklődött az akkor már országosan ismert zenepedagógus iránt, és szeretetteli gondolatai között azt is megjegyezte:

– Olyan jó rád neve van!

A pontosság kedvéért tisztázzuk hamar: Ivasivka Mátyásnak nem rád neve van, hanem lengyel. 1933. január 12-én született Miskolcon. Diplomáit részint a Pécsi Zeneművészeti Szakiskola Tanárképző Intézetében, részint a Budapesti Népművelési Intézet Felsőfokú Karnagyképzőjében szerezte. Tanár és karnagy volt 1953 és 1957 között a Zalaegerszegi Tanítóképző Intézetben és Zeneiskolában, majd Pécssett, az előbb állami, majd 1993-tól egyházi tulajdonú Nagy Lajos Gimnáziumban. Kodály Zoltán személyes támogatásával 1963-ban hozta létre az ének-zene tagozatot, amely ma is működik a zeneszerezőről elnevezett pécsi gimnáziumban. Egy évre rá megalapította az ugyancsak még aktív Janus Pannonius Női Kart. Harminc éven át irányította a Mecseki Szénbányák Kodály Zoltán Férfikarát. Kórusaival, orkesztereivel több mint harminc koncertkörúton járt külhonban. Kilenc lemezfelvétele készült, legutóbb a munkásságát nagyjából fölölélő, összegző CD, mellyel tanítványai lepték meg. A hazain kívül olasz, illetve német nyelvterületen publikálta szakmai írásait. Most készül tizedik könyvére. Nem egy neves zeneszerező rábízta műveinek ősbemutatóját vagy magyarországi ősbemutatóját. Néhány név ezek közül, tényleg a teljesség minden igénye nélkül: Bárdos, Kodály, Tillai, Orff, Britten, Stravinsky. Versmegzenésítések, kisebb zenekari darabok is kapcsolhatók a nevéhez. Sokáig volt az Agócsy László Zeneiskola igazgatója, az utóbbi nyolc évben pedig megadatott neki, hogy ott oktasson, ahová sokak, nagyon sokak szerint mindig is való lett volna: egyetemi katedrán, a Pécsi Tudományegyetemen. A Magyar Cserkészszövetség országos zenei vezetője. E minőségében is több kiadványt jegyez. Egy közülük, a *Cserkészek daloskönyve* máig tizenkét kiadást ért meg. Kitüntetéseit ugyancsak nehéz lenne egytől egyig számba venni, de olyanokat találunk közöttük, mint a Magyar Köztársaság Arany Érdemkeresztje vagy az Észak-olasz Kórusszövetség Kitüntető plakettje. Pécs Város Érdemes Tanára nő, felesége Halmi Sarolta középiskolai tanár. Négy gyermeke van, három leány és egy fiú.

Beszélgetésünk színhelyére a tőle megszokott lendülettel és a diákjaitól is mindig megkövetelt pontossággal érkezik. És egy kis kerülővel persze, mert megelőzően még parkolóhelyet keresett a kerékpárjának. Figyelem, ahogy a szemüvegével babrál, aztán előpakol ezt-azt a táskájából. Nem is merem megemlíteni neki, milyen hálás vagyok érte,

hogyan készült. Olyan rekvizitumokat hozott ugyanis magával, amelyeket nem, vagy csak nagy keservesen tudtam volna beszerezni, megnézni egyáltalán. A házban, ahol ülünk, porta működik, büfé, néha még egy kiskutya is beszalad hozzánk. Az épületben dolgozó, zömében fiatal embereknek egyébként szemmel láthatóan ismeretlen a tanár. Kicsit tiszteletlennek is érzem, ahogy foghegyről köszöntik. Ahogy a karnagy, tanár beszél, úgy érzem, hogy mellettem itt hajt most a pécsi zenei élet, zenepedagógia egyik legfontosabb motollája. És hogy olyan nehéz utolérnem, fölfognom. A sebességét, és azt a mérhetetlen fonalköteget, amelyet háromnegyed százados élete során tudásból és emberségből magára tekert.

Sz. Koncz István: – *Életrajzi adatait összegezve gondolkodtam el, tanár úr, vajon van-e valaki, beleértve önt is, aki tudná, hogy összesen hány gyermek, hány felnőtt fordult meg – Németh László kifejezését kölcsönözve – az ön által teremtett zenei szíveten?*

Ivasivka Mátyás: – Nem számoltam még össze, de nem is volna egyszerű. Meglehet, lehetetlen lenne. Gondoljon csak arra, volt idő, hogy öt iskola énekkarait vezettem, párhuzamosan felnőtt énekkarokat meg a zenekarokat. Talán négy területen vagyok aktív felnőttkorom óta: a karnagy, a tanári, az ismeretterjesztői területeken és az előbb illegális, majd utóbb legalizált cserkészmozgalomban. Ami a zenét illeti, három példaképemet szeretném e helyt megemlíteni: az egyik Agócsy László, a kiváló és igényes pedagógus. A másik Bárdos Lajos, aki kimagasló szakmai tudása mellett sokoldalú és rendkívül jellemes ember volt. A harmadik Fasang Árpád, aki mindig szem előtt tartotta, hogy az ember ne legyen egysíkú vagy szakbarbár. Érdekelje minden, és ne mellőzze a humort sem.

– *Ugyancsak a beszélgetésre készülve hallottam, hogy Veres Péter kijelentésével ellentétben nem rá, hanem, ahogy ön mondaná, polyák neve van.*

– Igen, apai dédapám, Ivasivka Simon vándorolt be Lengyelhonból Magyarországra. Gépész volt, mesterember, aminthogy mesteremberek voltak ezen az ágon a fölmenőim jószereivel mind. Édesapám a könyvkötő szakmában dolgozott. Jövőre lenne százéves.

– *Jól emlékezhetek, hogy amikor meghalt, a megyei napilap fajsúlyos méltatást közölt róla?*

– Jól, 1991-ben történt, és minden elfogultság nélkül mondhatom, az volt az oka, hogy édesapám iparművészeti rangra emelte a könyvkötést. Egyébként Miskolcon született. Hozzáteszem: mindkét nagyapám odaveszett az első világháborúban. Nem ismerhettem egyiküket sem. Apai nagyanyám a három fiával maradt magára. Édesapám már gimnáziumba indult volna, beiratkozott diák volt, de azon a nyáron a nagymamám belefulladt a Sajóba. Harminchárom éves volt. A testvérek attól kezdve hányódtak jobbra-balra, Laci bátyám például zongorakészítőnek tanult, apám pedig húszévesen gyakorúsította magát.

– *Bocsánat, nyilván korábban.*

– Nem, akkoriban huszonnégy év volt még a korhatár. Szóval úgy érezte, hogy eredményei kiteljesítéséhez szüksége van az egyedüllét föloldására. Kárpátjáról nősült. Pedagóguscsalád gyermekét vette el. Anyai nagyapám igazgató-tanítóként működött, de az ősök között oskolamesterek és református lelkészek is föllelhetők. Én magam görög-katolikus vagyok amúgy.

– *Tudom, hogy miskolci születésű. Alsóbb iskolái is oda kötnek?*

– Nem, mert édesapámnak leégett a műhelye. Tizenhárom hónapos voltam akkor. Új egzisztencia után kellett nézni. Csak olyan terület jöhetett szóba, ahol van hegy. Apám nagy túrázó volt ugyanis. Székesfehérvár és a Vértes, illetve Pécs és a Mecsek között kellett választania. Végül Pécs mellett döntött. A Líceum-templom mellett, a Király utcában létesült az új műhely. Az épületet egyébként elbontották, elhordták már régen.

Gondolja el, apám mestervizsgáját közvetítette a rádió! Egész pontosan Budapest 1. Maig őrzőm az újságkivágást a *Rádióélet* című hetilapból. Akkoriban még úgy tűnt, hogy az elektronikus sajtó akár értékeket is közvetíthet. Más kérdés, ki kapcsolná be ma a ké-

szüléket azért, hogy egy könyvkötő mestervizsgájáról hallgasson közvetítést. Hangsúlyozom, nem tudósítást, hanem közvetítést. Hála Istennek, apám elég hamar befutott, pedig olyan kitűnő konkurenciával kellett megküzdenie, mint amilyen például a maig ismert Hotter-dinasztia. Kicsivel később jöttünk mi, a testvéremmel. Édesapám nagyon szerette volna, ha mind a ketten diplomát szerzünk. Ez utóbb sikerült húgomnak is; zongoratanár lett. Ma már persze nyugdíjas.

– *A második világháború, pontosabban annak befejezése, majd az azt a követő államosítás mennyiben befolyásolta a sorsukat, a műhely működését?*

– Meg kell mondanom, apám erősen baloldali beállítottságú, érzelmű ember volt, és nagyon várta az oroszokat. Utóbb persze keservesen csalódott. Akkor már a Bástya utcában laktunk. Oda költözött ugyanis időközben a család. Édesapám tudniillik szerette volna, ha a műhely egy épületben van az otthonunkkal. A világpolitika, a tehetségtelenség és a kisserűség által diktált események végül úgy hozták, hogy sorstársaival együtt iszonyú adókat vetettek ki rá, a segédeit pedig sorra el kellett bocsátania. Egy idő után már csak egyedül dolgozhatott, mint afféle maszek. Végül elhívták a tervezőirodába könyvkötőnek, oda is szegődött, és így kaphatott valami kis nyugdíjat, amikor befejezte a pályafutását.

– *Édesanyjáról mit tudhatunk?*

– Velünk, gyerekekkel bajmólódott. Rendkívül olvasott ember volt, mondhatom, falta a könyveket. És, sokan talán nem akarják elhinni, de óriási viccmesélő hírében állott. Talán Antal Imréhez hasonlíthatnám. Közbevetem: még zongoraművészként sokat konferáltam a későbbi műsorvezetőt. Egyszer a Liszt-teremben, diákhangversenyen, szinte sportot űzött abból, hogy amikor kilépek egy-egy száma előtt a színpadra, ne tudjak azonnal megszólalni az elfojtott nevetéstől. Mondom, anyám csak hozzá volt mérhető. Megjegyzem, magam is hatvan éve gyűjtöm a vicceket.

– *Visszaterelném a beszélgetést a pályaválasztásához. Mindig a zene felé vonzódott?*

– Épp ellenkezőleg, orvos akartam lenni töretlenül.

– *Miért változtatott a szándékán?*

– Becitáltak bennünket néhány társammal már úgy a felvételi környékén a Nagy Lajosban Végh István gimnáziumi igazgató úr szobájába, ahol egy pártbizottsági ember jelentette az ideológiai erősítést. Egyenként szólítottak minket, tőlem azt kérdezték, hová kívánok felvételizni. Mondtam, orvosi karra szeretnék. Hát, ilyen bizonyítvánnyal lehetetlen! Meglepett, mert erős jó rendűnek számítottam. Másodiknak mit írt be, jött az újabb kérdés. Az Eötvös Lőránd Tudományegyetem magyar-történelem szakát. Önre nem bízunk ifjúságot, forráztak le újólag.

– *Mi lehetett mindennek az oka?*

– Azt hiszem, a cserkészetről nem lehetett fogalmuk, akkor a gimnáziumból is kirúgtak volna. Nyilván tudták, hogy Petrovich Ede bácsihoz járok hittanra például satöbbi. Gyanítom, rosszpontnak számított az is, hogy édesapám maszekként dolgozott már. Egy szó, mint száz, nem felvételizhettem sehová. Pedig elkeseredésemben még a jogi karral is megpróbálkoztam. Kezdetben, úgy vettem észre, talán fogadtak volna, de idővel, sejtetően, megérkezett a káderlapom. Eltelt lassan a nyár. Tudni kell, hogy abban az esztendőben éppen tizedik éve hegedültem a konzervatóriumban. Molnár Klára tanított. Biztatott, hogy az akkor Pécsen is megindult Zenetanárképző Intézetbe felvételizzem. Határozott nemmel válaszoltam. Hazamentem, elmeséltem édesapámnak, hogy mi történt. Visszakergetett, jelentkeztem, majd annak rendje-módja szerint felvételiztem.

– *Milyen közeg fogadta?*

– Nagyszerű tanárok vártak. Agócsy László, Antal György, Vadas Gábor, Sass Dezső – sejtetően nem kell őket bemutatnom a zeneértő közönségnek. Elvégeztem tehát a zenetanárképzőt. Már tanítottam, amikor a Zeneakadémia a Népművelési Intézettel együtt elindította a felsőfokú karnagyképzőt. Hároméves, posztgraduális oktatási forma volt ez,

amely karnagyként egyetemi végzettségnek számított. Végül Zalaegerszegre kerültem, a tanítóképzőbe és a zeneiskolába.

– *Miskolc, Pécs és Budapest után miért éppen oda?*

– Eszem ágában sem volt Egerszegre menni! De nem adtak választási lehetőséget, egyszerűen kiközvetítettek, ha szabad ezt a kifejezést használnom. Négy évig ott tanítottam. Bánky Józseffel, aki utóbb zongoraművészként emelkedett Pécs díszpolgárává, együtt kezdtünk például. Egy darabig ő volt az igazgató, de nehezen viselte a város vörös szellemét, és hamarosan távozott. Fél évig magam vittem az ügyeket megbízott direktorként, de hosszabb időre nem vállaltam a feladatot. Ugyanis le kellett volna telepednem a városban, ami nem tetszett túlzottan. Amerikából akkor érkezett vissza egy, úgy mondták, disszidens, aki korábban Bárdos Lajos tanítványa volt, majd egyházkarnagy, ragyogóan fölkészült, bár kissé talán egzaltált ember, bizonyos Varga Ferenc. Kinevezték hozzánk igazgatónak. Elég naivak voltunk, nem is gondolkodtunk azon, vajon hogy kerül egy ilyen múltú ember egy ilyen székbe? Utólag persze kiderült, hogy nem disszidált ő soha, hanem kiküldték. Esküdt ellensége volt a Kodály-koncepciónak, amit akkor már alkalmazni próbáltam.

– *Ha már a Kodály-módszer szövege került...*

– Elnézést, ki kell igazítanom. Helyesebb, ha a Kodály-koncepció kifejezést használjuk. A módszer szó ellen maga Kodály tiltakozott a legjobban. Nem volt metodikus típus.

– *Köszönöm. Csak egy pillanatra szakítom meg a történetet. Nemrégiben olvastam, hogy a Kodály-koncepció atyja tulajdonképpen Ádám Jenő. A zenetudós hogyan vélekedik erről?*

– Alapjaiban azt mondhatjuk, igen. Ádám Jenő Kodály első tanítványai közé tartozott, ragyogó pedagógus és ismeretterjesztő volt. Egy időben komoly sorozata futott a rádióban. Vitathatatlan szerepe volt abban a munkában, amelyhez Kodály a nevét adta. Félre ne érte! Mindez a névadó érdemeiből nem von le semmit!

– *Értem. Vissza is térhetünk Zalaegerszegre.*

– Megjött tehát Varga Ferenc, akit 1956-ban a forradalmi bizottság elnökévé választottak. Két nappal a forradalom leverése előtt azonban leváltották. Egy szerencsétlen sorsú embert, Szerencsés Rudolfot választották a helyére, aki ezért a két napért tizenhat évet kapott. Varga persze megúsza. Nos, december 13-án, a vajgyár és a ruhagyár előtt volt még egy óriási tüntetés a Kádár-kormány ellen. Éppen szolfézsórát tartottam egy gimnazista csoportomnak, amikor figyelmes lettem a lövések zajára. Mint utóbb megtudtam, fegyveres konfliktus végül nem robbant ki. Elég az hozzá, alighogy hallottam a zajokat, ijedt anyukák kopogtattak az ajtón. Engedném haza a lányaimat, mert valami készül a városban. Így is tettem. Magam is vettem a kabátom, és elindultam az épületből kifelé. Igen ám, de nyílt az igazgatói iroda ajtaja, hová mérsz, kérdezte tőlem Varga Ferenc. El, feleltem neki őszintén. Nem mehetsz sehová, órád van. Lenne, válaszoltam talán kicsit hetykén, csak épp nincs tanítványom. Megnézem, mi van odakinn, tettem még hozzá, és távoztam.

Az oroszok, bár már a városban voltak, nem élezték a helyzetet, beengedték a főtérre a tüntetőket. *Himnusz, Szózat, Boldogasszony Anyánk...* Végig figyelemmel kísértem az eseményeket, majd hazamentem a szálláshelyemre. Két-három hónap telt el, egyszer utaztam vissza Pécsről, hívatott az igazgató. Elém tolt egy papírt, szakmai meg nem felelés miatt felmentett. Racionalizált, ahogy akkoriban mondták. Sok esélyem nem volt, de fellebbeztem. Elutasítottak, persze.

– *Vajon mivel?*

– Azzal, hogy mindennek a tetejébe egyik szervezője lettem volna az említett nőtüntetésnek. Épp úgy nem voltam szervezője, ahogy ön sem. Néztam csak a járdáról. Na, mindegy, akkor már itthon voltam Pécsen, szegény szüleim etettek. Kaptam ugyan a felmondáskor egy havi fizetést, de az nem sokáig tartott ki. Agócsy Lászlóval találkoztam, elpanaszoltam neki a bajaimat. Azt tanácsolta, keressem fel Nowotarski Istvánt. Ismerősen cseng a neve?

– Egy sok évvel ezelőtt, vele készített beszélgetésből tudom, hogy fiatal korában Keringőkirálynak hívták, kitűnő műugrónak számított, Borsos Miklós tanítványaként emlegették, és idősebb korában kitalált egy porcelán-bevonatot, amelyet nowozinnak nevezett el.

– Kiderült, hogy a soroltakon kívül megmintázta az akkor hetvenöt éves Kodály Zoltánt, aki épp a harmadik Kossuth-díjat kapta meg. Ha már nála járt Nowotarski, a Mambó magnójával készített a zeneszerzővel egy interjút. Abban pedig Kodály szóba hozta, hogy még ma is vannak, akik a gyermekek zenei nevelésének új szisztémáját ellenzik. Két példát hadd mondjak, tette hozzá. Az októberi események alatt egy tanár örömmel jelentette ki, hogy itt a szabadság, nincs többé szolfézs! Zalaegerszegen pedig egy igazgató racionalizáltatta a szolfézsstanárt. Remélem, ezek az elborzasztó példák hamarosan az ellenkező irányba is hatnak majd.

Lejegyeztettem a magnóról a hallottakat, és beleírtam a legfelső foknak megküldött fellebbezésembe. Nem akarom hosszan mondani: rehabilitáltak, Pécsre helyeztek, a Nagy Lajosba és a Janus Pannonius Gimnáziumba.

– Tanár úr, a beszélgetésnek ezen a pontján hadd szembesítem egy históriával. Kering egy legenda egykori tanítványai körében, amely szerint ön nem sokkal ezután...

– Fogadjunk, hogy a Kodály-történet folytatására céloz!

– Persze.

– 1963-ban Tárkányi Ernőné, a Janus igazgatója partnernek bizonyult abban, hogy végre létrehozuk a városban a zenei tagozatot. Igen ám, de épp a város nem látszott támogathatni a szándékot. Véletlenül összefutottam Tóth Ferencsel, a komlói karnaggyal, aki azt tanácsolta, hogy forduljak Kodályhoz, hátha közbenjárna az érdekünkben. Ez hűgom közvetítésével, aki a zeneszerző második feleségével, Péczely Saroltával együtt járt szolfézsra, sikerült. Üzenték, hogy február 14-én, délután négy óraker Kodály vár a lakásán. Házikabátban volt, Jókai *Az új földesúr* című regénye feküdt kinyitva az asztalán. Beszélgetni kezdünk, huszonnyolc éves voltam akkor, kérdezgette a szándékaimat, addigi, viszonylag rövid múltamat... Mondtam, Zalaegerszegen kezdtem a pályámat. Aha, akkor biztosan ismerte azt a szolfézsstanárt, akit kirúgtak! Igen, professzor úr, én vagyok az. Azt hiszem, ez sokat számított abban, hogy beszélt az akkori oktatási miniszterhelyetessel. Két hónap múlva kezünkben volt az engedély a zenei tagozat indítására.

– Tehát a történet igaz. Mindennek folyamányaként pedig, ha jól következtetem, jött a Mohács.

– Óriási megtiszteltetés volt, hogy 1965-ben rám bízta a mű ősbemutatóját. Talán szabad eldicsekednem, hogy ennek emlékét ma márványtábla őrzzi a keszthelyi múzeumban. Amikor átvettük Kodálytól a kottát, ez szintén a lakásán történt, az akkor nyolcvanhárom éves zeneszerzőre várunk kellett kicsit. Tudniillik éppen ógörög nyelvleckét vett. Mint utóbb kiderült, Lukács evangéliumát meg Homéroszt eredetiben akarta olvasni. Egyébként hét vagy nyolc nyelven jól beszélt. Na, de ugorjunk egyet, eljött a Helikonon a nagy nap, Bárdos, Agócsy, Tillai, a magyar zenei élet krémje előtt került sor a mű ősbemutatójára. A magyar és grazi televízió, rádió is jelen volt. Mielőtt felhangzott volna a darab, a Nagy Lajos Gimnázium egyik tehetséges diákja elmondta az eredeti Kisfaludy-verset. A szavalót történetesen Papp Lajosnak hívták. Utóbb szívsebészkeént vált ismertté, nemrég nyugdíjazták, mint tudjuk. A kórusmű végén aztán Kodály kijött, gratulált, és egy majd' tízperces beszédet tartott. Érdemes lenne földézni az ott elhangzottakat. Akkori zenei közállapotaink pontos jellemzését hallhattuk tőle. Hogy azóta mennyit romlott a helyzet! Ha tudná szegény...

– Ez az ősbemutató így érthető számomra most már. De hogy került a képbe például Stravinsky?

– Ha szabad így mondanom, adatszerűen azért tudtunk róla még abban az időben is, amikor a keleti blokkban agyonhallgatták, tiltották. Tudtuk, hogy orosz születésű, hogy a két világháború között Franciaországban és Svájcban élt, majd Hollywoodba települt, és ott lakott nyolcvankilenc éves korában bekövetkezett haláláig. De az államvizsgán például, ha

szóba került volna, olyanokat kellett volna mondanunk a kidolgozott tétel szerint, hogy kezdetben tehetséges volt, majd áruló módon elhagyta hazáját. Ami még csak nem is volt igaz, mert 1914-ben ment el, tehát nem a forradalom elől menekült. Ám ilyeneket vártak el tőlünk, meg hogy a jazz posványába süllyedt. De persze hallgattuk a nyugati adókat, és éreztük, hogy egész jó ez a posvány, szívesen eldagonyáznánk benne mi is. 1963-ban azután levelet írtam a világ akkori legjobb vagy tán legismertebb hat-hét zeneszerzőjének. Az állt benne, hogy nem tudunk hozzájutni a műveikhez, és nagyon megtisztelő lenne számunkra, ha írnának, vagy legalább küldenének darabot bemutatásra. Egyedül Hacsaturjan nem válaszolt. Mint utóbb, 1970-ben, Moszkvában személyesen tisztáztuk, elkallódott a levél.

A leggyümölcsözőbb kapcsolatunk Carl Orff-fal alakult ki, aki a róla elnevezett lajosista zenekarnak még a hangszereket is elküldte. Persze ehhez fogadókészség is kellett. A háttérben Dobay József, a gimnázium akkori igazgatója biztosított. Maga is nagy zenerajongó volt, Vaszy Viktor kórusában énekelt egykoron... Na, de vissza Stravinsky-hoz! Jöttek-mentek a levelek Hollywood és Pécs között, kaptunk tőle műveket satöbbi. Hanem, ami igazán érdekes ezzel kapcsolatban, az az, hogy első lemezfelvételünket 1977-ben a svédországi Jönköpingsben készítettük. Stravinskytól a *Négy orosz parasztdalt* is énekeltük. Tudni kell, hogy a mi generációnk számára még nem volt kötelező az orosz, de megkértem a Moszkvában végzett szakos kollégákat, a kórus tagjait, hogy segítsenek begyakorolni a helyes kiejtést. A svéd kritika a Janus Pannonius Női Kórust külön is kiemelte, főleg a huszadik századi művek előadását dicsérte, ezeken belül pedig a *Négy orosz parasztdalt*, amelynek „szövegét az énekkar tagjai fordították magyarra...”

– *Tanár úr, hallom, hogy az Agócsy Zeneiskolában továbbra is tanít, korát meghazudtolóan aktív, nemrégén együtt voltunk egy nemzetiségi népzenei találkozón, amelyet ön vezetett le... Ha nem érzi tiszteletlenségnek a kérdést: hogyan bírja?*

– Nézze, hála Istennek, jól bírom. Táppénzen nem voltam még, bár ötvenöt éve vagyok a pályán. Igaz, két vesekövémet ki kellett venni, de azt nyáron elintéztettem. És küszködtem persze én is nem egyszer hőemelkedéssel. De ha az ember hiányzik, utána roppant nehéz pótolni az elmulasztottakat. Agócsy Lászlónak volt egy nagyszerű mondanása: jól érzem magam, mert ismerem a korlátaimat. Ezt én is magamévá tettem.

– *A Tegzes László-féle Cserkészek tábortúzi könyvét ön dolgozta át. Egy fejezet arról szól benne, milyen vegyszerek s egyebek szükségesek a tűz festéséhez. A szakmai összefoglalót a ragyogó kémikus és pedagógus, Kromek Sándor jegyzi. Egy dolgot azonban nem értek ezzel kapcsolatban. A Nagy Lajos Gimnáziumban, a diákok körében mindig az volt a közhiedelem, hogy önök világnézetileg enyhén szólva elég távol állnak egymástól. Mi vitte rá mégis, hogy kollégáját kérje föl a fejezet megírására?*

– Nyilván arra gondol, hogy Kromek Sándor volt a Nagy Lajos párttitkára. Nem volt rosszindulatú ember, na, azt igazán nem lehet mondani róla. Előtte egyébként is lebukott, ha szabad így mondanom, amikor kiderült, hogy a donátusi kápolnába jár misére. Nézze, az ilyen kérdéseknél számomra sosem ott húzódik a törésvonal, hogy ki volt MSZMP-tag, ki nem. Sokkal inkább az foglalkoztat, hogy ártott-e másoknak? Még a velem egy tantestületben dolgozó, egykori III/III-as kollégák fölött sem török pálcát. Továbbmegyek: nem tudok haragudni a békepapokra. Sohasem tudhatjuk, hogy ki, milyen körülmények között került oda, ahová.

– *Ne ítélj, hogy ne ítéltelessé?*

– Igyekszem érvényesíteni a krisztusi mondást, igen. Magyar sorsok között éljük le a magunk magyar sorsát.

VÁLASZ SÁRI B. LÁSZLÓNAK

Köszönöm a *Jelenkornak*, hogy figyelmet szentelt *Szomjas oázis* (antológia a női testről) című kötetünknek, és így lehetőséget ad arra, hogy korrigáljam Sári B. László kritikájának tárgyi tévedéseit, illetve téves előfeltevéseken alapuló következtetéseit.

Sári B. úgy állítja be, mintha a kötetben megjelent, általa jónak tartott szövegeket én csak összegereblyéztem volna irodalmi folyóiratokból, amelyek mintegy szűrőként működtek. Nos, pont fordítva! Ezek az irodalmi lapok gazdagodtak a felkérésemre, kifejezetten könyvünk számára írt szövegek publikálásával. Ugyanis sem az *Éjszakai állatkert*, sem a *Szomjas oázis* esetében nem tiltottam meg a szerzőknek, hogy még a mi könyvünk megjelenése előtt irodalmi lapokban is publikálják szövegeiket. Egyrészt a hosszú átfutási idő miatt – nem szeretem frusztrálni a szerzőket azzal, hogy parlagon hevertetem nekünk írt szövegeiket (a *Szomjas oázist* 2005 decemberében kezdtem szerkeszteni) –, másrészt mert az irodalmi lapok bevett gyakorlata, hogy könyvben már publikált műveket utólag nem közölnek. Én azonban szerzőpártiként annak vagyok a híve, hogy minél több helyen jelenjenek meg. Persze jobban örülnék, ha egyes irodalmi lapok nem felejtenek el jelölni, hogy a szövegek kifejezetten könyvünk számára születtek, de ettől a tény még tény marad, a könyvben megjelent szövegek döntő többsége (szám szerint 36) kötetünk számára készült – nem véletlenül hangsúlyoztam ezt aényt a Sári B. által bírált, ám úgy látszik, figyelmetlenül olvasott szerkesztői bevezetőmben (paratextben) –, és alkalmanként én magam segitettem egyes Sári B. által dicsért szerzőknek elhelyezni szövegüket egy-egy irodalmi lapban, még könyvünk megjelenése előtt. (Kivétel a „Hangyaterkép”, melyet valóban a *Vonalkód* című kötetből kértem el, a másik két szöveget viszont kifejezetten könyvünknek, felkérésünkre írta Tóth Krisztina; Szécsi Magda írása pedig az itt közölt, szerkesztett formában sehol másutt nem jelent meg.) Mindebből az következik, hogy Sári B. állításával ellentétben, köteteink szöveggenerálóak, és kifejezetten megtermékenyítő, értékeremtő hatással vannak irodalmunkra. Mint azt már sok kritikus és irodalmár is jelezte, az *Éjszakai állatkert* óta jóval nagyobb számban jelentettek meg íróinktól köteteket Magyarországon, mint korábban.

Sári B. László azt a benyomást kelti az olvasóban, mintha csak egy szöveget írtam és publikáltam volna a *Talált nő* című kötetem óta. (Hogy kerül a csizma az asztalra?) Mindig az aktuális téma fogja eldönteni mit teszek be magamtól antológiásorozatunkba, de amennyiben Sári B. kinyitotta volna az *Éjszakai állatkertet*, ott három új szöveggel is találkozhatott volna. Ezen túlmenően megtalálhatta volna szövegeimet olyan hazai, illetve külföldi irodalmi lapokban, antológiákban is, melyekbe szeretek írásokat adni (részletesen lásd a Szépirók Társaságának honlapján: <http://www.szepiroktarsasaga.hu>). Sajnos a jelek szerint ezek kívül esnek a recensens ízléshorizontján.

Sári B. úgy véli, hogy kötetünk egyetlen férfielbeszélője a „Szomjas repülés” című, második fejezetben található, mint írja „bár nem egészen illik ide tematikusan”. De téved, férfiszerzőnk írása nem ebben a fejezetben található. Szövege, úgy látszik, tematikusan oly nagyon stimmel (annyira nem lóg ki kötetünkéből), hogy még egy ilyen jó nevű recenzent is sikerült zavarba ejtenünk. Ezt örömmel nyugtáztam.

Ha Sári B. kinyitotta volna a *Szomjas oázist*, illetve az *Éjszakai állatkertet* a kolofonoldalon, láthatta volna, kik milyen módon vettek részt antológiáink létrejöttében, és ennek

megfelelően jelölte volna őket. Mind a két kötetnek anyaszerkesztője vagyok. Mint sok helyen nyilatkoztam már, ez nem csak azt jelenti, hogy ötletadó gazdája vagyok ennek a remélhetőleg hat részből álló sorozatnak, hanem azt is, hogy a szerzőkkel egyenként dolgozom szövegeiken, több körben is, illetve vannak olyanok, akiknél a szöveg teljes születési folyamatát végigkísérem. Anyaszerkesztőként ezenkívül a háttér lóti-futi, kulimunka javát is magamra veszem.

Kritikusunknak tudnia kell, hogy a mai könyvpiaci viszonyaink között könyvünk reklámozása elengedhetetlen, ha el akarjuk érni célközönségünket, ám határozottan leszögezem, hogy a marketing semmilyen formában nem befolyásolja, milyen szövegek kerülnek köteteinkbe, mint ahogy a feminizmust, illetve a Sári által nőirodalomnak nevezett irodalom irányelveit is abszurd számon kérni a köteten. Véleményem szerint, irodalmi művek alkotásánál, illetve irodalmi könyvek szerkesztésénél nem indulhatunk ki ideológiai megfontolásokból, elvekből, és nem tekinthetjük irodalmi írásainkat és könyveinket ideológiai célok megtestesítőinek, megvalósítóinak. Nem fogok kihagyni szerzőket és szövegeket a könyvből, csak azért, mert Sári B. szerint feminista, ideológiai szempontból nem odavalóak. Én az itt és most női világlátásait szeretném bemutatni, és nem azt, amilyenek kritikusunk vagy mások szerint ezeknek lenniük kellene (müssen). Nem véletlen, hogy sok helyen és sokszor hangsúlyozom, az általam szerkesztett könyveket elsősorban nőszempontúnak tartom, és kifejezetten kerülni igyekszem a „nőirodalom” kategóriát. Antológiáink olyan könyvek, amelyek a létező nő(k) felől írnak le világlátásunkat. Szemben Sári előfeltevéseivel, engem nem a feminizmus elvei ösztönöztek a sorozat elindítására, hanem a HIÁNY. Rendkívül kevés nőszempontú könyv és főhős segítetté ugyanis felnövekedésemet.

Sajnálom, hogy a fejezeteknél alkalmazott szerkesztési elképzeléseimhez nem sikerült kulcsot találnia Sári B.-nek, ám figyelmébe ajánlom Selyem Zsuzsa *Korunkban* megjelent kritikáját, mely fontos útmutatókkal szolgálhat számára (Selyem Zsuzsa: „Kívül-belől. Női testpoétikák”, *Korunk*, 2008/április); és ugyancsak egy interjút, amelyben részletesen kifejtettem, milyen szempontok vezettek a könyv szerkesztésénél („Lehet-e szomszárban repülni?”, <http://nol.hu/kultura/cikk/471033/>). Sári B. negyedik fejezettel szembeni értetlenségén viszont csodálkozom. Az internet- és mobilkultúra rendkívüli hatással van írásbeliségünkre, értelmetlennek tartom a merev elzárkózást azoktól az új műfajoktól, melyeket létrehozunk, és örülök, hogy több szerzőnőt is találtam, akik kifejezetten nyitottak, fogékonyak és kreatívnak mutatkoztak ezen a területen is.

Több mint hatvan szerzőt kerestünk meg az *Éjszakai állatkert* szerkesztésénél és legalább ugyanennyit a *Szomjas oázis*nál, de csak az általunk legjobbnak tartott és leginkább a kötetekbe illő szövegek kerültek be, ezért is nem sikerült mindeddig az eredetileg remélt 36-os szerzőszámot elérni. Számmisztika ide vagy oda, be kellett érniünk 33 szerzővel, de a reményt nem adtuk fel, hogy a következő köteteknél a létszám „teljes” lesz, utalva mindezzel a 36 igaz emberre – lásd: André Schwarz-Bart: *Igazak ivadéka*.

Mindemellett köszönöm Sári B. Lászlónak, hogy időt szakított mind az antológiákra, mind személyemre. Szívvel remélem, hogy a jövőben kevesebb személyes ellenérzés és ideológiai megfontolás fogja vezérelni kritikáiban, melyekhez sok szerencsét kívánok.

VÁLASZ

FORGÁCS ZSUZSA BRURIÁNAK

Forgács Zsuzsa Bruria arra kérte a *Jelenkor* szerkesztőit, hogy adjanak teret az általa szerkesztett kötetéről szóló kritikám tárgyi tévedéseinek javítására és belőlük levont – szerinte hibás – következtetéseim korrigálására. Írásában azonban olyan megállapításokat is tulajdonít nekem, melyeket kénytelen vagyok helyesbíteni.

Forgács állításával ellentétben nem sugalltam, hogy ő csak „összegereblyézte” volna a kötet szövegeinek jó részét a különböző folyóiratokban már korábban megjelent írásokból. Azt a véleményemet viszont továbbra is fenntartom, hogy a rendelkezésére álló korpuszból nem készített olyan *kötetet*, mely „konceptiót, keretet, kontextust teremt, melyben a szövegek egyes értelmezéseiken túl is felvehetnek és hordozhatnak jelentéseket”. Egyetértek vele abban, hogy a *Kitakart Psyché* sorozat eddig megjelent két kötete „szöveg-generáló” hatású, ám e szövegek gondozása mind ez ideig várat magára. Ha Forgács azt állítja, hogy a szövegek mindegyikével nagyon sokat dolgozott, akkor jóindulatúnak bizonyul ezzel ellentétes értelmű feltételezésem, és azt kell mondjam, hogy a szerkesztő – a befektetett hatalmas munka ellenére – alkalmatlannak bizonyult feladata ellátására.

Forgács állításával ellentétben nem keltettem azt a benyomást, hogy tizenhárom évvel ezelőtt megjelent kötete óta nem publikált semmit. Csupán azt mondtam, hogy a *Szomjas oázisban* szereplő régi és friss írásai közötti különbség számomra jelentéktelennek tűnik, s „a metafikciós elemek beemelése” nem válik szövegei előnyére.

Forgács szerint tévesen azonosítom a kötetben szereplő egyetlen férfielbeszélőt, aki nem a „Szomjas repülés” című fejezetben szerepel. Következő mondatában azonban már férfiszerről beszél. Nyilvánvalóan keveri az elbeszélő és a szerző fogalmait. Írásom kifogásolt mondata ugyanis Lengyel Nagy Anna „Fehér ember a lyukban” című írásának narrátorára vonatkozott.

Forgács azt is kifogásolja, hogy a kötettől idegen, „ideologikus” szempontok alapján bírálok egyes írásokat. Mindeközben figyelmét elkerüli az a tény, hogy a kötet szerkesztése – egyáltalán, az ötlet megszületése – maga is ideologikus: a „nőszempontú” szövegek hiánya ugyanis rávilágít arra, hogy az irodalom (és intézményei) férfiközpontúak, s ebben a közegben egy ilyen antológia nem kerülheti meg az ideológiai megmértetést. Remélhetőleg a sorozat kötetei nyomán ugyanez áll majd a (férfi)irodalmi vállalkozásokra is.

Forgács szerint „mereven elzárkózom az új műfajoktól”, melyek az internet- és mobilkultúra hatására bontakoztak ki az irodalomban. Ezzel szemben én csak azt állítottam, hogy „ezek a formák saját közegükön kívül [így ebben a kötetben] nem igazán működnek”, s az utolsó fejezetben szereplő írások „CD-mellékletért kiáltanak”.

Írásának záró passzusában Forgács azzal vádol, hogy személyes ellenérzéseimnek és ideológiai megfontolásaimnak engedtem teret a kritikában. Az utóbbival egyet is tudok érteni: írásom kritikus hangvételét az vezérelte, hogy a magyar nőirodalom (vagy éppen női irodalom) megerősödését felettébb kíváncsún tartom, de a recenzált kötet véleményem szerint nem üti meg azt a mércét, melyet vele szemben a hiány sürgető jelenléte támaszt. Ami pedig a személyes ellenérzéseket illeti: ki kell ábrándítanom vitapartneremet. Nem őt magát, hanem szerkesztői munkáját és írásai minőségét érte részemről bírálat.

Bízva abban, hogy e határok figyelembe vétele és tiszteletben tartása a továbbiakban nem okoz problémákat és félreértéseket közöttünk, maradok tisztelettel:

SÁRI B. LÁSZLÓ